

BIBLIOTEKA »REČ I MISAO«
KOLO V KNJIGA 122

VIRDŽINIJA VULF

GOSPOĐA DALOVEJ

IZDAVAČKO PREDUZEĆE »RAD«
BEOGRAD 1964'

NASLOV ORIGINALA
VIRGINIA WOOLF
MRS DALLOWAY

Urednik DUŠANKA
PEROVIĆ

V. VULF

GOSPOĐA DALOVEJ

I Izdanje 30.000
primeraka

*

RAD

Beograd Moše
Pijade 12

*

Nacrt za korice:
Janko Krajšek

Korektor:

Petar Pavletić

Tehnički urednik:
Diraitrije Ristić

*

Štampa • Beogradski grafički
zavod Bulevar vojvode Mišića
17

Prevela MILICA
MIHAJLOVIĆ

Gospođa Dalovej je rekla da će sama kupiti cveće.

Jer je Lusi imala posla preko glave. Sve ima da se okrene tumbe; Rampelmejerovi ljudi dolaze. A zatim, mislila je Klarisa Dalovej, kakvo jutro — sveže, kao stvoreno za decu na morskoj obali.

Kakva divota! Kakav polet! Tako joj se uvek činilo kad je uz škripu šarki, koju je i sad mogla čuti, širom otvarala francuske prozore u Bortonu i izletala na vaz-duh. Kako je svež, kako blag, svakako tiši nego ovaj, bivao tamo vazduh u rana jutra; kao udar talasa, kao poljubac talasa. Oštar i rezak pa ipak (za devojkicu od osamnaest godina, koliko joj je tada bilo) svečan. I dok je stajala tu, kraj otvorenog prozora, osećala je da će se nešto strašno dogoditi. Posmatrala je cveće i drveće s kojih su se vila isparenja i vrane kako se dižu i sleću; stajala je i posmatrala dok Piter Volš nije izustio: »Sanjarenje među povrćem?« — da li je tako bilo? — »Ja više volim ljude nego karfiol«, možda ovako? Mora da je to rekao on, Piter Volš, jednog jutra za vreme doručka kad je ona izašla na terasu. On se ovih dana vraća iz Indije, juna ili jula, zaboravila je kada, jer su mu pisma užasno dosadna. Čovek se seća nekih njegovih reci; njegovih očiju, njegovog peroreza, osmeha, gundanja i, kad milioni drugih stvari potpuno iščeznu — kako je to čudno! — seća se nekih reci kao što su ove o kupusu.

Zaustavila se malo na ivičnjaku očekujući da prođe Durntalov kamion. Divna je to žena mislio je Skrop Purvis o njoj (poznavao ju je kako se poznaje svet s kojim se živi vrata do vrata u Vestmijsteru); bilo je na njoj nečeg ptičijeg, kao u sojke, plavo-zelenog, svetlog, živahnog, iako je prevladala pedesetu i jako osedela posle

bolesti. Stajala je tu, ne videći ga, u iščekivanju da pređe ulicu, držeći se veoma uspravno.

Kad čovek živi u Vestminsteru — već koliko godina? preko dvadeset, — oseća usred buke saobraćaja, ili ako se noću probudi, Klarisa to dobro zna, neki neobičan mir, neku svečanost; neopisiv zastoje, napetost (ali to je, možda, zbog njenog srca oslabeledog, kažu, od influence), pre nego što izbije Big Ben. I gle! evo ga gde bruji. Najpre opomena, melodična, a zatim sat, neopoziv. Olovni krugovi se rastapaju u vazduhu. Baš smo budale, mislila je dok je prelazila Viktorijinu ulicu. Nebo jedino zna zašto ga čovek tako voli, zašto ga vidi takvog, stvara ga, gradi oko sebe, ruši iznova ga stvarajući svakog trenutka; ali i najzaostaliји i najpotišteniji koji sede na pragovima kuća (pijući svoje propadanje) isto čine; s njima se ne može prečistiti odlukom skupštine, osećala je to kao izvesno, baš iz samog tog razloga što oni vole život. U očima ljudi, u njihovom njihanju, trupkanju, teškom hodu; u buci i metežu; u kolima, automobilima, autobusima, kamionima, u »sendvič-ljudima«* koji vuku noge i klate se; u duvačkim instrumentima, u verglu; u trijumfu i šumu i čudnoj visokoj pesmi nekog aviona u visini, nalazi se to što ona voli; život, London, taj jun-ski trenutak.

Jer je sredina juna. Rat je završen, izuzev za poneke kao što je gospođa Fokskroft, koja se sinoć u Ambasadi živa pojela što je poginuo onaj njen lepi dečak, pa sad stari vlastelinski dom mora da se preda nekom rođaku; ili za leđi Beksboro, koja je, kažu, otvarala bazar u dobrotvorne svrhe s telegramom u ruci da je Džon, njen ljubimac, poginuo. Ali ipak, svršeno je, hvala bogu, svršeno. Sada je mesec jun. Kralj i kraljica su u Palati. I na sve strane, iako je još vrlo rano, čuju se bat i komešanje konjića u galopu, i udarci palica za kriket; Lords, Askot, Ranelag i sve ostalo; obavijeni mekom mrežom sivo-plavog jutarnjeg vazduha koji će, kako se dan bude trošio, spasti sa njih i spustiti na njihove ledine i strmeni skakutave konjiće čije prednje noge treba samo da udare o zemlju pa da oni poskoče, vioroviti mladići i nasme-

* Ljudi koji na grudima i leđima nose privezane reklamne table. (Prim. prev.)

jane devojke u prozračnom muslinu, koje su čak i sada, posle čele noći igranja, izvele svoje smešne kudrave pse u šetnju; i čak su se i sada, u ovo doba dana, smotrene, stare, ugledne udovice razletele u svojim automobilima idući za tajanstvenim poslovima; i trgovci su se uzbunili u svojim izlozima s lažnim nakitom i dijamantima, divnim starinskim broševima, zelenim kao more, u okvirima iz osamnaestog veka, da bi namamili Amerikance (treba dobro ekonomisati i ne kupovati nepromišljeno stvari za Elizabetu), i ona će, takođe, ona koja voli sve to smešnom i odanom strašću, koja je deo svega tog, jer njeni su preci nekada u đorđijanska vremena bili na dvoru, i ona će takođe te iste večeri da sine i da se ozari; da priredi prijem. Ali kako tu na ulasku u Park vlada čudna tišina, magla, žamor; blažene patke lagano plivaju; trbušaste ptice se gegaju; i ko će da naiđe iz pravca ministarstva, najprikladnije noseći portfelj sa oznakom kraljevskog grba, ko nego Hju Hvajtbred; njen stari prijatelj Hju

— divljenja dostojni Hju!

— Dobro vam jutro, Klariso! — reče Hju sa pomalo preteranom učtivošću, jer oni se znaju još iz detinjstva.

— Kuda ćete?

— Volim da se šetam po Londonu — odgovori go spođa Dalovej. — Zaista je to bolje nego šetati se poljem.

Oni su, na žalost, došli u London da obiđu lekare. Drugi dolaze da posete slikarske izložbe, da idu u operu, da izvedu svoje kćeri, a Hvajtbredovi su došli »da obiđu lekare.« Bezbroj je puta Klarisa posetila Evlinu Hvajtbred u nekom sanatorijumu. Da li je Evlina opet bolesna? S Evlinom nije sve u redu, reče Hju, stavljajući do znanja nekom vrstom pokreta ili nađimanja svog dobro odevenog, muškog, veoma lepog i savršeno aranžiranog tela (bio je gotovo uvek i suviše dobro obučen, ali vero-vatno je tako moralo da bude zbog njegove male službe u Dvoru) da njegova supruga oseća neke unutrašnje bolove, ništa ozbiljno, što će Klarisa Dalovej kao stara prijateljica potpuno razumeti, ne tražeći od njega da ih pobliže označi. Pa da, naravno, ona to razume; kakva neprijatnost; pri tom se osetila u isto vreme i vrlo sestrinski i čudno svesna svog šesira. Ne odgovara taj šešir

za tako rano jutro, je li to? Jer Hju je uvek izazivao u njoj takvo osećanje dok je hitao, skidajući šešir sa pomalo preteranom učtivošću i uveravao je da bi joj čovek mogao dati osamnaest godina; razume se da će doći večeras na prijem, Evlina to bezuslovno od njega zahteva, samo, možda će malo zakasniti zbog prijema u Dvoru, na koji treba da odvede jednog od Džimovih dečaka, — ona se uvek osećala pomalo sputana pored Hjua, kao gimnazijalka; ali mu je bila privržena, delimično zato što ga je poznavala otkad zna za sebe; ipak, smatrala ga je dobrim čovekom, malo na svoju ruku, iako je on gotovo do ludila dovodio Ričarda, a što se tiče Pitera Volša, on joj do dana današnjeg nije mogao oprostiti što ga je simpatisala.

Sećala se scene za scenom u Bortonu — Piter besan; Hju, razume se, nije mu bio ravan ni u kom pogledu, ali nije bio ni pravi idiot, kakvim ga je Piter napravio; nije bio obična opanica. Kadgod bi njegova stara mati zaželela da napusti lov ili da je povede u Bat, on je to činio bez reci; bio je istinski nesebičan, a što se priča, kao što to Piter čini, da on nema ni srca, ni mozga, ničeg osim lepog ponašanja i odgoja engleskog džentlmena, to samo otkriva najgoru stranu njenog dragog Pitera; on je umeo da bude nepodnošljiv; umeo je da bude nemoguć, ali divno je bilo poći s njim u šetnju u ovakvo jutro.

(Jun je izmamio svaki list na drveću. Majke iz Pim-lika su dojile svoj porod. Poruke su nošene iz sedišta Mornarice u Admiralitet. Kao da su ulice Arlington i Pikadili trenjem zagrejale vazduh u Parku i digle vrelo, blistavo lišće na talasima te božanske životne snage koju je Klarisa volela. Igrati, jahati, obožavala je sve to.)

Ona i Piter su mogli biti sto godina rastavljeni; nikad mu ne bi napisala pismo, a njegova pisma su bila suva kao suvo drvo; ali najednom bi joj došlo: da je on sad sa mnom, šta bi rekao? — poneki dani, poneki prizori vraćali su joj ga mirno, bez stare gorčine; to je, možda, bila nagrada što je marila za ljude; vraćali su se sredinom Parka svetoga Džemsa u lepa jutra — stvarno su se vraćali. Ali Piter — ma kako divan bio dan, i drveće i trava, i mala devojčica u ružičastoj haljini

— Piter nikad ništa nije video od svega toga. Stavio bi naočare ako bi mu ona to rekla; pogledao bi. Njega je interesovalo stanje sveta; Vagner, Popova poezija, večiti ljudski karakteri i nedostaci njene duše. Kako je samo grdio! Kako su se prepirali! Udaće se za predsednika vlade i stajaće na vrhu društvenih lestvica; nazivao ju je savršenom domaćicom (zbog toga je plakala u svojoj spavaćoj sobi), ima osobine savršene domaćice, govorio je.

I tako bi još uvek otkrivala sebe kako se prepire u Parku svetoga Džemsa, i dokazuje kako je u pravu — i bila je u pravu — što se nije udala za njega. Jer u braku mora da postoji malo slobode, malo nezavisnosti, kod ljudi koji žive zajedno iz dana u dan u istoj kući. A to je njoj Ričard dao, i ona njemu. (Gde je on, recimo, jutros? Na sastanku nekog odbora, nikada, nije pitala kuda će.) Ali sa Piterom bi se sve moralo deliti, u sve ulaziti. A to je nepodnošljivo. I kad je došlo do one scene kraj vodoskoka u malom vrtu, morala je da raskine s njim, inače bi oboje stradali, oboje se upropastili, bila je ubeđena u to; iako je godinama nosila u sebi tugu, bol, kao strelu zarivenu u srce. A zatim onaj užasni trenutak kad joj je neko na koncertu rekao da se oženio ženom koju je sreo na brodu na putu za Indiju! Ona to nikada neće zaboraviti! A on je govorio da je hladna, bezdušna, čistunica. Da nikada neće moći da shvati njegova osećanja. Dok su te njegove iz Indije, luckaste, lepe, prazne glupače, verovatno shvatile. Ona ga uludo žali. Jer on je uverava da je sasvim srećan, savršeno srećan, iako nije ostvario ništa od onoga o čemu su nekad pričali. Čitav njegov život bio je promašen. To je nju još više gnevalo.

Stigla je do kapije Parka. Zastala je za trenutak da posmatra autobuse na Pikadiliju.

Ni za kog na svetu ne bi sada rekla ni da je ovakav ni onakav. Osećala se vrlo mlada i u isto vreme neizrecivo stara. Kidala se za svaku sitnicu, a istovremeno bila izvan stvari i posmatrala. Imala je stalno osećanje, dok je gledala taksije, da je tamo daleko na pučini, i da je sama; od uvek joj se činilo da je veoma, veoma opasno

živeti čak i jedan dan. Ne što je mislila da je pametna ili iznad proseka. Nije ni sama znala kako prolazi kroz život sa ono malo znanja koje im je dala frojlajn Da-nijels. Ništa nije znala; ni jedan jezik, ni istoriju, jedva da je sad bilo šta čitala, sem memoara, i to u krevetu. Pa ipak ju je to potpuno obuzimalo; sve to; taksi koji su prolazili. I ne bi rekla za Pitera, ne bi rekla čak ni za samu sebe, ja sam ovakva, ja sam onakva.

Njena jedina obdarenost je u tome što poznaje ljude gotovo po instinktu, razmišljala je nastavljajući šetnju. Ako biste je stavili u sobu s nekim, izvila bi leđa kao mačka ili bi prela. Devonšajr Hauz, Bat Hauz, kuću s ćubastim papagajem od porcelana, sve je to odjednom videla osvetljeno, i setila se Silvije, Freda, Seli Seton — i gomile drugih ljudi; igranja po čitavu noć, teretnih kola kako se teško kreću ka pijaci, a ona vozi automobil kući kroz Park. Setila se kako je jednom bacila šiling u jezero. Ali svako se seća. Ono što ona voli tu je, sada, pred njom; debela dama u taksiju. Pa šta mari onda, pitala se, idući ka Ulici Bond, šta mari što ona neizbežno mora prestati da postoji: sve se to mora nastaviti bez nje. Da li je to ljuti, ili, zar nije utešno verovati da smrt sve okončava potpuno? ali da ipak na neki način, tu, na londonskim ulicama, na plimi i oseci stvari, ovde, tamo, ona živi i dalje, i Piter živi i dalje, žive jedno u drugom, ona kao deo drveća kod kuće, sigurna je u to; kao deo one ružne kuće, tamo, što se roni komad po komad; kao deo ljudi koje nikad nije srela; kao magla spuštena između ljudi koje odlično poznaje i koji je dižu na svojim granama kao što je videla da drveće diže maglu, međutim se sve tako nadaleko prostire, njen život i ona sama. Ali šta je to sanjala dok je gledala Hačardov izlog? Šta je pokušavala da ponovo nađe? Kakvu sliku bele zore u polju, dok je iz širom otvorene knjige čitala:

Ne boj se više vreline sunca
Ni besnih pomama zime.

To pozno doba ljudskog iskustva kod svih njih, svih ljudi i žena, izaziva izvor suza. Suze i tugu; hrabrost i izdržljivost; savršeno uspravan i stoički stav. Setite se,

na primer, žene kojoj se ona najviše divi, ledi Beksboro, kad je otvarala bazar u dobrotvorne svrhe.

Evo: *Izleti i šale* od Džoroka, *Nasapunjeni sunder*, *Memoari* g-đe Askvit i *Lov na divlje zveri u Nigeriji*, sve širom otvorene. Kako je tu mnogo knjiga, ali ni jedna ne izgleda sasvim prikladna da je odnese Evlini Hvajtbred u sanatorij um. Ni jedna je ne bi mogla zabaviti i učiniti ovu malu neopisivo suhu ženu, kad Klarisa bude ušla, bar za trenutak ljubaznom, pre no što započnu svoj uobičajeni beskonačni razgovor o nevoljama žena. Koliko želi da ljudima bude milo kad ona uđe, pomisli Klarisa, pa skrete i pođe nazad prema Ulici Bond, osećajući se nelagodno jer je glupo raditi nešto pod drugim izgovorom. Mnogo više bi ona želela da bude kao Ričard, koji postupa radi samog postupka, dok ona, razmišljala je čekajući da pređe ulicu, pola vremena ne postupa jednostavno, ne radi samog postupka, nego da bi nagnala ljude da misle ovo ili ono; zna ona da je to potpuna besmislica (u tom trenutku saobraćajac podiže ruku), jer time niko nije nikad bio ni za sekund obmanut. O, kad bi mogla da ponovo otpočne svoj život, mislila je penjući se na pločnik, kad bi bar mogla drukčije da izgleda!

Bila bi, pre svega, crnomanjasta kao ledi Beksboro, imala bi tamnu put i divne oči. Bila bi, kao ledi Beksboro, odmerena i dostojanstvena; prilično krupna; inte-resovala bi se za politiku kao muškarac; imala bi let-njikovac bila bi veoma uvažena, veoma iskrena. Mesto toga ona ima figuru tanku kao štap, smešno sitno lice i nos kao kljun u ptice. Istina je da ima lepo držanje, lepe ruke i noge, da se lepo oblači uzimajući u obzir da malo troši. Ali često to telo koje nosi (zaustavi se da pogleda jednu holandsku sliku), to telo, pored sve svoje težine, izgleda kao ništa — baš ništa. Imala je čudno osećanje da je nevidljiva, neprimetna, nepoznata; da nije više udata; da nema dece, već da jedino postoji ova začuđujuća i pomalo svečana šetnja sa ostalim svetom po Ulici Bond, samo gospođa Dalovej, ne više čak ni Klarisa, samo gospođa Ričarda Dalovej

Ulica Bond je oduševi; Ulica Bond rano ujutro u proleće; njene zastave lepršaju; pa njene radnje; ništa

upadljivo; ništa bleštavo; komad tvida u radnji u kojoj je njen otac pedeset godina kupovao svoje odelo; nekoliko bisera; losos na komadu leba.

— To je sve — reče ona gledajući u prodavnicu riba. — To je sve — ponovi, zaustavivši se za trenutak pred izlogom jedne radnje gde ste pre rata mogli kupiti gotovo savršene rukavice. A njen stari ujak Viljems imao je običaj da kaže da se dama poznaje po cipelama i rukavicama. Izdahnuo je jednog jutra u svojoj postelji sredinom rata. Rekao je: »Dosta mi je svega«. Rukavice i cipele; imala je strast za rukavice, a njena rođena ćerka, njena Elizabeta, ni trunke ne mari za njih.

Ni trunke, mislila je nastavljajući put uz Ulicu Bond ka radnji gde je nabavljala cveće kad bi priređivala prijem. Elizabeta, zbilja, više od svega mari za svog psa. Jutros se ćela kuća osećala na katran. Pa ipak, bolje jadni Grizi nego gospođica Kilman; bolje nered i katran i sve ostalo nego sedeti zatvoren u zagušljivoj spavaćoj sobi sa molitvenikom u ruci. Bila je sklona da kaže: bolje bilo šta drugo. Ali mogla je to biti, kao što je govorio Ričard, samo jedna od onih faza kroz koje prolaze sve mlade devojke. Možda je i zaljubljena. Ali zašto u gospođicu Kilman? sa kojom se, naravno, rđavo postupalo; to se mora priznati, a Ričard kaže da je ona vrlo sposobna, da ima pravi istorijski duh. Tek, one su nerazdvojne, i Elizabeta, njena rođena ćerka, ide na pričest; nimalo ne mari kako je obučena, ni kako se ponaša prema ljudima koji dolaze na ručak; iskustvo joj je govorilo da verski zanos čini ljude neosetljivim (to čine i principi); tupi njihova osećanja, jer gospođica Kilman bi sve učinila za Ruse, skapala od gladi za Austrijance, ali u ličnom životu istinski muči ljude, toliko je neosetljiva, onako obučena u svoj zeleni kišni kaput. Iz godine u godinu je nosila taj kaput; znojila se; nikada nije bila u sobi pet minuta a da vas ne prisili da osetite njenu nadmoć i vašu nižu vrednost; koliko je ona siromašna, a vi bogati; kako ona živi u sirotinjskom kraju grada, bez jastuka, ili postelje, ili prostirke, ili bilo čega; ćela njena duša je rđala od te nepravde, koja se zarila u nju, njenog otpuštanja iz škole za vreme rata — jadno, ogor-

čeno, nesrećno stvorenje! Jer čovek nije mrzeo nju, već pojam o njoj, pojam koji je, bez sumnje, obuhvatao sobom mnogo od onoga što nije bila gospođica Kilman; ona je postala jedna od onih utvara sa kojima se čovek bori noću; jedna od onih utvara, gospodarećih i tiranskih, koje nas jašu i sišu nam pola životne krvi; jer, bez sumnje, kad bi se drukčije bacila kocka, kad bi crni bili gore, a ne beli, ona bi mogla da voli gospođicu Kilman, samo ne na ovom svetu. Ne!

Pa ipak, zaledilo ju je komešanje tog brutalnog čudovišta u njoj! to što čuje kako se lome šibljike i oseća kako se kopita usađuju u dubine te lišćem isprepletene šume, njene duše; nikada ne biti sasvim zadovoljna ili sasvim sigurna, jer u svakom trenutku se čudovište može pokrenuti, ta mržnja koja naročito posle njene bolesti ima snagu da je nagna da se oseća sva izgrebena, ranjena u kičmu; zadaje joj fizički bol i čini da usred sveg uživanja u lepoti, u prijateljstvu, u tome što se dobro oseća, što je vole, što svoju kuću uređuje kao divno pribežište, ipak zadrhti, da se povije kao da zaista postoji čudovište koje joj čupa koren je, kao da ćela ratnička oprema duševnog zadovoljstva nije ništa do samoljublje! Ta mržnja!

Besmislica, besmislica! vikala je u sebi otvarajući vrata cvećara Malberija.

Ona uđe laka, visoka, vrlo prava, i odmah je pozdravi bucasta gospođica Pim, čije su ruke uvek bile crvene kao da stoje u hladnoj vodi zajedno sa cvećem.

Bilo je cveća: žavornjaka, slatkog graška, kita jorgo-vana; karanfila, gomile karanfila. Bilo je ruža, bilo je krinova. O, da — udisala je slatki miris tog zemaljskog vrta dok je razgovarala sa gospođicom Pim, koju je ranije zadužila i koja je zbog toga mislila da je Klarisa dobra, jer je bila dobra pre više godina; veoma dobra, ali ove godine se čini starija dok okreće glavu s jedne strane na drugu među krinovima i ružama i nagine se poluzatvorenih očiju nad bokore jorgovana, udišući posle ulične buke taj slatki miris, tu izvanrednu svežinu. A zatim ona otvori oči: kako ruže izgledaju sveže poput čistog, nabranog rublja iz perionice, stavljenog u pletene

plitke 'korpe; i taj tamni i ukočeni crveni karanfil što podiže glavu i sav taj mirisni grašak što se širi u vazama, plemenita ljubičica, snežno bela, bleđa — kao da je veće i devojke u muslimskim haljinama izlaze da naberu mirisnog graška i ruža na izmaku divnog letnjeg dana sa njegovim gotovo tamnoplavim nebom, sa njegovim žavornjakom, karanfilima, belim ljiljanima; to je onaj trenutak između šest i sedam, kada sve cveće sine — ruže, karanfili, krinovi, jorgovani; belo, ljubičasto, crveno, tamnonarandžasto; svaki cvet izgleda kao da gori sam od sebe, blago, čisto u magličastim lejama; koliko ona voli sivo-bele leptirove koji obleću oko ras-cvale trešnje, oko večernje jagorčevine!

I tako je pošla sa gospođicom Pim od vaze do vaze, birajući; besmislica, besmislica — govorila je u sebi, sve blaže i blaže, kao da su ta lepota, ti mirisi, te boje i gospođica Pim koja je voli, koja joj veruje, talas kojem se prepustila da je prelije i nadvisi tu mržnju, to čudovište, da nadvisi sve to; i to ju je dizalo sve više i više kada — oh! revolverski pucanj napolju, na ulici!

— Gospode bože, ovi automobili — reče gospođica Pim prilazeći izlogu da pogleda i vraćajući se sa osme-hom izvinjenja, ruku punih mirisnog graška, kao da je za sve te automobile, sve te automobilske gume ona kriva.

Snažni prasak zbog kojeg je gospođa Dalovej poskočila, a gospođica Pim prišla izlogu izvinj avaj ući se, dolazio je od automobila koji je prišao pločniku tačno preko puta izloga Malberijeve radnje. Prolaznici, koji su se, naravno, zaustavili i zagledali, imali su tek toliko vremena da vide jedno veoma važno lice na golubije--sivom naslonu pre nego što je jedna muška ruka navukla zavesu i više se ništa nije videlo sem golubije--sivog kvadrata.

I odjednom se od sredine Ulice Bond do Oksfordske ulice sa jedne strane i od Atkinsonove parfimerije sa druge pronese vest prolazeći nevidljivo, nečujno kao oblak, brzo kao veo preko brda, padajući zbilja sa nečim

od ozbiljnosti i mira iznenadnog oblaka preko lica koja jednu sekundu pre toga nisu imala ničeg zajedničkog. Ali ih je sada misterija dotakla svojim krilom; čuli su glas autoriteta; duh religije bio je tu sa čvrsto svezanim očima i široko otvorenim usnama. Ali niko nije znao čije se to lice videlo. Je li to bilo lice princa od Velsa, kraljice, predsednika vlade? Čije je to lice bilo? Niko nije znao.

Edgar J. Votkis, sa olovnim koturom oko ruke, reče glasno, naravno u šali: »Tonobil pre'sednika vlade.«

Septimus Voren Smit, koji nije mogao da prođe, ču ga.

Septimus Voren Smit, oko trideset godina, bledolik, kukasta nosa, u mrkim cipelama i iznošenom kaputu, očiju lešnikove boje koje su imale onaj izraz pun strepnje što nagoni potpuno nepoznatog čoveka da i sam zastrepi. Svet je podigao svoj bič; na koga li će se spustiti?

Sve se zaustavilo. Zujanje motora zvrčalo je kao puls koji neravnomerno bije kroz celo telo. Sunce je postalo neobično toplo, jer se automobil zaustavio pred izlogom Malberijeve radnje; stare dame na krovovima autobusa otvoriše svoje crne suncobrane: ovde jedan zelen, tu jedan crven suncobran otvoriše se uz laki prasak. Gospođa Dalovej, prišavši izlogu, sa rukama punim mirisnog graška, gledala je svojim sitnim, ružičastim, upitno napućenim licem. Svi su posmatrali automobil. I Septimus je po^matrao. Dečaci skočiše sa bicikleta. Vozila su se nagonila. A automobil je stajao tu sa spuštenim zavesama i na njima jedna neobična šara, kao drvo, mislio je Septimus; plašilo ga je što se sve ovo postepeno skuplja u jedno središte pred njegovim očima, kao da je neko čudovište izbilo skoro na samu površinu pa će sad, ovog trenutka, buknuti u plamen. Svet se talasao i podrhtavao i pretio da bukne u plamen. To sam ja zakrčio put, mislio je. Zar ga ne gledaju i ne pokazuju prstom na njega; zar nije on tu sa svom svojom težinom, urastao u pločnik, zbog nečega? Ali zbog čega?

— Hajdemo dalje, Septimuse — reče njegova su pruga, mala žena krupnih očiju d'bledunjavog šiljatog lica; mlada Italijanka.

Ali ni Lukrecija nije mogla a da ne gleda automobil i šaru u vidu drveta na zavesama. Da li je kraljica unutra — kraljica koja je pošla u kupovinu?

Šofer, koji je nešto otvorio, nešto zavrnuo, nešto zatvorio, pope se na sedište.

— Hajdemo — reče Lukrecija.

Ali njen muž, jer već su četiri-pet godina u braku, poskoči, trže se i ljutito reče: »Dobro!« kao da ga je u nečem prekinula. Ljudi ih sigurno primećuju, ljudi ih sigurno zapa-žaju. Ljudi, mislila je ona, posmatrajući gomilu zagledanu u automobil; Englezi sa svojom decom, svojim konjima i svojim odelom, kojima se ona unekoliko divi; ali to su sad samo »ljudi«, jer je Septimus rekao »Ubiću se«; strašno je reći tako nešto. A šta ako su ga čuli? Gledala je gomilu. Upomoć, upomoć! htela je da vikne kasapskim momcima i ženama. Upomoć! Ta još prošle jeseni su ona i Septimus stajali na keju pored Temze, ogrnuti istim ogrtačem, i kako je Septimus čitao novine umesto da razgovara, ona mu ih istrže iz ruke i nasrne ja se u lice starom čoveku koji ih je gledao. Ali nedostaci se skrivaju. Mora ga odvesti u neki park. — Mi ćemo sad preći ulicu — reče ona. Ona ima pravo na njegovu ruku, iako je ta ruka bez osećanja. On je spreman da njoj, koja je tako jednostavna, tako impulsivna, sa svega dvadeset i četiri godine, a bez prijatelja u Engleskoj, koja je napustila Italiju njega radi, da samo parče kosti.

Automobil je sa spuštenim zavesama i izgledom nedokučljive uzdržanosti nastavio put ka Pikadiliju; još jednako su ga posmatrali, još jednako su se sa obe strane ulice nabirala čela sa istom crtom dubokog poštovanja, da li za kraljicu, princa, ili predsednika vlade niko nije znao. A to lice su ugledale samo jedanput tri osobe za nekoliko sekundi. Čak je i pol sad bio predmet rasprave. Pa ipak nije bilo sumnje da je veličina sedela unutra; veličina je prolazila, skrivena, Ulicom Bond,

samo za pedalj udaljena od običnih ljudi koji su sada možda prvi i poslednji put nadomak reci kraljevskog veličanstva Engleske, tog trajnog simbola države, koji će biti poznat ljubopitljivini arheolozima kad budu izučavali ruševine vremena, kad London bude travom obrasla staza, a sav taj svet koji hita pločnicima ove srede ujutru samo kosti s nekoliko burmi pomešanih sa njihovim prahom i zlatnim krunicama bezbrojnih pokvarenih zuba. Lice u automobilu biće poznato tada.

To je verovatno kraljica, pomisli gospođa Dalovej izlazeći sa svojim cvećem iz Malberijeve radnje; kraljica. I za trenutak je na licu imala izraz krajnjeg dostojanstva, stojeći pred cvećarnicom na suncu, dok je automobil prolazio na stopu razdaljine, sa spuštenim zavesama; kraljica koja ide u neku bolnicu; kraljica koja otvara bazar u dobrotvorne svrhe, pomisli Klarisa.

Bila je strašna gužva za to doba dana. Lords, Askot, Herlingam, šta li je? pitala se, jer je ulica bila zakrčena. Britanska srednja klasa, sedeći sa strane na krovovima autobusa, sa paketima i kišobranima, da, čak i sa krznom u ovakav dan, razmišljala je, smešnija je, drugojačija nego išta što se da zamisliti; i sama kraljica zaustavljena; sama kraljica ne može da prođe. Klarisa je morala da zastane na jednoj strani Ulice Bruk; ser Džon Bak-herst, stari sudija, bio je na drugoj, a automobil između njih (ser Džon je godinama sudio i voleo lepo obučene žene), kad se šofer veoma lako nagnu, reče ili pokaza nešto saobraćajcu, koji salutira, pa podiže ruku i mahnu glavom, autobus se povuče u stranu i automobil prođe. Lagano i veoma tiho on ode svojim putem.

Klarisa je pogodila; razume se, shvatila, videla je nešto belo, čarobno, u obliku kruga u pratiočevoj ruci, jednu pločicu sa urezanim imenom — kraljičinim, princa od Velsa, predsednika vlade? — pločicu koja je snagom sopstvenog sjaja probijala sebi put (Klarisa vide kako se automobil smanjuje, kako nestaje) da zablesne među svećnjacima, blistavim ordenjem, grudima ukrućenim od ukrasa u vidu hrastovog lišća, Hju Hvajtbredom i svim njegovim kolegama, engleskom gospodom, te večeri u Bekingemskoj palati. I Klarisa takođe priređuje prijem.

Tu se malo ispravi; tako će i ona stajati na vrhu svog stepeništa.

Automobil je otišao, ali je ostavio lak talas koji zahvati radnje s rukavicama, i radnje sa šeširima, i krojačke radnje s obe strane Ulice Bond. Za trideset sekundi sve su se glave okrenule na istu stranu — ka izlozima. Birajući par rukavica — hoće li sezati do lakta ili iznad njega, biti kao limun žute ili svetlosive? — dame se zaustaviše; jer na kraju te rečenice nešto se dogodilo. Nešto u pojedinostima tako beznačajno da ni jedan matematički instrument, mada sposoban da zabeleži potres u Kini, ne bi mogao da zabeleži ovu vibraciju; pa ipak u celdni skoro strašno i po opštem odjeku uzbudljivo; jer u svim šeširdžinicama i krojačkim radnjama ljudi koji se ne poznaju zгледаše se i pomisliše na mrtve; na zastavu; na Imperiju. U jednoj krčmi u zabačenoj ulici neki kolonijalac uvredi Vindzorsku kuću, što do- i vede do krupnih reci, razbijenih pivskih čaša i opšte galame koja je čudno odjekivala preko ulice u ušima j devojaka što su kupovale za svoju svadbu belo rublje protkano snežno belim trakama. Jer je, tonući, površinsko uzbuđenje zbog automobila koji je prošao dotaklo nešto vrlo duboko.

Klizeći preko Pikadilija, automobil skrenu u Ulicu Svetog Džemsa. Stasiti ljudi, ljudi snažni, dobro obučeni ljudi u žaketima i belim prslucima i kosom unazad zabačenom, koji su bez nekog određenog razloga stajali kraj isturenih prozora Bruksove kaiane i posmatrali sa rukama iza repova svojih žaketa, instinktivno shvatiše da prolazi veličina i blede svetlo prisustvo besmrtnosti do-tače ih se, kao što se dotaklo Klarise Dalovej. Odjednom se oni još više ispraviše, opružiše ruke; izgledali su spremni da pođu za svojim vladarem, ako to bude potrebno, i na same topovske cevi, kao što su njihovi preci činili pre njih. Bela poprsja i mali stolovi u pozadini pokriveni primercima »Tatlera« i sifonima sode izgledali su kao da odobravaju; kao da predstavljaju ustalasano žito i stare engleske zámkove; i da odbijaju krhki šum automobilskih točkova, kao što zidovi akustične galerije vraćaju jedini glas uvećan i pojačan sna-

gom čitave jedne katedrale. Mol Prat, uvijena u šal, na pločniku kraj svoga cveća, požele svako dobro dragom dečaku (to je sigurno princ od Velsa) i bacila bi niz Ulicu Svetoga Džemsa vrednost jednog krčaga piva — kitu ruža — laka srca i iz čistog prezira prema siromaštvu, da nije osetila na sebi pogled zapovednika straže, koji obeshrabri lojalnost stare Irkinje. Straža kod dvorca Svetog Džemsa pozdravi; policajac kraljice Aleksandre otpozdravi.

U međuvremenu se sakupila mala gomila pred kapijama Bekingemske palate. Nemarni, pa ipak puni pove-renja, svi ti siromašni ljudi su čekali; posmatrali su palatu sa zastavom koja je lepršala; masivnu Viktoriju na njenom postolju, divili se vodoskoku, cveću; odabirali među automobilima koji su prolazili Melom sad ovaj, sad onaj, rasipali uzalud svoja osećanja na obične smrtnike koji su prošli da se provozaju; uzdržavali svoje divljenje da bi ga sačuvali netaknutog dok je prolazio ovaj ili onaj automobil; i za sve to vreme gomilale su se glasine po njihovim venama i dražile im nerve u bedrima pri pomisli da će ih Veličanstvo pogledati; kraljica klimnuti glavom; princ salutirati; pri pomisli na nebeski život koji je bog podario kraljevima; na dvorane i duboke poklone; na kraljičinu staru kuću lutaka; na princezu Meri koja se udala za Engleza, i na princa — ah! princa! koji, kažu, tako izvanredno liči na kralja Edvarda, samo je mnogo vitkiji. Princ je stanovao u dvorcu Svetoga Džemsa; ali zašto on ne bi mogao jutros naići da poseti svoju majku.

To je rekla Sara Blečli, držeći svoju bebu u naručju i trupkajući nogama kao da se nalazi kod kuće kraj svog ognjišta u Pimliku, ali nije spuštala očiju sa Mela, dok je Emili Kouts razgledala prozore palate i mislila na služavke, bezbrojne služavke, na spavaće sobe, bezbrojne spavaće sobe. Neki stariji gospodin sa aberdinskim terijerom i besposleni ljudi uvećаше gomilu. Mali gospodin Bouli, koji je stanovao u Albeniju i čiji su dublji izvori života bili voskom zapečaćeni, ali koji je mogao da se iznenada raspečati, nepodesno, sentimentalno, u ovakvim slučajevima, — sirote žene koje čekaju da vide kraljicu kako prolazi, sirote žene, lepa mala deca, siročići, udo-

više, rat — uh! uh! — malom gospodinu Bouliju zaista su navrle suze na oči. Veoma topao povetarac, duvajući Melom kroz mršavo drveće, mimo bronzanih heroja, razvi lepršavu zastavu u britanskim grudima gospodina Boulija i on podiže svoj šešir kad automobil skrenu u Mel, i držao ga je visoko dok su se kola približavala; dopustio je sirotim majkama iz Pimlika da se tiskaju oko njega i stajao veoma uspravan. Automobil stiže.

Odjednom gospođa Kouts pogleda u nebo. Zvuk jednog aviona zloslutno je parao uši gomile. Evo ga iznad drveća kako ostavlja iza sebe beo dim koji se izvija i uvija, zbilja ispisujući nešto! crtajući slova po nebu! Svi pogledaše gore.

Avion se strmoglavio stušiti ka zemlji pa se ponovo vinu, napravi jedan luping, polete, potonu, diže se, i što god činio, kuda god leteo, pozadi njega je ostajala gusta, kovrdžava pruga beloga dima koja se izvijala i preplitala po nebu poput slova. Samo kojih slova? Je li to bilo C? E, zatim L? Samo za trenutak ona su ostajala mirna; potom bi se pokretala, topila i brisala sa neba, a avion je stremio sve dalje i na novom delu neba počinjao da ispisuje K, E, epsilon možda?

— Glakso! — reče gospođa Kouts usiljenim glasom punim strahopoštovanja, gledajući gore.

— Kremo! — promrmlja gospođa Blečli kao mesečarka. Držeći svoj šešir savršeno nepokretno, gospodin Bouli gledao je pravo gore. Sav svet duž Mela stajao je i gledao u nebo. Dok su oni posmatrali, ceo svet postade savršeno miran i jedno jato galebova prelete nebom, najpre predvodnik, zatim drugi, i u toj izvanrednoj tišini i miru, u tom bledilu, toj čistoći, zvana izbiše jedanaest puta i zvuk se rasu gore među galebove.

Avion skrenu i polete i sjuri se tačno onako kako mu se htelo, brzo, slobodno kao klizač na ledu.

— To je E — reče gospođa Blečli — ili figura igrača.

— To je tofi-karamela — promrmlja gospodin Bouli — (dok automobil zamače iza kapije, a da ga niko i ne pogleda) i prestavši da ispušta dim, avion je leteo sve dalje i dalje, a dim je bledeo i skupljao se oko širokih ivica oblaka.

Nestao je; zašao je za oblake. Nije mu se čuo ni zvuk. Oblaci s kojima su se spojila slova E, G ili L kretali su se slobodno kao da im je naloženo da pređu sa zapada na istok sa zadatkom od najveće važnosti koji nikada neće biti otkriven, a ipak je to zaista bio zadatak od najveće važnosti. A onda odjednom, kao što voz izlazi iz tunela, avion opet sunu iz oblaka, parajući zvukom uši gomile u Melu, u Grinparku, na Pikadiliju, Regen-tovoj ulici, u Regentovom parku i pruga dima se izvi iza njega — avion polete dole, vinu se i ispisa slovo za slovom — ali koju je to reč pisao?

Lukrecija Voren Smit, sedeći sa mužem na klupi šetališta u Regentovom parku, pogleda gore.

— Gle, gle, Septimuse! — povika ona. Jer joj je doktor Holms rekao da kod svoga muža (kod njega nije ništa ozbiljno, samo je malo poremećen) probudi intere-sovanje za spoljne stvari.

Gle, pomisli Septimus gledajući gore, oni mi daju znakove. Ne, doduše, pravim recima; to jest, on još ne može da razabere njihov jezik; ali je stvar sasvim jasna, kakva lepota, kakva izvanredna lepota, i njegove oči se napuniše suzama dok je gledao u nebo i u reci od dima koje su venule i topile se na nebu, rasipajući nad njim u svom neiscrpnom milosrđu i nasrnejanoj dobroti jedan za drugim oblike nezamišljive lepote i dajući mu znake svoje namere da mu pruže lepotu, još više lepote ni zbog čega, zauvek, samo zato što gleda! Suze mu linuše niz obraze.

To je tofi; reklama za tofi-karamele, reče jedna dadilja Reciji. One obe počеше da sriču t... o ... f...

— K... R... — reče dadilja i Septimus ču kako izgovara »Ka .. .Er« sasvim kraj njegovih ušiju, duboko, blago, kao meke orgulje, pa ipak sa izvesnom grubošću u glasu kao u skakavca; od toga ga prijatno prodoše žmarci i u njegov mozak poleteše talasi zvuka koji udari i razbi se. Kakvo izvanredno otkriće — da ljudski glas pod izvesnim atmosferskim uslovima (jer treba biti naučan, pre svega naučan) može da ulije život drveću! Srećom je Reci ja stavila svoju užasno tešku ruku na njegovo koleno, te ga pritisnula, prikovala, inače bi

ga ovaj nemir brestova — što se dižu i padaju, dižu i pa daju sa svim svojim osvetljenim lišćem i bojom koja ble-di i tamni od plave do zelene boje dubokih talasa, kao perjanice na konjskim grivama, kao perje na šesirima gospođa, tako se ponosno dižu i spuštaju, tako gospod-stveno — oterao u ludilo. Ali on neće da poludi. On će zatvoriti oči; on neće više da gleda.

Međutim oni su mu davali znake; lišće je bilo živo; drveće je bilo živo. I lišće vezano milionima vlakana za njegovo telo, tu, na klupi, njihalo ga je gore-dole; kada bi se grana opružila, i on bi, takođe, činio isti pokret. Vrapci lepršajući, dižući se i slećući kao izreckani vodoskoci bili su deo te šare; belo i plavo, oivičeno crnim granama. Zvuči su se smišljeno uklapali u harmonične kombinacije; intervali između njih bili su isto tako značajni kao i sami zvuči. Neko dete zaplaka. Sasvim daleko razleže se truba. Sve to zajedno označavalo je rođenje neke nove religije.

—Septimuse — reče Recija. On se žestoko trže. Ljudi to moraju primećivati!

—Idem da se prošetam do vodoskoka i nazad — reče ona.

Jer nije mogla duže da izdrži pored njega. Dr Holms može da tvrdi kako to kod njega nije ništa ozbiljno, i Ona bi više volela da je mrtav! Ne može da sedi kraj njega dok on tako bulji i ne vidi je i čini da sve oko njega izgleda strašno; nebo i drvo, deca koja se igraju, ; vuku kolica, zvižde, padaju: sve je strašno. On se neće ubiti; a ona ne može nikom da se poveri. »Septimus suviše naporno radi«, to je bilo sve što je mogla da kaže čak i svojoj rođenoj majci. Ljubav čini čoveka usamljenim, mislila je. Ona ne može nikom da se poveri, čak ni Septimusu sada; i osvrnuvši se, ugleda ga kako , sedi u svom pohabanom kaputu sam na klupi, pogrbljen, j zagledan. Kukavički je to za jednog čoveka da govori kako će se ubiti, pri tom je Septimus još i ratovao; bio je hrabar; nije to više onaj Septimus. Stavljala je čipkani okovratnik. Stavljala je novi šešir na glavu, a on to nikad nije primećivao; i bio je srećan bez nje. Ništa ne bi nju moglo učiniti srećnom bez njega! Ništa! On je sebičan. Takvi su muškarci. Jer on nije bolestan.

Dr Holms je rekao da kod njega nije ništa ozbiljno. Ona pruži ruku. Gle! Burma joj skliznu — toliko je oslabila. Ona je ta koja pati — ali nema kome da se poveri.

Daleko je Italija, i bele kuće, i soba u kojoj njene sestre prave šešire, i ulice svake večeri pune ljudi koji šetaju, glasno se smeju, nisu polumrtvi kao ovi ovde, skoturani u pokretnim stolicama, zagledani u dva-tri gadna cveta zabodena u saksije!

— Kad biste vi samo videli milanske vrtove — reče ona glasno. Ali kome?

Nije bilo nikog. Njene reci se ugasiše. Tako se gasi raketa. Njene varnice, pošto ocrtaju svoju brazdu kroz noć, predaju se, mrak se spusti, padne po obrisima kuća i kula; vetrometni obronci brda razmekšaju se i potonu. Ali mada su nestale noć ih je puna; lišene boje, bez svojih prozora, one još upečatljivije postoje, dajući ono što puna dnevna svetlost ne uspeva da pruži, pometnju i napetost stvari zgomilanih tu u mraku, pomešanih u mraku; lišeno olakšanja koje donosi zora kada, obojivši zidove belo i sivo, ocрта mrlju svakog prozorskog okna, digne maglu sa polja, otkrije crveno-mrke krave kako mirno pasu, sve je opet doterano za oči; ponovo postoji. Ja sam sama; sama! povika ona kraj vodoskoka u Regen-tovom parku (zagledana u kip Indijanca i njegov krst); kao što se možda u ponoć, kada se sve granice izgube ova zemlja vraća svojem prastarom obliku, postane onakva kakvu su je Rimljani prilikom iskrcavanja ugledali kako leži naoblačena, sa brdima koja nemaju imena i rakama koje teku ko zna kuda — takva je bila njena tama; i odjednom, kao da je iz zemlje izbilo neko postolje i ona stala na njega, ona reče kako je ona njegova žena, venčana pre više godina u Milanu, njegova žena, i neće nikada, nikada izgovoriti da je on lud. Kada se okrenula postolje se sruši; ona počne da pada, pada. Jer on je otišao, pomisli — otišao, kao što je pretio, da se ubije — da se baci pod neka kola. Ali ne; tu je on; još sedi sam na klupi u svom pohabanom kaputu, s prekrš-tenim nogama, zagledan, i govori glasno.

Ljudi ne smeju šeci drveće. Postoji bog. (Beležio je takva otkrića na poledini omota). Promenite svet! Niko

ne ubija iz mržnje. Obznanite to (zapisao je). Čekao je. Slušao. Jedan vrabac slete na ogradu preko puta i zacvrkuta »Septimuse, Septimuse«, ponovi to četiri ili pet puta pa nastavi, izvukavši svoje note, da peva sveže i prodimo na grčkom da ne postoji zločin; zatim mu se pridruži drugi vrabac i oni nastaviše da pevaju na grčkom, udruženim i prodornim glasovima sa drveća u dolini života, s one strane reke, gde hodaju mrtvaci, kako ne postoji smrt.

Tu je njegova ruka; tu su mrtvaci. Bele pojave se okupljaju iza ograde preko puta. Ali se on ne usuđuje da pogleda. Evans je iza ograde!

— Sta kažeš? — zapita Recija iznenada, sedajući pored njega.

Opet ga je prekinula! Ona ga uvek prekida.

Dalje od sveta, oni moraju otići dalje od sveta, reče on (skočivši), pravo tamo preko, gde ima klupa pod drvetom i duga padina parka spušta se kao opružena traka zelenila pod visokim zastorom plavog i ružičastog dima gde se nalazi bedem dalekih nepravilnih kuća u izmaglici dima, saobraćaj bruji u krug, a desno, mrke zveri ispružaju duge vratove preko ograda zoološkog vrta, štekćući i urlajući. Tamo su seli na klupu pod drvetom.

— Pogledaj — preklinjala ga je pokazujući na malu grupu dečaka koji su nosili štapove za kriket i od kojih se jedan gegao, zatim obrnuo na peti i opet gegao kao da izigrava klovna u mjuzikholu.

— Pogledaj — preklinjala ga je, jer joj je dr Holms rekao da mu obrati pažnju na realne stvari, da ide u mjuzikhol, da igra kriket — to je prava igra, rekao je dr Holms, lepa igra na čistom vazduhu, prava igra za njenog muža.

— Pogledaj — ponovi ona.

Pogledaj, naredi mu nevidljivi, taj glas koji je stupio u vezu s njim, najvećim od ljudi, Septimusom, koji je nedavno prešao iz života u smrt, s njim. Gospodom koji je došao da obnovi društvo, koji je ležao kao pokrivač, kao snežna prostirka jedino suncem načeta, navek i bez konca pateći, onaj koji ispašta za druge,

večiti paćenik: ali on to ne želi, ječao je, mahao rukom da otera od sebe tu večnu patnju, tu večnu usamljenost.

— Pogledaj — ponovi ona, jer on ne sme napolju da govori glasno sa samim sobom.

— O, pogledaj — preklinjala ga je. Ali šta ima tu da pogleda? Nekoliko ovaca. To je sve.

Gde je stanica podzemne železnice Regentov park — da li joj oni mogu reći gde je stanica podzemne železnice Regentov park — pitala je Meizi Džonson. Tek je pre dva dana stigla iz Edinburga.

— Ne ovuda — tamo je! — uzviknu Recija pokazujući joj rukom da ode, da ne bi videla Septimusa.

Oboje izgledaju čudno, pomisli Meizi Džonson. Sve izgleda vrlo čudno. Ona je prvi put u Londonu, došla je da radi kod svog ujaka u Ulici Ledenhol. I sada, šetajući po Regentovom parku ujutro, prosto ju je uplašio ovaj par na klupi; mlada žena liči na strankinju, a on izgleda čudno; tako, da ako doživi duboku starost, još uvek će se sećati, ponovo će zazvoniti među njenim uspomenama kako se pre pedeset godina šetala po Regentovom parku u lepo letnje jutro. Jer njoj je svega devetnaest godina i uspela je najzad da dođe u London; a, sad, kako je to čudno, taj par koji je upitala za put, žena koja se trgla i odmahnula rukom, a on — on izgleda užasno neobično; možda je neka svađa posredi; možda rastanak zauvek; nešto jeste posredi, zna ona to; i svi ti ljudi (jer vratila se u glavnu aleju), kameni baseni, ukočeno cveće, starci i babe, bolesnici od kojih je većina u pokretnim stolicama — sve, posle Edinburga, izgleda tako čudno. A kad se Meizi Džonson pridružila onoj gomili koja se lagano vukla, gomili mutnog pogleda, obasutoj poljupcima povetarca — veverice su čučale na grani i čistile se, jata vrabaca lepršala za mrvicama, psi bili zauzeti oko ograde, zauzeti jedni drugima, dok ih je kupao blag i topao vazduh, dajući njihovom ukočenom nezačudenom pogledu, s kojim primaju život nešto čudno i razneženo — Meizi Džonson oseti da ne može zadržati suze. O! (jer taj mladi čovek na klupi prosto ju je uplašio. Nešto je posredi, znala je to).

Užas! užas! želela je da uzvikne. (Napustila je svoje; oni su joj predložili šta će se dogoditi).

Zašto nije ostala kod kuće? plakala je okrećući kuglu na gvozdenoj ogradi.

Te mlade devojkice, pomisli gospođa Dempster (koja je čuvala korice hleba, za veverice i često ručavala u Re-gentovom parku), još ništa ne znaju; i zaista, činilo joj se, bolje je da čovek bude malo krući, malo neodređeniji, malo umereniji u svojim iščekivanjima. Persi pije. Pa ipak, bolje je imati sina, pomisli gospođa Dempster. Ona je iskusila teška vremena i nije mogla a da se ne nasme-ši na takvu devojkicu. Udaćeš se, jer si dovoljno lepa, pomisli gospođa Dempster. Udaćeš se, pomisli, i videćeš. E, kuvanje i sve ostalo. Svaki muškarac ima svoju ćud. Ali da li bih izabrala isto da sam mogla da znam, pomisli gospođa Dempster, i neodoljivo požele da šapne koju reč Meizi Džonson; da oseti poljubac sažaljenja na izabranoj koži svog umornog starog lica. Jer težak je to bio život, pomisli gospođa Dempster. Sta mu sve nije dala? Ruže sa obraza, stas, noge uz to. (Tu namače haljinu preko svojih okruglih guka).

Ruže, pomisli podrugljivo. Sve su to gluposti, moja draga. Jer zbilja, kad treba jesti, piti i spavati s kim, preživeti dobre i loše dane, život nikako nisu samo ruže, pa ipak dozvoli da ti kažem, Kari Dempster ne bi zamenila svoju sudbinu ni sa jednom ženom iz Kentiš--Tauna! Ali ona moli za sažaljenje. Sažaljenje za izgubljene ruže. Moli za sažaljenje od Meizi Džonson, koja stoji pored leja zumbula.

Gle, avion! Zar nije gospođa Dempster oduvek žudela da vidi strane zemlje? Imala je nećaka misionara. Avion se vinu i ustremi. Tamo na moru kod Margeita uvek se držala nadomak zemlje, pa ipak nije imala strpljenja sa ženama koje su se plašile vode. Avion skliznu i polete dole. Srce joj slete u pete. Ali se on opet diže. Mora da je unutra neki divan mladić, nagađala je gospođa Dempster; a avion se dalje i dalje kretao, brzo se gubeći, sve dalje i dalje stremio; vinuo se nad Griničem i svim katarkama, nad malim ostrvom sivih crkava, katedralom Sv. Pavla i ostalim, dok se s obeju strana nisu pružila polja i mrke šume gde su drozdovi--pustolovi smelo skakutali, brzo se osvrćući da šćepaju

puža pa da ga zatim udare o kamen jedanput, dvaput, triput.

Sve dalje i dalje stremio je avion, dok nije postao samo svetla varnica, želja, koncentracija, simbol (tako je izgledalo gospodinu Bentliju, koji je snažno valjao svoj komad travnjaka u Griniču) čovekove duše; njegove rešenosti, pomisli gospodin Bentli okrećući se oko kedro-vog drveta, da se iskrade iz svog tela, svoje kuće, pomoću misli, Ajnštajna, spekulacije, matematike, Mendelove teorije — sve dalje je stremio avion.

A zatim, dok je jedan odrpan, čudan čovek, sa kožnom torbom stajao na stepenicama katedrale Sv. Pavla i oklevao, jer kakav je melem unutra, kakav topao doček, koliko grobnica sa lepršavim zastavama nad njima, znakova pobeda ne nad vojskama, već, pomisli on, nad tim prokletim duhom istine koji traži ono što me trenutno ostavlja bez posla; i više nego to, katedrala pruža društvo, pomisli on, poziva vas u članstvo jednog udruženja; veliki ljudi pripadaju tom društvu; mučenici su umirali za njega; pa zašto onda ne ući, pomisli on, staviti ovu kožnu torbu punu brošura pred oltar, pred krst, simbol nečega što se uzdiglo iznad traženja i traganja i sudaranja reci i postalo čist duh, oslobođen tela, sablastan — zašto ne ući? pomisli on; i dok je oklevao, prelete avion preko Ladgeit skvera.

Bilo je čudno, tiho. Iznad ulične huke nije se čuo nikakav zvuk. Kao da je avion bio bez pilota; leteo po svojoj volji. I sad, skrećući uvis, uvis, pravo uvis, slično nečemu što se penje u zanosu, u čistoj radosti, on pusti beli dim ispisujući T, O, F.

— Šta to gledaju? — reče Klarisa Dalovej svojoj devojkici koja joj je otvarala vrata.

Bilo je sveže u holu kao u nekoj grobnici. Gospođa Dalovej prinese ruku očima i kad je devojkica zatvorila vrata i do nje dopro sušanj Lusine suknje, oseti se kao kaluđerica koja je napustila svet pa oseća kako se oko nje svijaju znani velovi, dok se razležu otpevanja na stare molitve. Kuvarica je zviždukala u kuhinji. Čulo se kucanje pisane mašine. To je njen život, i nagnuvši se nad sto u holu, ona se predade tom uticaju, oseti se blago-

slovena i pročišćena, i reče samoj sebi, dok je uzimala beležnicu sa zapisanim telefonskim porukama, da su takvi trenuci pupoljci na drvetu života; oni su cveće u tami, pomisli (kao da neka ljupka ruža cveta samo za njene oči); nije nikad verovala u boga; ali utoliko pre, pomisli, uzimajući beležnicu, čovek mora u svom svakodnevnom životu da plaća slugama, da plaća psima i kanarincima, iznad svega Ričardu, svom mužu, koji je osnova svega toga — za vesele zvuke, zelene svetlosti, čak za kuvaricu koja zvižduće, jer gospođa Voker je Irkinja i zvužduće po ceo dan — čovek mora da plati iz svog tajnog skladišta izvanrednih trenutaka, pomisli ona podižući beležnicu, dok je Lusi stajala pored nje pokušavajući da objasni kako je:

— Gospodin Dalovej, gospođo ...

Klarisa je čitala u telefonskoj beležnici: »Ledi Bra-ton želi da zna da li će gospodin Dalovej ručati danas kod nje.«

— Gospodin Dalovej, gospođo, rekao mi je da vam kažem da neće ručati kod kuće.

—O! — izusti Klarisa, i Lusi je, podstaknuta ovim uzvikom, podelila njeno razočaranje (ali ne i bol); osetila je njihovu međusobnu vezu; shvatila i neizrečeno; pomislila, eto, kako gospođa vole; pozlatila svoju budućnost mirom; pa uzevši suncobran gospođe Dalovej kao kakvo sveto oružje koje je odložila neka boginja pošto se časno poslužila njime na bojnom polju, stavila ga na njegovo mesto.

—Ne boj se više — reče Klarisa. Ne boj se više vreline sunca; jer je od udara koji joj je nanela leđi Braton, pozivajući Ričarda na ručak bez nje, zadrhtala u ovom trenutku, kao što biljka na obali reke oseti udar vesla u prolazu, pa zadrhti: tako se ona zanjiha, tako zadrhta. *i*

¹
Milisent Braton, čiji su ručkovi bili poznati kao neobično zanimljivi, nije je pozvala. Nikakva niska ljubomora nije mogla odvojiti nju od Ričarda. Ali ona se bojala samog vremena i čitala na licu leđi Braton, kao da je ono nekakav sunčani sat urezan u neprolaznu stenu, kako se smanjuje život; kako se iz godine u godinu njen udeo komada, kako je ivica koja preostaje jedva u stanju

da se dalje produži, da upija, kao u mladim godinama, boje, soli, zvuke postojanja, tako da sobom ispuni sobu u koju je stupila; često bi osetila, kad oklevajući za trenutak zastane na pragu svog salona, uzbuđljivu neiz-vesnost kakva možda obuzme gnjurca pre nego što se zagnjuri, dok more tamni i svetluca pod njim a talasi, koji prete da se razbiju, samo se blago razliju po površini, preliju, pokriju i uz put oblože biserne alge.

Spustila je beležnicu na sto u holu. Stalaa je lagano da se penje uz stepenice s rukom na priručju, kao da napušta kakav prijem na kome je čas ovaj čas onaj prijatelj odbijao njeno lice, njene reci poput odraza u ogledalu; kao da je za sobom zatvorila vrata, izašla i našla se sama, jedna jedina osoba u zastrašujućoj noći ili, bolje, da budemo tačniji, pred ukočenim pogledom tog istinskog junskog jutra; za neke je ono blago od sjaja ružinih latica, znala je i osetila to kad se zaustavila na stepeništu kraj otvorenog prozora kroz koji je ulazilo lupkanje kapaka, lavež pasa, ulazio je, pomisli — osetivši se naglo smežurana, ostarela, upalih grudi — tutanj, dah, cvetanje dana spolja, s one strane prozora, van njenog tela i mozga koji ju je sada izdavao, jer je leđi Braton, čiji su ručkovi poznati kao neobično zanimljivi, nije pozvala.

Kao kaluđerica koja se povlači, kao dete koje istražuje kakvu kulu, ona nastavi uz stepenice, zaustavi se pored prozora, uđe u kupatilo. Tamo je kapala slavina i linoleum bio zelen. Vladala je neka praznina oko srca života; soba na mansardi. Žene moraju da skinu svoje bogate haljine. One moraju da se presvuku u podne. Klarisa probode jastuče za igle i spusti na krevet svoj žuti šešir s perjem. Čaršavi su bili čisti, dobro zategnuti na krajevima, nalik na široku belu traku. Sve už i už bivaće njen krevet. Sveca je bila upola dogorela: dugo je čitala *Memoare* iz Moskve. Jer sednice u parlamentu trajale su tako dugo da je Ričard zahtevao da ona mora posle svoje bolesti da spava bez uznemiravanja. A ona zaista više voli da čita o povlačenju iz Moskve. On je to znao. Zato je imala sobu na mansardi; uzan krevet; i dok je ležala tamo i čitala, jer je slabo spavala, nije mogla da odagna osećanje devičanstva koje je sačuvala

kroz porođaj i koje je prijanjalo uz nju kao rukavica. Ljupka u doba svog devojštva, najednom bi došao trenutak — kao, na primer, onaj na reci ispod šume u Klivedenu — kada bi nekim reagovanjem svog hladnog duha razočarala Ričarda. A zatim u Carigradu, pa opet, i opet. Umela je da uvidi šta joj nedostaje. Nije to lepota; nije ni duh. To je nešto centralno što prožima; nešto toplo što razbija površine i ustalasava hladni dodir između muškarca i žene ili između samih žena. Jer to je ona mogla tek da nazre. I to joj je bilo mrsko, ta skrupula koju je stekla bogzna gde, ili, kako je osećala, koju joj je podarila priroda (nepogrešljivo mudra); pa, ipak, ona ponekad nije mogla da se opre čari neke žene, ne devojke, već žene koja bi joj ispovedila, kao što one često čine, neku avanturu, neku ludost. I bilo zbog sažaljenja, zbog njihove lepote, ili što je ona bila starija, ili zbog druge okolnosti — nekog lakog mirisa ili violine iz susedne sobe (tako je čudna u izvesnim trenucima snaga zvuka), ona bi tada nesumnjivo osetila ono što osećaju muškarci. Samo za trenutak, ali je to bilo dovoljno. Bilo je to kao neko iznenadno otkrovenje, nijansa slična rumenilu koje čovek pokušava da zadrži, a zatim, kad se ono raširi, predaje mu se, leti do krajnjih međa i tu drhti i oseća kako Svet postaje tesan, nabujao od nekog začuđujućeg značaja, nekog pritiska zanosa, koji rasprskava njegovu tanku kožu i lopi i lije neobično rasterećenje kroz pukotine i rane! Tada, u tom trenutku, ona bi ugledala nešto svetio; šibicu koja gori u bokoru šafrana: gotovo izražen jedan skriven smisao. Ali ono što je bilo blisko povuklo bi se; ono što je bilo tvrdo smekšalo bi se. Bio je prošao — trenutak. Takvim trenucima (sa ženama takođe) javljali su se kao suprotnost (ona spusti svoj šešir) postelja i baron Marbot i dopola dogorela sveca. Dok bi ona tako ležala budna, zaškrípao bi pod; osvetljena kuća bi se najednom zamračila i, kad bi podigla glavu, mogla je da čuje škripu brave koju je, što je tiše moguće, zatvarao Ričard; šmugnuo bi uz stepenice u čarapama, a zatim bi, bar svaki drugi put, ispustio termofor i opsovao! Kako bi se smejala?

Ah, to pitanje ljubavi (razmišljala je odlažući kaput), to zaljubljivanje u žene. Uamimo Seli Seton; njenu vezu u mladosti sa Seli Seton: Nije li to bila, na kraju krajeva, ljubav?

Sedela je na podu — tada je stekla svoj prvi utisak o Seli — sedela je na podu obgrlivši rukama kolena i pušila cigaretu. Gde li je to mogla da bude? Kod Meningovih? Kod Kinloh-Džonsonovih? Na nekom prijemu (gde, nije bila sigurna), jer se sasvim jasno sećala da je pitala jednog muškarca s kojim se nalazila u društvu: »Ko je to?« On joj je rekao i ispričao kako se Selini roditelji ne slažu (kako ju je to zaprepastilo — da se nečiji roditelji mogu svađati). Ali cele te večeri nije mogla da skine očiju sa Seli. Bila je to izvanredna lepota, od one vrste kojoj se najviše divila, crnomanjasta, krupnih očiju, sa onom osobinom zbog koje je uvek zavidela — jer je sama nije imala — s nekom vrstom nemara, kao da može da kaže šta bilo, da učini šta bilo; osobina mnogo karakterističnija za strankinje nego za Engleskinje. Seli je uvek govorila da ima francuske krvi u žilama, da je jedan njen predak bio sa Marijom Antoanetom, da mu je odsečena glava, da je ostavio rubinski prsten. Možda je baš tog leta došla da živi u Boftonu, sasvim neočekivano je ušla, bez penija u džepu, jedne večeri po obedu i do te mere uznemirila jednu tetku Helen da joj ona to nikad nije oprostila. Izbila je svađa kod njene kuće. Ona bukvalno nije imala ni penija te večeri kad je stigla k njima — založila je broš da doputuje. Prosto je odjurila kao u nekom nastupu. Sedele su po čitave noći i razgovarale. Seli je bila ta koja ju je naučila da prvi put oseti kako je skrovit život u Bortonu. Ona sama ništa nije znala o seksu — ništa o društvenim problemima. Jednom prilikom je videla nekog starca kad je pao mrtav u polju — videla je krave neposredno posle telenja. Međutim tetka Helen nije nikad volela rasprave ni o čemu (kad joj je Seli poklonila knjigu Viljema Morisa, morala je da je zavije u mrku hartiju). Tu u njenoj spavaćoj sobi na mansardi one su sedele po čitave sate i razgovarale, razgovarale o životu, o tome kako će preurediti svet. Nameravale su da osnuju društvo za ukidanje privatne svojine, i stvarno

su napisale i jedno pismo, iako ga nisu poslale. Ove ideje su bile, naravno, Seline — ali se uskoro i ona sama isto toliko zagrejala — čitala je Platona u krevetu pre doručka; čitala je Morisa; satima čitala Šelija.

Iznenadivala ju je Selina snaga, njena darovitost, njena ličnost. Imala je, na primer, svoj postupak prema cveću. U Bortonu su se uvek mogli videti mali, ukrućeni buketi duž celog stola. Seli bi izašla, nabrala sleza, georgina — razne vrste cveća koje dotad niko nije video u skupini — pootkidala im krunice i pustila ih da plivaju po vodi u plitkim zdelama. Utisak je bio izvanredan — kad bi ulazili na večeru pri zalasku sunca. (Razume se, tetka Helen je smatrala da je svirepo tako postupati sa cvećem). A zatim bi zaboravila sunder i gola trčala kroz hodnik. Ona namrštena stara služavka, Elen Atkins, gundala bi — »zamislite da to neko od gospode vidi!« Seli je zbilja zaprepasćivala ljude. Neuredna je, govorio je tata.

Kad pogleda unazad, čudna je stvar bila ta čistoća, ta oelovitost njenih osećanja prema Seli. Nije to imalo veze sa onim što se oseća prema muškarcu. Bilo je potpuno nesebično i, štaviše, imalo jednu osobinu koja može da postoji jedino između žena, između tek odraslih žena. Bilo je to osećanje zaštitničko s njene strane; proizlazilo je iz svesti da se nalaze u savezu, iz predosećanja nečeg što će morati da ih rastavi (uvek su govorile o udaji kao o katastrofi), otuda to viteško, zaštitničko osećanje koje je bilo jače s njene nego sa Seline strane. Jer je Seli u to doba bila potpuno bezobzirna, činila je najidiotskije stvari radi bravure; terala bicikl po ogradi na terasi, pušila cigare. Bila je luda — baš je bila luda. Ali je njena čar osvajala, bar nju, Klarisu, zato se i seća sebe kako stoji u svojoj spavaćoj sobi na mansardi držeći u rukama posudu s toplom vodom i glasno govori: »Ona se nalazi pod ovim krovom... Ona se nalazi pod ovim krovom!«

Ne, te reci sada apsolutno ništa ne znače za nju. Staro osećanje nije imalo više čak ni odjeka u njoj. Ali se seća kako se ledi od uzbuđenja i doteruje kosu u nekoj vrsti zanosa (to staro osećanje počelo joj se vraćati kad je izvadila ukosnice, stavila ih na toaletni sto i

stala da doteruje kosu), dok vrane uzleću u ružičastoj večernjoj svetlosti, seća se kako se oblači i silazi na donji sprat i kako oseća, dok prelazi hol, »ako treba umreti sada, to će bili najveća sreća«. Takvo je bilo njeno osećanje — Otelovo osećanje, i ona ga je doživela, bila je ubeđena u to, isto onoliko snažno koliko je Šekspir zamislio da Otelo treba da ga doživi — sve zbog toga što je u beloj haljini silazila na večeru gde će sresti Seli Seton!

A Seli je imala na sebi haljinu od ružičastog tila — je li to moguće? Tek, sva je bila kao svetlost, sjaj, kao ptica ili prozračni balon koji je uleteo i za trenutak se spustio na neku kupinu. Ali ništa nije tako čudno kad je neko zaljubljen (jer šta je to bilo ako ne ljubav?) kao potpuna ravnodušnost drugih ljudi. Tetka Helen bi prosto izašla posle večere; tata bi čitao novine. I Piter Volš je mogao da se zadesi tu, i stara gospođica Kamings, Džozef Brajtkopf bi svakako bio tu, jer je jadni starac provodio u Bortonu duge nedelje svakog leta i pravio se da čita s njom nemački, a u stvari je svirao u klavir i pevao Bramsa bez imalo glasa.

Sve je to predstavljalo samo okvir za Seli. Ona bi stajala pored kamina i razgovarala onim divnim glasom od kojeg je sve što bi rekla zvučalo kao milovanje, sa tatom koga je počela da privlači i protiv njegove volje (nije nikad mogao da zaboravi kako joj je pozajmio jednu od svojih knjiga pa ju je posle našao pokvašenu na terasi), kad ona odjednom reče: »Kakva bruka sedeti unutra!« i oni su svi izašli na terasu i šetali se gore-dole. Piter Volš i Džozef Brajtkopf su nastavili o Vagneru. Ona i Seli su malo zaostale. Tada se odigrao najčudesniji trenutak u čitavom životu kad su prolazile pored kamene vaze sa cvećem. Seli je zastala; ubrala jedan cvet; poljubila je u usta. Čitav svet se mogao okrenuti tumbе! Ostali su nestali; ona je bila sama sa Seli. Osetila je da je dobila poklon, zavijen, i da joj je rečeno da ga samo čuva, ne da ga gleda — jedan dijamant, nešto beskrajno dragoceno, zavijeno, što je, dok su se šetale (gore-dole) počela da odvija, ili je sam sjaj stao da probija, neko otkrovenje, religiozno osećanje! — kad iskrснуše pred njih stari Džozef i Piter:

— Posmatranje zvezda? — reče Piter.

Bilo je to kao kad čovek licem naleti u mraku na granitni zid. Zaprepašćujuće; užasno!

Ne za nju. Osetila je samo kako se prema Seli loše postupa; osetila Piterovo neprijateljstvo; njegovu ljubomoru; njegovu rešenost da se uvuče u njihovo prijateljstvo. Sve je ona to videla kao kad čovek ugleda pejzaž pri svetlosti munje — dok je Seli (nikad joj se nije toliko divila!) mirno prešla preko toga nepobedena. Smejala se. Naterala je Starog Džozefa da joj kazuje imena zvezda, što je on činio veoma ozbiljno. Zastala je: slušala je. Slušala je imena zvezda.

— Kakav užas! — reče samoj sebi, kao da je sve vreme znala da će nešto prekinuti, zagorčati njen trenu tak sreće.

Pa ipak, koliko ju je mnogo zadužio Piter docnije. Uvek, kad god bi mislila na njega, zbog nečeg bi mislila na njihove svađe — možda zato što je tako mnogo želela da on ima lepo mišljenje o njoj. Dugovala mu je reci: »Sentimentalno«, »civilizovano«; iskrsavale su svakog dana njenog života kao da on nju još uvek štiti. Neka knjiga je bila sentimentalna; neki stav prema životu sentimentaln. »Sentimentalna« je možda i ona sada kad misli na prošlost. Šta li će on misliti kada se vrati, pitala se-

Da je ostarela? Da li će reći to ili će ona videti kako on misli, kada se bude vratio, da je ostarela? To je istina. Posle bolesti skoro je sasvim osedela.

Stavila je svoj broj na sto, kad je naglo uhvati grč kao da su ledene kandže, dok je sanjarila, iskoristile priliku da se zariju u' nju. Nije ona još stara. Tek je ušla u pedeset i drugu godinu. Meseci i meseci njene pedeset i druge godine stoje pred njom još netaknuti. Jun, jul, avgust! Svaki od njih je gotovo još ceo i, kao da hvata kapljicu koja pada, Klarisa se (prilazeći toaletnom stolu) zagnjuri u samo srce trenutka, zaustavi ga, na tom mestu — trenutak toga junskega jutra koji trpi pritisak svih drugih jutara dok ona vidi ogledalo, toaletni sto i sve bočice iznova, pribira ćelu sebe u jednu tačku (ogledajući se), sagledava to nežno ružičasto lice žene koja će te iste večeri prirediti prijem; lice Klarise Dalovej; sebe same.

Koliko je miliona puta videla svoje lice, i uvek uz isti neprimetan trzaj! Napućila je usne kad se pogledala u ogledalo da bi ga načinila šiljatim. To je ona — šiljata; ustremljena, odlučna. To je ona glavom, kad je neka sila, neki poziv upućen njoj da bude ona, nagna da se skupi; jedino ona zna koliko je drukčija, koliko raznorodna i samo za svet sabrana tako u jedan centar, u jedan dijamant, u jednu ženu koja sedi u svom salonu pružajući drugima mesto sastajanja, bez sumnje jedan zračak u nečijem mračnom životu, možda pribežište za usamljene; pomagala je mladom svetu koji joj je bio zahvalan zbog toga; pokušavala je da uvek bude ista i da nikad ne pokaže ni znaka svojih drugih »ja« — svoje mane, ljubomoru, taštinu, podozrenja, kao ovo sada zbog ledi Braton koja nju nije pozvala na ručak; što je, pomisli (dovršavajući češljanje), krajnje prosto! Ali gde joj je haljina?

Njene večernje haljine visile su u ormaru. Klarisa zagnjuri ruku u tu mekotu, pažljivo izdvoji zelenu haljinu i prinese je prozoru. Bila je pocepana. Neko joj je stao na suknju. Osetila je, kad je popustila, gore, među naborima, na prijemu u Ambasadi. Pri veštačkoj svetlosti zelena boja je blistala, ali se sad gubila na suncu. Ona će je zakrpiti. Njene devojke imaju i suviše posla. Obući će je večeras. Uzeće svileni konac, makaze — šta još? — naprstak, dabome, i sići će u salon, jer mora takođe i da napiše nešto, a i da vidi da li se poslovi odvijaju manje-više kako treba.

Čudno, pomisli ona, zaustavivši se na zavijutku stepeništa i skupivši u taj oblik dijamanta, taj jedinstveni lik, čudno kako domaćica poznaje pravi trenutak, pravo raspoloženje u svojoj kući! Slabi zvuči su se bunarom stepeništa peli u spiralama: zamah krpe za pod, kucanje na vratima, lupkanje, buka pri otvaranju ulaznih vrata; glas koji ponavlja poruku u suterenu; zvek srebra na poslužavniku; očišćeno srebro za prijem. Sve je to zbog prijema.

(Lusi je, sišavši u salon s poslužavnikom ispred sebe, stavila na policu iznad kamina džinovske svećnjake, u sredinu srebrnu kutiju, a kristalnog delfina okrenula prema časovniku. Dame i gospoda će doći; stajaće,

govoriće kroza zube, što ona ume da podražava. Njena gospodarica je najlepša od svih — gospodarica srebra, rublja, porcelana, jer su joj sunce, srebro, vrata izvađena iz svojih šarki i Rampelmejerovi ljudi, dok je stavljala nož za sečenje hartije na sto sa intarzijama, stvarali utisak nečeg savršenog. Pogledajte! Pogledajte! rekla je govoreći svojim starim prijateljima iz pekarske radnje gde joj je bila prva služba u Katerhamu, radoznalo zureći u staklo. Bila je leđi Andela, pratilica princeze Meri, kad uđe gospođa Dalovej).

— O, Lusi — reče ona — baš lepo izgleda srebro!

»Kako vam se«, dodade ona ispravivši kristalnog delfina, »kako vam se svideo sinoćni komad?« »Morali smo da odemo pre svršetka!« odgovori Lusi. »Morali smo da se vratimo u deset!« »Znači, ne znate šta se dogodilo na kraju«, reče Klarisa. »To je šteta«, nastavi (jer njena posluga može da se zadrži i duže, ako je prethodno pita za dozvolu). »Zaista je to nezgodno«, reče i uze staro, otrcano jastuče sa sredine sofe, tutnu ga Lusi u ruke, blago je gurnu i uzviknu:

— Nosite to! Dajte ga gospođi Voker i pozdravite je! Nosite! — uzviknu.

Lusi se zaustavi kod salonskih vrata, držeći jastuče, i upita vrlo stidljivo, malo pocrvenevši, zar ne treba da pomogne oko opravke haljine?

Ali gospođa Dalovej reče da ona i bez toga već ima dovoljno, sasvim dovoljno svog posla.

— Hvala vam, Lusi, o, hvala — reče gospođa Dalovej, hvala vam, hvala, nastavljala je (sedajući na sofu s haljinom u krilu, makazama, svilenim koncima), hvala, hvala, nastavljala bi obično da se zahvaljuje svojim sluškinjama što joj pomažu da bude ovakva kakva želi da bude, blaga, dobra srca. Posluga ju je volela. Ali ta njena haljina — gde je pocepana? a sad treba udenuti konac u iglu. To joj je omiljena haljina, jedna od poslednjih koju je Seli Parkerova sašila, jer se, avaj, Seli povukla i živi u Ilingu; i ako ikad budem imala vremena, pomisli Klarisa (ali nikad više neće imati vremena) otići ću u Iling da je posetim. Jer ona je obdarena, pomisli Klarisa, prava umetnica. Izmišljala je neobične detalje; pa ipak njene haljine nikad nisu bile

preterane. Mogli ste ih nositi u Hatfildu; u Bekingem-skoj palati. Ona ih je nosila i u Hatfildu; i u Bekingem-skoj palati.

Mir se spuštao na nju, spokoj, zadovoljstvo, dok je njena igla, glatko izvlačeći svileni konac do onog blagog zastoja, pribirala zelene nabore i veoma lako ih prihvaćala za pojas. Tako se u letnji'dan talasi nabiraju, gube ravnotežu i padaju; nabiraju i padaju; i kao da čitav svet sve tromije i tromije kaže »to je sve«, dok čak i samo srce u telu koje leži na suncu na obali ne kaže: To je sve. Ne boj se više, kaže srce. Ne boj se više, kaže srce i predaje svoj teret nekom moru koje skupno uzdiše za sve tuge i obnavlja se, počinje iznova, nabira se i pada. I telo samo osluškuje pčelu kad proleti; lomljivu talasa; lavež psa daleko, daleko.

—Gospode, zvonce na glavnim vratima! — uzviknu Klarisa prekinuvši šice. Slušala je uznemireno.

—Gospođa Dalovej će me primiti — govorio je stariji čovek u holu. — O, da, ona će me primiti — ponavljao je, odgurnuvši veoma blago Lusi u stranu i trčeći vrlo brzo uza stepenice. — Da, da, da — mrmljao je dok je trčao gore. — Ona će me primiti. Posle pet godina u Indiji, Klarisa će me primiti.

—Ko može — šta može — pitala se gospođa Dalovej (misleći kako je to užasno da je neko uznemi-rava u jedanaest sati pre podne onog dana kad priređuje prijem), prateći korake na .stepenicama. Čula je kako se neka ruka spušta na vrata. Pokuša da sakrije svoju haljinu kao što devica štiti svoju čednost, poštujući obzire. Zatim mesingana kvaka skliznu. Otвориše se vrata i uđe — u prvom trenutku nije se mogla setiti kako se on zove! Toliko je bila iznenađena što ga vidi, toliko zadovoljna, toliko pometena, tako krajnje zapre-pašćena što joj se neočekivano vratio tog jutra Piter Volš! (Nije bila pročitala njegovo pismo).

—Pa kako ste? — reče Piter Volš koji je očigledno drhtao; uzeo je obe njene ruke; poljubio obe njene ruke. Ostarela je, pomisli dok je sedao. Neću joj reći ništa o tome da je ostarela, mislio je. Ona me gleda, pomisli, i naglo ga spopade neka zbunjenost, mada joj je poljubio

ruke. Zavuče ruku u džep, izvadi veliki perorez i upola rasklopi oštricu.

Potpuno isti, pomisli Klarisa; isti čudan pogled; isto karirano odelo, lice malo iskrivljeno, malo mršavije, suv-lje, možda, ali izgleda veoma dobro i potpuno isto.

— Kako je divno videti vas ponovo! — uzviknu ona. Izvadio je nož. To tako liči na njega, mislila je.

Tek je sinoć doputovao, reče; smesta će morati da krene za unutrašnjost; ali šta ima novog, kako su ostali — Ričard, Elizabeta?

— A zbog čega je sve ovo? — reče pokazujući perorezom njenu zelenu haljinu.

On je vrlo lepo obućen, pomisli Klarisa; a ipak uvek mene kritiku je.

Krpi svoju haljinu; krpi svoju haljinu kao i obično, mislio je; tu je ona sedela sve vreme dok sam ja bio u Indiji; krpila svoju haljinu; zabavljala se; išla na prijeme; trčala u Parlament i nazad, i tome slično, mislio je on i sve se više razdraživao, sve se više uzbuđivao, jer nema na svetu ničeg goreg za neke žene nego što je udaja, pomisli; i politika, i konzervativan muž, kao taj divni Ričard. Tako je, tako je, mislio je, pa škljocnu nožem dok ga je zatvarao.

— Ričard je vrlo dobro. Ričard je na nekoj sednici — reče Klarisa.

Otvorila je makaze i upitala da li bi imao šta protiv samo da dovrši nešto što je započela na svojoj haljini, jer imaju prijem večeras.

— Na koji vas neću pozvati — reče. — Moj dragi Piter!

Bilo je divno čuti je kako izgovara to — moj dragi Piter! Zaista, sve je tako divno — srebro, fotelje, sve tako divno!

— Zašto ga neće pozvati na prijem? — upita on.

Kako je privlačan u ovom trenutku! pomisli Klarisa veoma privlačan! Sećam se i sada kako je bilo nemoguće da se odlučim — i zašto sam se odlučila — da se ne udam za njega, pitala se, onog strašnog leta?

— Ali kako je to neobično što ste došli jutros! — uzviknu ona i spusti svoje ruke na haljinu jednu preko druge. —

— Sećate li se — zapita ona — kako su kapci lupkali u Bortonu?

— Kako da ne — odgovori on; i seti se kako je sav zbunjen doručkovao sam sa njenim ocem; koji je umro; a on nije pisao Klarisi. Ali on se nikad i nije dobro slagao sa starim Perijem, tim svadljivim starcem kleca-vih kolena, Klarisinim ocem, Džestinom Perijem. — Često zažalim što se bolje nisam slagao sa vašim ocem — reče on.

— Ali on nikad nije voleo nikog ko . . . naše prijatelje — primeti Klarisa; htela je da pregrize sebi jezik što podseća Pitera da je želeo da se oženi njom.

Istina je da sam želeo, pomisli Piter; to mi je gotovo slomilo srce; i ophrva ga sopstveni bol koji se podiže kao mesec gledan sa terase, sablasno lep od svetlosti potonulog dana. Bio sam nesrećniji negoli ikad posle toga, mislio je. I kao da zbilja sedi tamo na terasi, pri-mače se malo Klarisi; opruzi ruku, podiže je, pa je pusti da padne. A tamo, iznad njih, visio je onaj mesec. I ona je izgledala kao da sedi s njim na terasi, na mesečini.

— Borton sada pripada Herbertu — reče ona. — Ja više ne odlazim tamo — reče ona.

A tada, baš kao da sede na nekoj terasi na mesečini, kad jedan od dvoje počinje da se stidi što mu je već dosadno, ali pošto onaj drugi sedi ćutke, vrlo tiho, tužno posmatrajući mesec, on neće da govori, već se meškolji, iskašljava se, posmatra neki ukras od gvožđa na nozi stola, gurka neki list, ali ne govori ništa — tako se sad osećao Piter Volš. Jer zašto se ovako vraćati prošlosti? pomisli on. Zašto ga navodi da je se ponovo seća? Zašto da on ponovo pati, kad ga je Klarisa tako pakleno mučila? Zašto?

— Sećate li se jezera? — reče ona s nečim naglim u glasu, pritisnuta osećanjem koje joj je obuzelo srce, od kojeg joj se grlo krutilo, a usne skupljale u grču kad je izgovarala reč »jezero«. Jer je još uvek dete što patkama baca hleb, stojeći između svojih roditelja, a istovremeno i odrasla žena koja prilazi svojim roditelji ma, zastalim kraj jezera, i drži u naručju svoj život koji,

dok im se približavala, sve više i više raste u njenom naručju, dok nije postao jedan ceo život, potpun život; spustila ga je pred njih i rekla: »Evo šta sam ja napravila od njega! Evo!« I šta je to napravila od njega? Zbilja, šta? dok tu jutros šije i sedi s Piterom.

Pogledala je Pitera Volša; i taj njen pogled, prošavši kroz sve to vreme i sva ta osećanja, neodlučno je dopro do njega; sa suzama se spustio na njega; pa se podigao i odlepršao, kao što ptica dodirne granu pa se digne i odleprša. Ona sasvim jednostavno obrisa oči.

— Da — reče Piter. — Da, da, da — govorio je kao da je ona izvukla na površinu nešto što mu je istinski zadavalo bol, dižući se. Dosta! Dosta! Hteo je da uzvikne. Jer on nije star; njegov život još nije prošao; nikako ne. Tek je preturio pedesetu. Da joj to kažem, pomisli, ili ne? Hteo bi da joj ispriča sve što mu je na duši. Ali ona je suviše hladna, razmišljao je, dok tu kroji svojim makazama; Deizi bi izgledala sasvim prosto pored nje. A Klarisa bi mislila da sam promašen čovek, što ja i jesam po njihovom shvatanju, pomisli, po shvatanju Dalovejevih. O, da, on u to nije nimalo sumnjao; on je promašen čovek u poređenju sa svim tim stvarima — stolom u intarzijama, nožem za hartiju, delfinom i sveč-njacima, navlakama za fotelje i tim skupocenim starim engleskim gravirama u boji — promašen je čovek! Ja prezirem svu tu nalickanost, pomisli; sve je to Ričardovo delo, a ne Klarisino, sem što se udala za njega. (Uto uđe Lusi u sobu noseći srebro, još više srebra; izgleda divno, vitka, ljupka, pomisli on dok se povijala da spusti srebro). Eto šta se odigravalo sve ovo vreme! razmišljao je; iz nedelje u nedelju; to je Klarisin život; dok ja — pomisli; i odjednom kao da je sve stalo da zrači iz njega: putovanja, jahanja, svađe, pustolovine, partije bridža, ljubavne isto rije, rad, rad, rad! pa odrešito izvadi nož — svoj stari nož s drškom od roga za koji bi se Klarisa mogla zakleti da ga nosi svih ovih trideset godina — i stisnu ga u pesnici.

Kakva je to čudna navika, pomisli Klarisa; večito se igrati nožem. I uvek izazivati u čoveku osećanje da je površan, praznoglav; samo glupa čegrtaljka, kao što to čini on. Ali i ja, pomisli ona pa uze iglu i pozva u pomoć

— kao kraljica čija je straža pospala i ostavila je nezaštićenu (potpuno ju je pomela ta poseta — uznemirila) tako da bilo ko može da zaluta i baci pogled na nju dok leži pod kupinom što se nadnela nad nju — pozva u pomoć stvari koje čini; stvari koje voli; svog muža, Elizabetu, sebe samu, ukratko, ono što Piter sada jedva poznaje, da se svi okupe oko nje i oteraju neprijatelja.

— A šta ima novog kod vas? — zapita ona. Pre nego što počne bitka, konji kopitima kopaju tlo; tresu glavama; svetlost blista na njihovim bokovima; vratovi im se izvijaju. Tako su Piter Vols i Klarisa, sedeći jedno pored drugog na plavoj sofi, izazivali jedno drugo. U njemu je snaga besnela i uzavirala. S različitih strana okupljao je sve vrste podataka: pohvale, uspeh u Oks-fordu, ženidbu o kojoj ona nije ništa znala; kako je voleo, i uopšte kako je obavio svoj posao.

— Milion stvari! — uzviknu i, pritisnut skupom sila što su se sada probijale sa svih strana izazivajući u njemu osećanje istovremeno i zastrašujuće i veoma radosno, kao da juri kroz vazduh na ramenima ljudi koje više ne može da vidi, prinese ruke čelu.

Klarisa je sedela vrlo prava; udahнула je.

— Zaljubljen sam — reče on, ali ne njoj, već nekoj koja se pojavila u mraku, tako da je se ne možete dotaći, već morate da spustite svoj venac na travu u mraku.

— Zaljubljen — ponovi sada govoreći prilično suvo Klarisi Dalovej — zaljubljen u jednu ženu u Indiji. On je položio svoj venac. Klarisa može da učini s njim šta hoće.

— Zaljubljen! — uzviknu ona. Njega u njegovim godinama, s malom kravatom na čvor, da mori to čudovište! Pa na njegovom vratu nema mesa; njegove ruke su crvene; i još je šest meseci stariji od mene! pogled joj sevu nazad na samu sebe; ali u svom srcu ipak oseti, on je zaljubljen. Da, oseti, on je zaljubljen.

Ali to neukrotljivo samoljublje koje večito gazi sve što mu se suprotstavi, ta reka koja govori: napred, na-pred, napred; čak i ako priznaje da, možda, za nas i nema nikakvog cilja, ipak: napred, napred! to neukrotljivo samoljublje oblilo je njene obraze rumenilom; uči-

nilo je vrlo mladom; vrlo rumenom; vrlo svetlih očiju, dok je sedela sa haljinom u krilu držeći na kraju zelenog svilenog konca iglu koja je malo podrhtavala. On je zaljubljen! Ne u nju. Sigurno u neku mlađu ženu.

— Ko je ona? — upita.

Tada je statua morala da bude spuštena sa svog pijedestala i stavljena između njih.

— Na nesreću, udata žena — odgovori on — supruga jednog majora u indijskoj vojsci.

I s tajanstvenom podrugljivom blagošću nasmeši se, zato što je postavio na tako smešan način pred Klarisu. (Ali svejedno, on je zaljubljen, pomisli Klarisa).

— Ona ima — nastavi on vrlo trezveno — dvoje male dece; sina i kćer; došao sam da se dogovorim sa svojim advokatima zbog razvoda.

Eto vam ih! pomisli on. Radite s njima šta hoćete, Klariso! Eto vam ih! I iz trenutka u trenutak činilo mu se da supruga majora u indijskoj vojsci (njegova Deizi) i njeno dvoje male dece postaju sve lepši i lepši, dok ih Klarisa posmatra; kao da je upalio sivu lopticu na nekom tanjiru pa je tu niklo lepo drvo u reskom, kao more slanom vazduhu njihove prisnosti (jer u izvesnom smislu niko ga nije tako razumeo, saosećao s njim, kao Klarisa) — njihove divne prisnosti.

Ona mu laska; ona pravi budalu od njega, razmišljala je Klarisa, srezavši lik te žene, supruge majora u indijskoj vojsci, sa tri poteza nožem. Kakva šteta! Kakva ludost! Celog svog života Piter je pravio budalu od sebe kao ovo sada; najpre je bio udaljen iz Oksforda; zatim se oženio onom devojkom na brodu na putu za Indiju; sad opet supruga nekog majora u indijskoj vojsci — hvala bogu što je odbila da-se uda za njega! Pa ipak, on je zaljubljen; njen stari prijatelj, njen dragi Piter je zaljubljen.

— Ali šta ćete preduzeti? — upita ga. Pa advokati i pravozastupnici, gospoda Huper i Greitli iz Linkolns Ina će to obaviti, reče on. Perorezom je gotovo rezao svoje nokte.

Za ime božje, ostavite taj nož na miru! vikala je u sebi u nesavladljivom besu; ta njegova glupa nekon-

vencionalnost, ta njegova slabost; to što mu ni na pamet ne pada kako se drugi osećaju, razdraživalo ju je, uvek ju je razdraživalo; a sada u njegovim godinama, kakva glupost!

Znam ja sve to, mislio je Piter; znam kome se sve suprotstavljam, razmišljao je prevlačeći prstom duž oštrice noža, Klarisi i Daloveju i svima ostalim; ali ja ću već pokazati Klarisi — a zatim, na svoje ogromno iznenađenje, najednom su ga bacile one neobuzdane sile, bacile ga kroz vazduh i on je briznuo u plač; plakao je, plakao bez i najmanje stida, sedeći na sofi, dok su mu suze tekle niz obraze.

Klarisa se tada naže prema njemu, uhvati ga za ruku, privuče ga sebi, poljubi ga — istinski je osetila njegovo lice na svom pre nego što je bila u stanju da savlada razmahnuto bleskanje srebra — perjanice kao pampaska trava na tropskom vetru u svojim nedrima; i kad se to stižalo, još uvek ga je držala za ruku, milovala njegovo koleno i sedeći zavaljena, osećala se izvanredno lagodno i laka srca s njim, kad joj najednom dođe na um: da sam se udala za njega, ta radost bi bila moja po ceo dan!

Za nju je sve to prošlost. Čaršav je zategnut i krevet uzan. Ona se sama popela na kulu, a njih ostavila da beru plodove na suncu. Vrata su se zatvorila i tu, usred prašine opalog maltera i otpadaka iz ptičijih gnez-da, kako se dalek činio vidik, a zvuči dopirali mršavi i hladni (jednom na brdu Lit, setila se); i Ričarde! Ričarde! povikala je kao što se čovek u snu trza noću i u mrak pruža ruku za pomoć. On ruča sa ledi Braton, ponovo se seti. Napustio me je; ja sam sama zauvek, pomisli i sklopi ruke oko kolena.

Piter Volš je ustao, prišao prozoru i stao leđima okrenut njoj, brišući oči velikom šarenom maramicom. Izgledao je gospodstven, i suv, i očajan, neznatno su mu se isticale mršave lopatice pod kaputom; snažno se usek-nuo. Povedite me sa sobom, odjednom nešto podstaće Klarisu, kao da on smesta kreće na neko veliko putovanje; a zatim, sledećeg trenutka, bilo joj je kao da se upravo završio peti čin nekog komada koji je bio vrlo uzbuđljiv i potresan i kao da je gledajući ga provela

čitav jedan život, kao da je pobjegla i živela s Piterom, a sad je sve to prošlo.

Bilo je vreme da se krene i kao što žene prikupljaju svoje stvari, kaput, rukavice, dogled i ustaju da izađu iz pozorišta na ulicu, digla se i ona sa sofe i prišla Pi-teru.

Strašno je čudno, pomisli on, kako to da ona još ima snage, dok je prelazila zveckajući i šušajući, dok je prelazila preko sobe, da mesec, kojeg se on gnuša, izazove da se digne nad terasom u Bortonu na letnjem nebu.

— Recite mi — reče on, zgrabivši je za ramena. — Jeste li srećni, Klariso? Da li Ričard...

Otvoriše se vrata.

—Evo moje Elizabete — uzviknu Klarisa, možda iskreno, a i možda izveštačeno.

—Kako ste? — reče Elizabeta prilazeći.

Zvuk zvona na Big Benu, izbijajući pola časa, neobično snažno pade između njih, kao da neki mladić, jak, ravnodušan, bezobziran, baca ovamo-onamo gimnastičku đulad.

—Zdravo, Elizabeto! — viknu Piter gurajući maramicu u džep i žurno joj krenu u susret. — Zbogom, Klariso — reče ne pogledavši je, pa brzo napusti sobu, strča niz stepenice i otvori izlazna vrata.

—Piter! Piter! — vikala je Klarisa i pošla za njim do zavijutka na stepenicama. — Moj večerašnji prijem! Ne zaboravite moj večerašnji prijem! — vikala je, jer je morala da podigne glas zbog buke sa ulice; i prigušen saobraćajem i izbijanjem svih mogućih satova, njen glas koji je vikao: »Ne zaboravite moj večerašnji prijem!« odjekivao je slabo, krhko i vrlo daleko dok je Piter zatvarao vrata.

»Ne zaboravite moj prijem, ne zaboravite moj prijem«, izgovarao je Piter Volš dok je silazio niz ulicu ponavljajući ritmično u sebi, u taktu sa bujicom zvona, sa neposrednim, jasnim zvukom Big Bena, koji je izbijao pola časa. (Olovni krugovi rastapali su se u vazduhu.)

O, ti prijemi, pomisli on; ti Klarisini prijemi. Zašto ona priređuje te prijeme, mislio je. Ne krivi on nju, isto kao što ne krivi ni tu spodobu od čoveka u žaketu sa karanfilom u rupici koji ide prema njemu. Samo je jedan čo-vek na svetu u stanju da bude tako zaljubljen, i to je on. I eto tog srećnika glavom u blistavom staklu izloga nekog fabrikanta automobila u Viktorijinoj ulici. Sva se Indija pružala iza njega; ravnice, planine, epidemije kolere, oblast dvaput veća od Irske; odluke koje je on sam donosio — on, Piter Volš; on koji je sada stvarno, prvi put u svome životu, zaljubljen. Klarisa je postala suva, pomisli; i još uz to nešto malo sentimentalna, nagađao je razgledajući velike automobile u stanju da pređu — koliko ono bese milja sa koliko litara benzina? Jer on ima smisla za mehaniku; izmislio je neku vrstu pluga u svojoj oblasti; naručio je dvokolice iz Engleske, ali kuli nisu hteli da se služe njima; o svemu ovome Klarisa nije uopšte ništa znala.

Kosnuo ga je način na koji je izgovorila »Evo moje Elizabete!« Zašto ne prosto »Evo Elizabete?« Bilo je neiskreno. A ni Elizabeti se nije dopalo. (Još su poslednji drhtaji krupnog zvuka koji je brujao potresali vazduh oko njega; pola časa; još je rano; tek je pola dvanaest.) Jer on ima razumevanja za mlad svet; voli ga. Uvek je bilo nečeg hladnog u Klarisi, mislio je. Uvek je bila, čak i kao devojčica, nekako plašljiva, što u srednjim godinama postaje konvencionalnost, a zatim je sve svršeno, sve svršeno, pomisli zagledavši se prilično turobno u staklene dubine, pa se upita da li ju je uznemirio time što je svratio u to doba; najednom ga obuze stid što je od sebe napravio budalu, što je plakao, raznežio se, ispričao joj sve kao i obično, kao i obično.

I kao kad oblak pređe preko sunca, tišina padne na London; padne na dušu. Prestaje svaki rad. Vreme za-viori na katarci. Zaustavljamo se, stojimo. Krut, jedino kostur navike podržava ljudsko biće. Tamo gde nema ničeg, reče Piter Volš u sebi; i oseti se šupalj, potpuno ispražnjen. Klarisa me je odbila, pomisli. Zaustavio se zamišljen, Klarisa me ;a odbila.

O, reče časovnik Svete Margarete, kao domaćica koja na samo izbijanje sata ulazi u svoj salon, gde već zatiče svoje goste. Nisam zakasnila. Ne, tačno je pola dvanaest, kaže ona. Pa ipak, mada je potpuno u pravu, njen glas, budući da je glas domaćice, usteže se da nametne svoju individualnost. Zadržava ga neka tuga za prošlošću, neki obzir prema sadašnjosti. Pola dvanaest je, kaže ona, i zvuk Svete Margarete zalazi u zavoje srca i tone jedno za drugim prstenje zvuka, kao nešto živo što ima potrebu da se poveri, da se raspe, da se sa drhtajem sreće smiri — kao i sama Klarisa, pomisli Piter Volš, kad na izbijanje časovnika silazi u belo haljini. To je Klarisa glavom, pomisli on sa dubokim uzbuđenjem i neobično jasnim, pa ipak zagonetnim sećanjem na nju, kao da je ovo zvono pre mnogo godina ušlo u sobu u kojoj su oni sedeli u jednom trenutku velike prisnosti, prišlo jednom pa drugom i otišlo bremenito tim trenutkom kao pčela medom. Ali koja je to soba? Koji trenutak? I zašto je on bio tako duboko srećan kad je izbio sat? A zatim, dok je zvuk Svete Margarete malaksavao, pomisli: ona je bila bolesna, zato sam zvuk izražava slabost i patnju. Njeno srce, seti se; i nagli glasni zvon poslednjeg udara oglasi smrt koja iznenađuje usred života, Klarisa se srušila tamo gde se našla, u svom salonu. Ne! Ne! povika on. Ona nije mrtva! Ja nisam star, povika on i zakorači Hvajtholom, kao da mu se u susret kotrlja snažna, beskrajna njegova budućnost.

On nije star, ni ogrubeo, ni isušen, ne, ni najmanje. A što se tiče toga šta oni o njemu govore — ti Dalovejevi, Hvajtbredovi i njima slični, ne mari ni trunke — ni trunke (iako će, doduše, kad-tad morati da ode do Ri-čarda i vidi da li bi mu mogao pomoći oko zaposlenja). Koračajući krupnim koracima, posmatrajući oko sebe, on se zagleda u kip vojvode od Kembridža. Udaljili su ga iz Oksforda — to je istina. Bio je socijalista, u izve-snom smislu promašen čovek — i to je istina. Pa ipak budućnost civilizacije leži, razmišljao je, u rukama takvih mladih ljudi; takvih mladih ljudi kakav je bio on pre trideset godina; koji osećaju ljubav za apstraktne principe; nabavljaju knjige od Londona pa sve do nekog vrha na Himalajima; bave se naukom, čitaju filozofiju.

Budućnost leži u rukama takvih mladih ljudi, razmišljao je on.

Žamor, kao žamor lišća u šumi, začu se iza njegovih leđa, a s njim šum, ujednačen tup zvuk koji ga pristiže i stade da daje takt njegovim mislima, tačno ukorak, duž Hvajthola, bez njegovog učešća. Mladići u uniformi, noseći puške, marširali su s pogledom uprtim napred, marširali, ukrućenih ruku, a izraz lica bio im je kao legenda ispisana na postolju kipa podignutog u slavu dužnosti, zahvalnosti, odanosti, ljubavi prema Engleskoj.

Oni su, pomisli Piter Volš i počeo da ide ukorak s njima, odlično uvežbani. Mada ne izgledaju snažni. Većinom su mršavi ti šesnaestogodišnji dečaci koji će, možda već sutra stajati iza tezgi sa teglama pirinča i komadima sapuna. Danas oni nose, nepomešano sa fizičkim zadovoljstvom ili sa svakodnevnim problemima, svečani venac koji su poneli od Finsberi Peivmenta do prazne grobnice. Jer oni su položili zakletvu. Vozila to poštuju; kamioni se zaustavljaju.

Ne mogu da idem s njima ukorak, pomisli Piter Volš, dok su oni marširali uz Hvajthol, i zaista, marširali su sve dalje, prešli njega, prešli ceo svet svojim sigurnim korakom, kao da jedna jedina volja jednoobrazno upravlja njihovim nogama i rukama, i kao da je život sa svojom raznolikošću, svojim izlivima, otrovan disciplinom, stavljen pod pločnik pun spomenika i venaca kao krut leš, još uvek otvorenih očiju. Čovek to mora da poštuje; može tome da se smeje; ali mora da poštuje, razmišljao je on. Eno kuda odlaze, pomisli Piter Volš, zaustavivši se na ivici pločnika; i svi slavni kipovi, Nel-sona, Gordona, Hevloka, ti crni teatralni likovi velikih vojnika gledali su preda se, kao da su i oni prineli istu žrtvu (Piter Volš je osećao da je i on prineo veliku žrtvu), bili lomljivi istim iskušenjima, pa dobili, najzad, mer-merni lik. Ali Piter Volš nije ni najmanje želeo za sebe takav lik, iako ga je mogao poštovati kod drugih; mogao ga je poštovati kod mladića. Oni još ne poznaju nevolje puta, pomisli on, dok su se mladići marširajući gubili put Stranda — sve ono kroz šta sam ja prošao, razmišljao je dok je prelazio ulicu i zaustavio se ispod Gordo-novog spomenika, ispod Gordona koga je kao dečak obo-

žavao; Gordona koji je stajao sam, s isturenom nogom i prekrštenim rukama — jadni Gordon, pomisli on.

I baš zato što još niko osim Klarise nije znao da se on nalazi u Londonu, i što mu se zemlja posle putovanja po moru još uvek činila kao ostrvo, bilo mu je neobično što stoji sam, živ, nepoznat, u pola dvanaest na Trafalgar[^]skveru. Šta je to? Gde sam ja? I, na kraju krajeva, zašto to radim? razmišljao je, i razvod mu se učini nešto kao magla. Duša mu postade ravna kao jezero i tri krup-na osećanja sručiše se na njega: poimanje, veliko čove-koljublje, i, konačno, kao ishod prvih dvaju, nesavlad-ljiva, izvanredna milina; kao da je nečija ruka pokidala veze, pootvarala kapke, u njegovom mozgu i on, nemajući, doduše, nikakva udela u tome, ipak stoji na ulazu u beskrajne avenije, niz koje može da krene ako mu se hoće. Godinama se nije osetio tako mlad.

Pobegao je! potpuno je slobodan — onako kao što to biva kad se sruši neka navika i kad se duh, sličan nezaštićenom plamenu, povija i izvija i čini se kao da će izleteti iz svog ležišta. Godinama se nisam osetio tako mlad! mislio je Piter pobegavši (samo za sat-dva, razume se) od onog što je stvarno on, i osećajući se kao dete koje se iskralo iz kuće i vidi, dok trči, svoju staru dadilju kako sa prozora maše na pogrešnu stranu. Veoma je zgodna, pomisli, jer, dok je prelazio Trafalgar-skver u pravcu Heimarkita, naišla je jedna mlada žena koja kao da je, razmišljao je Piter Volš (sa svom svojom prijemči-vošću), prolazeći pored Gordonovog spomenika skidala veo za velom, dok nije postala ona žena koju je on od-uvek nosio u sebi; mlada, ali dostojanstvena; vesela, ali diskretna; crnomanjasta, ali zavodljiva.

Ispravivši se i u potaji igrajući se svojim pererezom, on pođe za tim uzbuđenjem, za tom ženom, koja kao da ga čak i leđima okrenuta obasipa nekom svetlošću i kao da ih ta svetlost vezuje, kao da je odabrala baš njega, kao da ravnodušna buka saobraćaja potajno šapuće njegovo ime, ne Piter, već njegovo intimno ime kojim je sebe nazivao u mislima. »Vas«, rekla je ona, samo »Vas«, izgovarajući to svojim belim rukavicama i ramenima. A zatim se dugi tanki mantil, kojim se vetar igrao dok je prolazila pored Dentove radnje u Ulici Koksper, izvi

sa zaštitničkom dobrotom, sa tužnom nežnošću, kao ruke koje se šire da prihvate umornog.

Ona nije udata; mlada je; sasvim je mlada, pomisli Piter i crveni karanfil, koji je video da nosi dok je prelazila preko Trafalgar-skvera, ponovo zaplamsa u njegovim očima i učini njene usne crvenim. Zastala je na ivičnjaku. Bilo je nečeg dostojanstvenog u njoj. Nije dama kao Klarisa, nije ni bogata kao Klarisa. Da li je, pitao se dok je ona koračala, iz ugledne porodice? Duhovita je, s brzim jezikom kao u guštera, pomisli (treba izmišljati, čovek mora da dozvoli sebi malo zabave), hladna, strpljiva duhovitost, oštra duhovitost; ali ne bučna.

Išla je dalje, prešla ulicu; on ju je pratio. Nije mu ni na pamet padalo da je uznemiri. Ali kad bi se zaustavila, rekao bi joj: »Hajdemo na sladoled«, rekao bi joj, a ona bi savršeno jednostavno odgovorila: »Hajdemo«.

Ali svet se umešao između njih na ulici, njemu pre-prečio put, nju zaklonio. Nastavio je da je prati; ona skrenu. Bilo je rumenila na njenim obrazima; podsmeha u njenim očima; on je pustolov, bezobziran, razmišljao je, hitar, smeo (tek sinoć prispeo iz Indije) zaista, romantičan gusar, nemaran prema toj prokletoj svojini, žutim domaćim haljinama, lulama, pecaljkama u izlozima; prema uvaženima, i večernjim prijemima, i nakićenim starcima sa belim grudima ispod prsluka. On je gusar. Ona je išla sve dalje i dalje, preko Pikadilija, pa uz Regento-vu ulicu, ispred njega, njen mantil, njene rukavice, njena ramena sačinjavali su sa resama, čipkama i okovrat-nicima od perja u izlozima duh elegancije i kaprica koji se gubio od radnji do pločnika, kao što noću svetlost lampe neodlučno prelazi preko žive ograde u mrak.

Nasmejana i divna prešla je ulice Oksford i Greit Portland i skrenula niz jednu od uličica, i evo, evo, veliki trenutak se približuje, jer ona uspori hod, otvori torbicu, i jednim pogledom bačenim u pravcu njega, ali ne na njega, jednim pogledom koji kazuje zbogom, sabra čitavu avanturu i pobedonosno je odbaci, zauvek, podesi ključ, otvori vrata i nestade! Klarisin glas koji govori: Ne zaboravite moj prijem, Ne zaboravite moj prijem, zvonio mu je u ušima. Kuća je bila jedna od onih ravnih crve-

nih zgrada sa visećim korpama za cveće sumnjivog ukusa. Gotovo je.

Pa lepo, ja sam sebi pričinio zadovoljstvo; baš jesam, mislio je posmatrajući lelujave korpe s bledim zdravcem. I ono se raspalo u atome — to njegovo zadovoljstvo, jer je bilo upola izmišljeno, kao što je to vrlo dobro i znao; izmišljeno, ta njegova ludost s devojkom; izmišljeno, pomisli, kao što čovek izmišlja bolji deo života, time što izmišlja sebe; izmišlja nju; stvara tako izvanrednu zabavu i još nešto više. Ali čudno je to i potpuno istinito; sve to zadovoljstvo čovek ne može nikad ni s kim da podeli — ono se raspada u atome.

Okrenuo se; pošao uz ulicu, misleći da nađe gde da sedne, dok ne bude vreme za Linkolns In — za gospodu Hupera i Greitlija. Kuda će? Svejedno. Uz ulicu, a onda prema Regentovom parku. Njegove cipele su odzvanjale po pločniku: »Svejedno«, jer bilo je rano, još vrlo rano.

Pri tom je dan bio sjajan. Kao puls savršeno zdravog srca, život je smelo udarao ulicama. Nikakvog zastoja — nikakvog oklevanja. Klizeći i skrećući, propisno, na vreme, bez šuma, na željenom mestu, tačno u određeni čas, automobil se zaustavio pred vratima. Iz njega je izašla vazdušasta devojka u svilenim čarapama i perju, ali ne naročito privlačna za njega (on je već doživio šta je hteo). Divne slugе, mrke kineske pse, holove popločane crnim i belim rombovima sa belim lepršavim zavesama, ugledao je Piter kroz otvorena vrata i svideli su mu se. Na kraju krajeva, sjajna je to stvar na svoj način, taj London, ovo godišnje doba; civilizacija. Poticao je iz ugledne anglo-indijske porodice čije su najmanje tri generacije upravljale poslovima jednog kontinenta (čudno je, pomisli on, kako je osetljiv na to, iako prezire i Indiju, Imperiju, i vojsku), ali ima trenutaka kad mu civilizacija čak i ove vrste biva draga kao kakav lični posed; trenutaka kad se ponosi Engleskom; slugama; kineskim psima; bezbednim devojkama. Baš je smešno, ali tako je, pomisli. Lekari, poslovni ljudi i radne žene, svi idu za svojim poslom, tačni, okretni, snažni, i svi mu se čine savršeno uzorni, dobri ljudi kojima bi čovek mogao poveriti svoj život, saputnici u umetnosti življenja, koji bi do kraja ostali uz njega. Kad se sve uzme

u obzir, prizor je zaista vrlo snošljiv; zato će šesti u hlad da puši.

Evo Regentovog parka. Da. Kao dete šetao se po Regentovom parku — čudno, pomisli, kako se stalno sećam detinjstva — možda je to posledica susreta sa Kiarisom; jer žene mnogo više žive u prošlosti negoli mi, razmišljao je. One se vezuju za mesta; za svoje očeve — žene se uvek ponose svojim očevima. Borton je bio lepo mesto, vrlo lepo mesto, ali ja nikako nisam mogao da se složim sa starim, razmišljao je. Jedne večeri je izbila prava scena — rasprava oko nečega, nije mogao da se seti oko čega. Verovatno oko politike.

Da, seća se Regentovog parka; duge, prave staze; one kućice ievu gde se kupuju baloni; smešne statue s natpisom tu negde. Pogledom je tražio prazno mesto. Nije želeo da mu dosađuje svet (pomalo mu se dremalo), zapitkujući ga koliko je sati. Starija dadilja u sivom, sa usnulom bebom u kolicima — to će biti najbolje što može naći za sebe; sešće na kraj klupe pored te dadilje. Čudno izgleda ta devojka, pomisli, odjedanput se setivši Elizabete kako ulazi u sobu i staje pored svoje majke. Porasla je velika; vrlo velika, nije baš ljupka; prilično je lepa; ne može da ima više od osamnaest godina. Verovatno se ne slaže dobro sa Kiarisom. »Evo moje Elizabete« — tek nešto! — zašto ne prosto »Evo Elizabete«? — kao sve majke pokušava da predstavi stvari onakve kakve nisu. I suviše ima poverenja u svoju čar, pomisli. Pr eter uje.

Bogat, prijatan dim cigare hladno se kovitlao niz njegovo grlo; on ga izbacila u kolutovima koji se hlabro, za trenutak, suprotstaviše vazduhu, plavi krugovi — pokušaću da večeras progovorim nasamo sa Elizabetom, pomisli — a zatim stadoše da se gibaju, pretvaraju u oblike pešćanog sata i išćezavaju; dobijaju smešne oblike, pomisli. Najednom zatvori oči, s naporom podiže ruku i odbaci teški kraj svoje cigare. Nekakva velika četka brisala je sve iz njegovog mozga, brisala grane u pokretu, dečje glasove, bat nogu, ljude u prolazu,

brundanje vozila, sve jače pa tiše brundanje vozila. Tonuo je sve dublje u perje i paperje sna, tonuo i potonuo.

Dadilja u sivom prihvatila se pletiva, dok je Piter Volš na vreloj klupi pored nje počeo da hrče. U svojoj haljini, neumorno, ali tiho mičući rukama, bila je kao borac za prava pospanih, kao jedna od onih sablasnih pojava, satkanih od neba i granja, koje se javljaju u sumrak po šumama. Usamljeni putnik, posetilac poljskih staza, onaj koji uznemiruje paprati i gazi velike kukute, kad podigne oči uvis, najednom opazi džinovsku figuru na kraju puta.

Po ubedenju je on, možda, ateista, pa ipak ga neočekivano iznenade trenuci neobičnog zanosa. Ništa ne postoji izvan nas, sem jednog stanja duha; ili želje za utehom, za olakšanjem, za nečim izvan ovih bednih larvi, ovih slabašnih, ovih ružnih, ovih kukavih muškaraca i žena. Ali ako on može da se začne u njoj, onda ona postoji na neki način, razmišlja; i hodajući dalje stazom očima uprtim na nebo i granje, on ubrzo stade da im pridaje ženstvenost; sa zaprepašćenjem vide kako granje postaje ozbiljno; veličanstveno, dok ga povetarac njiše, ono uz tajanstveni drhtaj lišća rasipa milosrđe, razumevanje, praštanje, a zatim se naglo ustremi naviše, pa pomuti pobožnost svog izgleda divljom orgijom.

To su one vizije koje usamljenom putniku nude veliki rog izobilja, pun voća, ili mu u ovo šapću kao sirene koje se praćakaju po zelenim talasima mora; ili mu se sruče u lice kao kite ruža, ili izbijaju na površinu kao bleđa lica zbog kojih se ribari koprcaju u moru da bi ih obgrlili.

To su vizije koje bez prestanka isplivavaju, napo-redo koračaju, isturaju svoje lice ispred stvarnosti; često pobeđuju usamljenog putnika, oduzimaju mu osećanje za zemlju, želju za povratkom, dajući mu u zamenu sveopšti mir, kao da je (tako on razmišlja dok korača niz šumsku putanju) sva ova groznica života sušta

jednostavnost; i mirijade stvari slivene u jednu; i ova figura, satkana od neba i granja, rodila se iz uznemirenog mora (on je sad; već u godinama, prešao je pedesetu), kao što neki likovi izrastaju iz talasa, — da bi iz svojih čarobnih ruku pljuskom prosula sažaljenje, razumevanje, praštanje. O, misli on, kad bi bilo moguće da se nikad ne vratim štonoj lampi; dnevnoj sobi; da nikad ne dovršim svoju knjigu; da nikad više ne istreseni lulu; da nikad ne zazvonim po gospođu Turner da raspremi sto; više bih voleo da mogu da odem pravo do te velike figure koja bi me, uz pokret glave, popela na svoje grane i pustila da me sa ostalim stvarima vetar odnese u ništa.

To su te vizije. Usamljeni putnik ubrzo izlazi iz šume; i tu, na vratima, s rukom nad očima, možda da bi videla njegov povratak, stoji u beloj lepršavoj kecelji neka starija žena, koja kao da (tako je moćna ova slabost) traži po pustinji izgubljenog sina; kao da traga za propalim konjanikom; koja kao da je lik majke čiji su sinovi izginuli u bitkama sveta. I dok tako usamljeni putnik gazi seoskom ulicom, gde žene stoje i pletu a ljudi kopaju u vrtu, veče se čini kobno; ljudski likovi su nepomični, kao da ih neka uzvišena sudbina koju poznaju, koju bez straha očekuju, tek što nije odvukla u potpuno ništavilo.

U kući među običnim stvarima, kredencom, stolom, prozorom sa zdravcem, najednom konture domačice, nagnute dok diže stolnjak, bivaju meke pri svetlosti, postaju divan simbol i jedino nas sećanje na hladne ljudske odnose sprečava da ga zagrlimo. Ova uzima marmeladu; zatvara je u kredenac.

— Ništa više za večeras, gospodine?

Ali kome to usamljeni putnik odgovara?

Tako je postarija dadilja plela nad usnulom bebom u Regentovom parku. Tako je Piter Volš hrkao.

Probudio se vrlo naglo rekavši u sebi: »Smrt duše.«

— Bože, bože! — reče glasno za sebe, protežući se i otvarajući oči. — Smrt duše. — Te reci su se odnosile na neki prizor, na neku sobu, na neku prošlost o kojoj je sanjao. Postali su jasniji i prizor, i soba, i prošlost o kojoj je sanjao.

Bilo je to u Bortonu onog leta na početku devedesetih godina, kad je bio tako strasno zaljubljen u Kla-risu. Bilo je prisutno mnogo sveta koji se smejaio, razgovarao, sedeo za stolom posle čaja; soba se kupala u žutoj svetlosti i bila puna dima od cigareta. Pričalo se o čoveku koji se oženio svojom služavkom, o jednom od susednih veleposednika, zaboravio mu je ime. On se oženio svojom služavkom i tako je doveo u Borton u posetu — užasna je bila ta poseta. Žena je bila smešno nakinđurena. »kao čubasti papagaj«, rekla je Klarisa podražavajući je, i nikako nije prestajala da govori. Govorila je i govorila, a Klarisa ju je podražavala. Zatim je neko upitao — to je bila Seli Seton — da li bi o toj istoj ženi mislili drukčije kad bi znali da je imala dete pre no što su se venčali? (Bilo je smelo reći tako nešto u ono doba u mešovitom društvu). Mogao je i sad da vidi Klarisu kako je sva pocrvenela; nekako se u grč skupila i rekla: »O, ja neću nikad više moći da progovorim ni reci s njom!« Čitavo društvo za stolom za čaj činilo se uznemireno. Bilo je to veoma neprijatno.

Nije on nju krivio što se zgranjavala, jer u ono vreme devojka njenog odgoja ništa nije znala, već ga je razdraživao njen način; bojažljiv, grub, pomalo arogantan, bez mašte, licemeran. »Smrt duše«. Nagonski je to rekao, karakterišući taj trenutak po svom običaju — smrt njene duše.

Svi su bili uznemireni; svi kao da su pognuli glave dok je ona govorila, a zatim se hladno uspravili. Opet je video Seli Seton kako se, kao nestašno dete koje je nešto skrivilo, nagla napred, prilično crvena, pa hoće da govori, ali se boji, jer Klarisa je stvarno plašila svet. (Bila je najbolja Klarisina prijateljica, večito u Bortonu, sasvim se razlikovala od nje, bila je privlačna, lepa, crnomanjasta devojka, u ono doba je važila za veoma smelu osobu; on je imao običaj da joj daje cigare, koje

je pušila u svojoj spavaćoj sobi. Ili je bila verena za nekog ili se posvađala sa svojom porodicom; stari Peri podjednako nije trpeo ni nju ni njega, i to ih je snažno vezivalo.) A zatim je Klarisa, još uvek sa izrazom kao da su je svi redom uvredili, ustala, izvinila se nečim i izašla, sama. Kad je otvorila vrata, ušao je veliki ku-dravi pas ovčar. Bacila se na njega i sva se predala milovanju. Kao da je htela reći Piteru — sve je to bilo upućeno njemu, znao je on — »Znam da ste me maločas povodom'te žene smatrali smešnom; ali vidite kako sam izvanredno saosećajna; vidite koliko volim mog Roba!«

Oduvek su oni posedovali tu čudnu moć sporazume-vanja bez reci. Tačno je znala kad je on kritikuje. Tada bi u svoju odbranu učinila nešto sasvim providno, kao ovo sa psom — ali se on nikad nije dao prevariti, uvek je prozirao Klarisu. Naravno, on ne bi ništa govorio; samo bi sedeo natmuren. Često su na taj način počinjale njihove svađe.

Zatvorila je vrata. Najednom se osetio veoma potišten. Sve se to činilo besmisleno — da i dalje bude zaljubljen; da se i dalje svađaju; da se i dalje mire, pa je otišao sam među sporedne zgrade, u štale, da posmatra konje. (Tu u Bortonu je sve bilo vrlo skromno; Perijevi nisu nikad bili baš mnogo imućni; ali su uvek imali slugе i konjušare — Klarisa je volela da jaše — i starog kočijaša — kako se ono zvao? — staru dadilju, staru Mudi, staru Gudi, tako su je nekako zvali, kojoj bi išli u posetu u jednu sobicu s mnogo fotografija i mnogo kaveza za ptice.)

Bilo je to strašno veče! Postajao je sve sumorniji i sumorniji, ne samo zbog toga; zbog svega. A nije bio u stanju da se vidi s njom; da joj objasni; da joj sve kaže. Uvek je bilo prisutnog sveta — ona bi nastavljala kao da se ništa nije dogodilo. Đavolski je bio taj deo nje — ta hladnoća, ta neosetljivost, nešto vrlo duboko u njoj, što je ponovo osetio jutros kad je razgovarao s njom; nekakva neprobojnost. Pa ipak, nebo mu je svedok da ju je voleo. Imala je čudnu moć da svira na tuđim živcima, da tuđe živce pretvori u strune violine, da.

Prilično kasno je došao na večeru, zbog neke idiotske pomisli da bude zapažen, i seo pored stare gospođice

Peri — tetke Helene — sestre gospodina Perija, koja je smatrana za domaćicu. Ona je sedela u svom belom kašmirskom šalu leđima okrenuta prozoru — užasna stara dama, ali ljubazna prema njemu, jer joj je našao neki redak cvet; bila je veliki botaničar i često bi lutala U debelim čizmama, sa crnom kutijom zabačenom preko ramena. Seo je pored nje i nije bio u stanju da govori. Činilo mu se da sve juri mimo njega; a on samo sedi tu i jede. Zatim je u pola-večere prisilio sebe da prvi put pogleda Klarisu. Razgovarala je s nekim mladićem desno od sebe. Najednom mu je nešto sinulo. »Ona će se udati za tog čoveka«, rekao je u sebi. Nije mu znao čak ni ime.

Jer, dabome, to popodne, baš to popodne stigao je Dalovej; Klarisa ga je zvala »Vikem«; to je bio početak svega. Neko ga je doveo; Klarisa je pogrešno čula njegovo ime. Svima ga je predstavila kao Vikema. Najzad je i on progovorio: »Ja se zovem Dalovej!« — tada je prvi put video Ričarda — jedan plav mladić, vrlo nespretn, sedeo je u naslonjači i naglo izbacio: »Ja se zovem Dalovej!« Seli se uhvatila za to; otad ga je uvek zvala »Ja se zovem Dalovej!«

Bio je u to doba plen raznih otkrovenja. To otkro-venje — da će se ona udati za Dalovej a — bilo je zaslep-ljujuće, poražavajuće u onom trenutku. Izbijala je — kako da se izrazi? — neka lakoća iz njenog ponašanja sa Dalo-vejem; nešto materinsko, nešto blago. Razgovarali su o politici. Sve vreme večere trudio se da čuje šta govore.

Zatim se setio sebe kako stoji u salonu pored stolice stare gospođice Peri. Klarisa mu je prišla, držeći se savršeno, kao prava domaćica, želela je da ga upozna s nekim

—govorila je kao da se ranije nikad nisu videli, što ga je dovodilo do besa. Ali joj se čak i tada divio. Divio se njenoj hrabrosti; njenom društvenom nagonu; divio se njenom daru snalaženja. »Savršena ste domaćica«, rekao joj je, a ona se sva stresla. Ali on je to i hteo. Bio je u stanju da učini sve da bi je uvredio, pošto ju je video sa Dalovejem. Ona se udaljila od njega. A on se osećao kao da su se svi udružili u zaveru protiv njega

—smejući se i razgovarajući — iza njegovih leđa. Stajao je pored stolice gospođice Peri kao da je od drveta

istesan, dok je ona pričala o poljskom cveću. Nikad, nikad nije tako pakleno patio! Mora da je zaboravio čak i da se pravi da sluša; najzad se prenuo; ugledao je gospođicu Peri prilično uzrujanu, prilično srditu, s krupnim očima uperenim u njega. Skoro da je uzviknuo kako ne može da sluša zato što je u paklu! Gosti su počeli da napuštaju sobu. Cuo je kako govore da treba uzeti kapute; da je hladno na vodi i tako dalje. Hteli su da se na mesečini čamcem provozaju po jezeru — jedna od Selinih ludih ideja. Cuo je kako priča o mesecu. Svi su izašli. Ostao je potpuno sam.

—Zar nećete s njima? — rekla je tetka Helena — stara gospođica Peri! — pogodila je. A on se okrenuo, kad eto opet Klarise. Vratila se po njega. Pobedila ga je njena plemenitost — njena dobrot.

—Hajdete — rekla je. — Oni čekaju.

Nikad, celog svog života nije bio toliko srećan! Pomirili su se bez reci. Spustili su se do jezera. Bio je dvadeset minuta savršeno srećan. Njen glas, njen smeh, njena haljina (nešto lepršavo, belo, crveno), njena razdraganost, njen pustolovni duh; sve je to iskrcala da ispita ostrvo; uplašila je jednu pticu; smejala se, pevala. I sve vreme on je savršeno dobro znao da se Dalovej zaljubljuje u nju; da se ona zaljubljuje u Daloveja; ali kao da to nije bilo važno. Ništa nije bilo važno. Sedeli su na zemlji i razgovarali — on i Klarisa. Ulazili su jedno drugom u misli bez imalo napora. A zatim je, u sekundi, tome bio kraj. Rekao je u sebi dok su ulazili u čamac: »Ona će se udati za tog čoveka«, tupo, bez imalo ljutnje; bilo je to očigledno. Dalovej će se oženiti Klarisom.

Dalovej je veslao pri povratku. Nije ništa govorio. Ali nekako, dok su ga posmatrali kako se kreće, seda na svoj bicikl koji će terati dvadeset milja kroz šumu, kako krivuda niz put, maše rukom i nestaje, on je jasno ose-tio, nagonski, strašno, snažno, sve to; noć, romantiku, Klarisu. Zasluživao je da ona bude njegova.

Što se njega samog tiče, bio je smešan. Njegovi za-htevi u odnosu na Klarisu (uviđao je to sada) bili su smešni. Tražio je nemoguće stvari. Priređivao je užasne

scene. Možda ga i ne bi odbila da je bio manje smešan. Seli je tako mislila. Čitavog tog leta pisala mu je duga pisma; kako su pričale o njemu; kako ga je ona hvalila, kako je Klarisa briznula u plač! Bilo je to neobično leto — samo pisma, scene, telegrami — njegov dolazak u Borton vrlo rano ujutru, njegovo tumananje dok je čekao da ustane posluga; neprijatan tete a tete sa starim Perijem za doručkom; teška, ali ljubazna tetka Helena; Seli koja ga je odvodila u gradinu da se razgovaraju; Klarisa u postelji sa glavoboljom.

Poslednja scena, ona užasna scena, koja je, veruje, odigrala veću ulogu u celom njegovom životu negoli išta drugo (možda je to preterano — ali mu se i sad još tako čini), dogodila se u tri po podne jednog vrlo toplog dana. Jedna sitnica dovela je do nje — Seli je za ručkom govorila nešto o Daloveju i nazvala ga »Ja se zovem Dalovej«; nato se Klarisa naglo ispravila, pocrvenela na svoj način i srdito rekla: »Dosta s tom lošom šalom.« To je bilo sve; ali je za njega značilo isto kao da je rekla: »Ja se samo zabavljam s vama; Ričard Dalovej i ja smo se sporazumeli.« Tako je on to shvatio. Nije spavao noćima. »To treba okončati na neki način«, rekao je sebi. Po Seli poslao joj je cedulju zamolivši je da se nađu kod vodoskoka u tri. »Dogodilo se nešto vrlo važno«, dodao je na kraju.

Vodoskok se nalazio usred malog šibljacka, daleko od kuće, sa žbunjem i drvećem naokolo. Ona je stigla čak pre vremena; stajali su, a vodoskok ih je razdvajao, dok je voda iz slavine (bila je slomljena) kapala bez prestanka. Kako se neke slike urezuju u sećanje! Na primer, ona živo zelena mahovina.

Bila je nepomična. »Recite mi istinu, recite mi istinu«, ponavljao je. Osećao se kao da će mu prsnuti glava. A ona kao da se skupila, skamenila. Bila je nepomična. »Recite mi istinu«, ponavljao je, kad iznenada stari Brajtkopf promoli glavu držeći u rukama »Tajms«; zagleda se u njih, zinu, i ode. Oboje su ostali nepomični. »Recite mi istinu«, ponavljao je. Činilo mu se kao da se tare o nešto fizički tvrdo; bila je nepopustljiva. Bila je kao gvožđe, kao kremen, kruta do srži. I kad je rekla:

»Ne vredi. Ne vredl. Ovo je kraj« — pošto je on govorio satima, činilo mu se dok su mu suze tekle niz obraze — kao da ga je udarila po licu. Okrenula se, ostavila ga, otišla.

»Klariso!« vikao je. »Klariso!« Ali se ona nije vraćala. Bilo je svršeno. Otputovao je te noći. Nikad je više nije video.

Bilo je strašno, uzviknuo je, strašno, strašno!

Pa ipak, sunce žeže. Pa ipak, čovek zaboravlja. Pa ipak, život na neki način dodaje danu dan. Pa ipak, razmišljao je zevajući i počinjući da zapaža stvari oko sebe — Regentov park se vrlo malo izmenio od vremena njegovog detinjstva, osim što onda nije bilo veverica — ipak, razume se, postoje i naknade ... kad mala Elis Mičel, skupljajući šljunak za svoju kolekciju koju je pravila s bratom na polici iznad kamina u dečjoj sobi, prosu pregršt dadilji na koleno, pa se svom snagom zalete jednoj dami u noge. Piter Volš se nasmeja.

Međutim, Lukrecija Voren Smit govorila je u sebi: Zlo je to, zašto da ja patim? pitala se, dok je išla niz glavnu stazu. Ne, ja ne mogu više to da podnosim, govorila je, pošto je ostavila Septimusa, koji nije više Sep-timus, da kazuje grube, svirepe, zle stvari, da priča sam sa sobom, da priča s mrtvim čovekom, tamo na klupi; kad se dete svom snagom zalete u njene noge, opruzi se i brižnu u plač.

To je prilično uteši. Ona podiže malu, očisti joj haljinicu, poljubi je.

Sama nije učinila ništa zlo; volela je Septimusa; bila je srećna; imala je lep đoni, tamo njene sestre još uvek žive praveći šešire. Zašto da ona pati?

Devojčica otrča pravo dadilji i Recija vide kako dadilja ostavlja pletivo, kako je grdi, kako je teši, uzima na krilo i kako joj onaj ljubazni čovek daje svoj sat da njime škljoca, ne bi li je utešio — ali zašto da ona bude napuštena? Zašto nije ostala u Milanu? Zašto da se muči? Zašto?

Lako zamućeni od njenih suza talasali su se pred njenim očima glavna staza, dadilja, čovek u sivom, dečja kolica. Da je muči taj pakosni krvnik, to je njena sudbina. Ali zašto? Bila je kao ptica koja se sklonila ispod plitkog zaklona lista, ptica koja zatrepti od sunca kad se list pomeri, trza se kad pukne suva grančica. Ona je sad napuštena, okružena ogromnim drvećem, velikim oblacima jednog ravnodušnog sveta, napuštena, mučena; ali zašto da ona pati? Zašto?

Namrštila se; udarila nogom o zemlju. Mora se vratiti Septimusu, jer je skoro vreme da odu ser Viljemu Bredšou. Ona mora da se vrati njemu i da mu kaže, da se vrati njemu koji sedi tamo, na zelenoj klupi ispod drveta, priča sam sa sobom ili s onim mrtvim Evansom koga je videla »amo jednom za trenutak u radnji. Učinio joj se vrlo simpatičan, tih čovek; bio je veliki Septimu-sov prijatelj, poginuo je u ratu. Ali takve se stvari svima dešavaju. Svaki čovek ima prijatelje koji su poginuli u ratu. Svako napušta ponešto kad se udaje ili ženi. Ona je napustila svoj dom. Došla je da živi ovde u ovom odvratnom gradu. A Septimus dopušta sebi da misli o užasnim stvarima, što bi i ona mogla kad bi htela. On postaje sve čudniji i čudniji. Priča kako neko govori iza zidova njihove spavaće sobe. Gospođa Filmer smatra da je to čudnovato. Pa mu se prikazuju neke pojave — video je glavu jedne starice usred paprati. Međutim, ume da bude i srećan kad hoće. Tako su išli u Hempton Kot na krovu autobusa i bili savršeno srećni. Sve crveni i žuti cvetici izbijali su iz trave kao ploveće sijalice, govorio je, pričao je, brbljao i srne jao se izmišljajući nove priče. Tada je iznenada rekao: »A sad ćemo se ubiti«, dok su stajali pored reke koju je posmatrao pogledom što ga je viđala u njegovim očima kad bi prošao voz ili autobus — pogledom kao da ga je nešto omađijalo; osetila je kako se udaljava od nje, pa ga je uhvatila za ruku. Ali je na putu kući bio savršeno miran — savršeno trezven. Raspravljao je s njom o tome kako da se ubiju; objašnjavao je da su ljudi zli; on je u stanju da vidi kako kuju laži dok prolaze ulicom. On zna sve njihove misli, govorio je; on sve zna. On zna tajnu sveta, govorio je.

A kad su stigli, jedva je mogao da hoda. Legao je na sofu i rekao joj da mu drži ruku da ne bi padao sve dublje i dublje, vikao je, plamen! I video je lica kako mu se smeju sa zidova nazivajući ga užasnim, pogrđnim imenima i ruke oko paravana sa uprtim prstima. A; u stvari, bili su potpuno sami. Tada je on počeo da govori glasno, da odgovara nekome, da raspravlja, da se smeje, plače, da se jako uzbuđuje i tera je da zapisuje njegove reci. Bile su čista besmislica; o smrti, o gospodici Izabeli Poul. Ona to više ne može da podnosi. Vraće se kući.

Sada mu se sasvim približila, može da vidi kako se zagledao u nebo, kako mrmlja, krši ruke. A, međutim, dr Holms je rekao da kod njega nije ništa ozbiljno. Pa šta se to onda dogodilo — zašto se on izgubio, zašto, kad ona sedi tu pored njega, zašto se on trza, mršti na nju, odmiče i prstom pokazuje na njenu ruku, užima je i po-smatra užasnut?

Da li je to ona skinula svoju burmu? »Prsti su mi jako omršaveli«, rekla je, »Stavila sam je u novčanik«, kazala je.

Pustio joj je ruku. Kraj je njihovom braku, pomisli on s bolom, s olakšanjem. Konopac je presečen; on se uspeo; slobodan je, kao što je i odlučeno da on, Septimus, gospodar ljudi, bude slobodan; sam je (jer je njegova žena odbacila svoju burmu; jer ga je napustila), on, Septimus je sam, pozvan pre svih ljudi da čuje istinu, da sazna tajnu koja, na kraju krajeva, posle svih napora civilizacije — posle Grka, Rimljana, Šekspira, Darvina i, sad, njega samog — treba da bude u potpunosti otkrivena. »Kome?« upita glasno. »Predsedniku vlade«, odgo-voriše glasovi koji su šušketali iznad njegove glave. Uzvišena tajna mora da bude saopštena Kabinetu; prvo da je drveće živo; zatim da ne postoji zločin; zatim ljubav, sveopšta ljubav, mrmljao je, dišući kratko, drhteći, s mukom čupajući te duboke istine za koje je trebalo (toliko su duboke, toliko teške) uložiti ogroman napor da budu izrečene, ali koje će potpuno, zauvek izme-niti svet.

Nema zločina; ljubav, ponavljao je trudeći se da napipa svoju posetnicu i olovku, kad mu skajterijer onju-

ši pantalone i on se trže u smrtnom strahu. Pas poče da se pretvara u čoveka! On to ne može da vidi! Užasno je, grozno je gledati kako pas postaje čovek! Ali iznenada pas odskakuta.

Nebo je božanski milostivo, beskrajno blagonaklono. Poštedelo ga je, oprostilo mu njegovu slabost. Ali kako naučno objasniti (jer iznad svega treba biti naučan)? Zašto on to može da vidi kroz tela, da sagleda budućnost, da predvidi kada će psi postati ljudi? Možda to toplotni talas deluje na mozak koji su eoni evolucije učinili osetljivim. Naučno govoreći, meso se rastapa. Njegovo se telo razmekšalo, dok nisu preostala samo vlakna živaca. I raširilo se kao veo po steni.

Zavalio se na stolici, iscrpen, ali ohrabren. Ležao je, odmarao se, čekao pre nego što ponovo počne da s naporom, u samrtnim mukama tumači tajne čovečan-stva. Ležao je vrlo visoko, na leđima sveta. Zemlja je podrhtavala pod njim. Iz njegovog mesa je izrastalo crveno cveće čije je kruto lišće šumelo pored njegove glave. Muzika je odzvanjala tu među stenjem. To je automobilska sirena dole, na ulici, mrmljao je; ali se ovde gore kao topovsko zrno odbija od stene do stene i deli, naleti zvuka se spajaju i dižu u glatkim stubovima (novo otkriće da je muzika vidljiva) i pretvaraju u himnu, u himnu koja se prepliće sa frulom dečaka pastira (to je starac koji pred krčmom svira za peni, mrmljao je), frula šumori i kad je dečak prestao sa svirkom, a zatim, kako se on penje sve više, razvija uzbudljivu jadikovku, dok dole teče saobraćaj. Dečak svira svoju elegiju usred huke saobraćaja, razmišljao je Septimus. Sad se on povlači gore među snegove, i ruže ga okružuju — krupne crvene ruže koje rastu po zidovima moje spavaće sobe, opomenu on samog sebe. Muzika prestade. Dobio je peni, zaključio, i otišao do sledeće krčme.

Ali je on, Septimus, ostao gore na steni, kao mornar utopljenik na steni. Naslonio sam se o ogradu broda i pao, pomisli. Pao sam u more. Bio sam mrtav, ali sam ipak sada živ; ostavite me da se još odmaram; molio je (opet govori sam sa sobom — to je užasno, užasno!); i kao što pre buđenja glasovi ptica i zvuči točkova zvo-

ne i žamore u čudnom skladu, postaju sve glasniji i glasniji, i onaj koji spava oseća kako se bliži obalama života, tako i on oseti kako se bliži životu, kako sunce jače žeže, povici jače odzvanjaju, kako nešto čudesno tek što se nije dogodilo. 3

Trebalo je samo da otvori oči; ali je nekakav teret ležao na njima; nekakav strah. Napregnuo se; upeo; progledao; video je Regentov park pred sobom. Dugi sunčevi zraci puzili su oko njegovih nogu. Drveće se talasalo, njihalo. Dobrodošlicu želimo, kao da je govorio svet; prihvatamo, stvaramo. Lepotu, kao da je govorio svet. I kao da bi to dokazao (naučno), kud god je bacio pogled, na kuće, na ograde, na antilope sa glavama ispruženim preko plotova, lepota je istog trenutka izbijala. Posma-trati kako list zadrhti od daha vazduha, to je izvanredna radost. Gore na nebu laste se kovitlaju, izvijaju, zaleću gore-dole, pa sve ukруг, ali uvek pod savršenom kontrolom, kao da su lastišem pričvršćene; i muve se penju i spuštaju; i sunce u šali prošara sad ovaj, sad onaj list, zasenjajući ga nežnim zlatom iz čiste zabave; i s vremena na vreme crkvena zvona (mogla bi to da bude automobilska sirena) pobožno zabruje o vlati trave — sve to, tiho i smireno, sazdano od običnih stvari, postalo je istina sada; lepota, to je istina sada. Lepota se nalazi svuda.

— Vreme je — reče Recija.

Reč »vreme« razbi svoju opnu; izli na njega svoje blago; i sa njegovih usana padoše kao ljuske, kao strugotina ispod rendeta, bez njegovog učešća, tvrde, bele, neuništive reci i poleteše da zauzmu svoja mesta u od; Vremenu; besmrtnoj odi Vremenu. On zapeva. Evans odgovori iza drveta. Mrtvi su u Tesaliji, pevao je Evans, među orhidejama. Tamo su čekali da se svrši Rat, i sad mrtvi, sad sam Evans.

— Za ime božje, ne prilazi! — povika Septimus. Jer nije smeo da pogleda mrtvaca.

Ali se grane razdvojiše. Jedan čovek u sivom je zaista išao prema njima. To je Evans! Ali na njemu nema blata, ni rana; nije se izmenio. Moram reći celom svetu, povika Septimus, podižući ruku (dok se mrtvac u sivom odelu približavao), podižući ruku kao kakav gigantski kip koji vekovima oplakuje sudbinu čoveka, usamljen u

pustinji, s rukama pritisnutim na čelo, s brazdama očaja na obrazima, i sada na ivici pustinje vidi svetlost koja se širi i udara o crni gvozdeni kip (Septimuse se upola podiže s klupe) i s legijama poleglih ljudi iza sebe, on, džinovski oplakivač, za trenutak izražava na licu čitav...

— Ja sam tako nesrećna, Septimuse — reče Recija, pokušavajući da ga prisili da sedne.

Milioni jadikuju; vekovima tuguju. On će se okrenuti, objaviće im za nekoliko časaka, samo za još nekoliko časaka, ovo olakšanje, ovu radost, ovo čudesno otkrovenje...

— Koliko je, Septimuse — ponavljala je Recija. — Koliko je sati?

On govori, on se trza, ovaj ga čovek mora primetiti. Pogledao ih je.

— Reći ću ti koliko je sati — odgovori Septimuse, vrlo sporo, vrlo dremljivo, osmehujući se tajanstveno. Dok je on tako sedeo smešeći se na mrtvog čoveka u sivom odelu, izbi četvrt — četvrt do dvanaest.

I to je mladost, pomisli Piter Volš prolazeći pored njih. Prolaziti kroz užasne svađe — sirota devojka čini se krajnje očajna — usred bela dana. Ali zbog čega, pitao se, šta joj je taj mladić u mantilu mogao reći te ona tako izgleda; u kakvu su to strašnu nezgodu zapali da oboje izgledaju tako očajni u ovaj lep letnji dan? Ono što je zanimljivo pri povratku u Englesku, posle pet godina, to je da, bar prvih dana, stvari ostavljaju utisak kao da ih čovek ranije nije nikad video; ljubavnici se prepiru ispod drveta; porodični život po parkovima. Nikad on nije zapazio da je London tako čaroban — blagost daljina, bogatstvo, zelenilo, civilizacija, posle Indije; razmišljao je gazeći travu.

Ta sklonost utiscima bez sumnje je njegova nesreća. I u ovim godinama — on kao kakav mladić ili, čak, devojka, podleže raspoloženjima; ima dobrih dana, rđavih dana, bez ikakvog razloga, srećan je ako ugleda ljupko lice, duboko potišten ako ugleda ružno. Posle Indije se, prirodno, čovek zaljubljuje u svaku ženu koju sretne. Neka svežina izbija iz njih; čak i najsiromašnije su sigurno bolje obučene nego pre pet godina; za njegovo

oko moda nije nikad bila prikladnija; dugi crni mantili; vitkost, elegancija; a zatim prijatna i očigledna opšta navika šminkanja. Svaka žena, čak i najpristojnija, ima rascvale ruže pod puderom; usne kao nožem istesane; uvojke crne kao indijsko mastilo; svuda se sreće izvesna invencija, umetnost; bez sumnje se odigrala neka pro-mena. Šta o tome misli mlad svet? pitao se Piter Volš.

Tih pet godina — od 1918. do 1923. — bile su, osećao je, na neki način vrlo važne. Ljudi drukčije izgledaju. Novine imaju drukčiji izgled. Postoji, na primer, jedan čovek koji sasvim otvoreno piše u jednom od uglednih časopisa o engleskim klozetima. To niste mogli učiniti pre deset godina — da sasvim otvoreno pišete o engleskim klozetima u jednom uglednom časopisu. A zatim, ovo vađenje karmina ili pudera i šminkanje na javnom mestu. Na brodu pri povratku kući bilo je mnogo mladića i devojaka. Naročito se seća Beti i Bertija — zabavljali su se sasvim otvoreno; stara mati, hladna kao krastavac, sedela je i posmatrala ih pletući. Devojka bi se zaustavila da napuderiše nos pred svima. Oni nisu bili vereni; prosto su prijatno provodili vreme; ničija osećanja tu nisu bila povređena. Prava koketa bila je ta — Beti, kako se ono zvaše... ali vrlo zgodna. Biće veoma dobra supruga u tridesetoj — udaće se kad joj se bude svidelo da se uda; udaće se za nekog bogatog čoveka i živeće u prostranoj kući blizu Mančestra.

Ko ono bese to učinio? pitao se Piter Volš skrećući na glavnu stazu — koja se to devojka udala za bogatog čoveka i živi u prostranoj kući blizu Mančestra? Neko ko mu je sasvim nedavno napisao dugo, sentimentalno pismo o »plavim hortenzijama«. Plave hortenzije su je podsetile na njega i na stare dane — Seli Seton, dabome! To je Seli Seton — poslednja osoba na svetu za koju bi se moglo pretpostaviti da će se udati za bogatog čoveka i živeti u prostranoj kući blizu Mančestra, ta neobuzdana, smela, romantična Seli!

Pa ipak od cele stare družine, Klarisinih prijatelja — Hvajtbredovih, Kinderlijevih, Kaningemovih, Kinloh-Džonsovih, Seli je verovatno bila najbolja. Trudila se na svaki način da stvarima pride s prave strane. Prozi-

rala je Hvajtbreda — divljenja dostojnog Hjua — dok su Klarisa i ostali padali pred njim ničice.

— Hvajtbredovi? — kao da je sad čuje. — Ko su Hvajtbredovi? Trgovci ugljena. Uvaženi trgovci.

Zbog nečeg nije trpela Hju. On misli samo na svoju spoljašnjost, govorila je. Trebalo je da se rodi kao vojvoda. Sigurno bi se oženio kraljevskom princezom. Razume se da je Hju imao najizuzetnije, najspontanije, najviše poštovanje za britansku aristokratiju od bilo kog ljudskog bića na koje je ikad naišao. Čak je i Klarisa morala to da oseti. Oh, ali on je tako drag, tako nesebičan, ostavlja lov da bi zadovoljio svoju staru majku

— seća se rođendana svojih tetaka, i tome slično.

Seli je, treba joj odati priznanje, sve to prozirala. Dobro se seća rasprave, jedne nedelje ujutro u Bortonu, o pravima žena (tog prepotopskog predmeta razgovora), kad je Seli iznenada planula, razbesnela se i rekla Hjuu da on predstavlja sve što je najodvratnije u životu britanske srednje klase. Rekla mu je da ga smatra odgovornim za sudbinu »onih jadnih devojak sa Pikadilija«

— Hju, savršeni džentlmen, siromah Hju! — nikad čovek nije izgledao zaprepasčeniji! Namerno je to učinila, rekla je kasnije (jer imali su običaj da se sastaju u gradini da razmene utiske). »On ne čita ništa, ne misli ništa, ne oseća ništa«, kao da je čuje kako to kaže svojim veoma izrazitim glasom, nije ni slutila koliko se daleko čuo. Konjušari imaju u sebi više života nego Hju, govorila je. On je savršeni primer koleškog tipa, rekla je. Samo je Engleska mogla da ga stvori. Bila je zaista zlobna iz nekog razloga; kivna na njega. Nešto se dogodilo — zaboravio je šta — u salonu za pušenje. Uvredio ju je — poljubio? Neverovatno! Niko, razume se, nije verovao u to. A i ko bi mogao? Hju poljubio Seli u salonu za pušenje! Da je ništa nje bila uvažena Edit ili ledi Vajolet, možda; ali nikako ta odrpanka Seli bez pre bijene pare, čiji se otac ili mati kockaju u Monte Karlu. Jer je Hju bio najveći snob od svih ljudi koje je ikad sreo — najservilniji — ali ne, nije bukvalno puzio. Bio je i suviše samouveren za tako nešto. Prvorazredan sluga, to je poređenje koje mu najbolje odgovara — neko

ko ide pozadi i nosi kofere; kome se može poveriti da pošalje telegram — neko neophodan domaćicama. On je i našao sebi pravi posao — oženio se svojom uvaženom Evlinom; dobio mali položaj na dvoru, da nadgleda kraljeve podrum, da glača carske kopče na cipelama, da nosi pantalone do kolena i okovratnik od čipaka. Kako je život nemilosrdan! Mali položaj na dvoru!

Oženio se tom otmenom gospodicom, uvaženom Evlinom, i oni žive tu negde, bar tako misli (posmatrajući pompezne kuće koje gledaju na park), jer je on jedanput ručao u nekoj kući koja je imala, kao sve što pripada Hjuu, nešto što svakako ni jedna druga kuća ne može imati — recimo ormarčice za rublje. To se moralo pogledati — moralo se tome posvetiti mnogo vremena i uvek se diviti ma šta to bilo — ormarčići za rublje, navlake za jastuke, stari hrastov nameštaj, slike koje Hju nabavlja budzašto. Međutim, gospođa Hju bi se ponekad izbrbljala. Bila je jedna od onih neupadljivih žena nalik na miša koje obožavaju krupne ljude. Bila je skoro sasvim neprimetna. Ali bi iznenada rekla nešto potpuno neočekivano — nešto resko. Možda je sačuvala ostatke otmenog ponašanja. Ugalj je i suviše jak za nju — od njega je tako težak vazduh. I tako oni žive tu sa svojim ormaroićima za rublje, starim majstorima i jastučnicama oivičenim pravom čipkom, sa verovatno pet ili deset hiljada funti godišnje, dok on, dve godine stariji od Hjua, mora da prosi zaposlenje.

U pedeset i trećoj godini on mora otići da ih moli da mu nađu mesto nekakvog sekretara ili vaspitača da podučava dečake latinski; kakvo kancelarijsko mesto gde će morati da pazi na svaki mig nekog mandarina, bilo šta što donosi pet stotina funti godišnje; jer ako se venča sa Deizi, čak i sa njegovom penzijom, nikako ne mogu izaći na kraj sa manje novaca. To mu sigurno mogu učiniti Hvajtbred, ili Dalovej. Nije se ustručavao da zamoli Daloveja. On je čestit čovek; malo ograničen, malo tupoglav, istina je; ali čestit čovek. Čega god se lati, obavlja na isti poslovan, razuman način; bez truni mašte, bez iskre blistavosti, ali sa neobjašnjivim čarom svog tipa. Rođen je za plemića^posednika — ovako pro-

pada u politici. U svom je elementu napolju, s konjima i psima — kako je samo bio dobar, na primer, kad se onaj veliki kudravi Klarisin pas uhvatio u klopku i kad mu je pola šape bilo otrgnuto, i Klarisa se onesvestila, a Dalovej sve obavio; uvezao, pripremio daščice; govorio Klarisi da ne bude luda. Možda ga je zbog toga volela — možda joj je to bilo potrebno. »Čujte, draga moja, ne budite ludi. Držite ovo — donesite ono«, i sve vreme je razgovarao sa psom kao da je pas ljudsko biće.

Ali kako je mogla da svari sve ono o poeziji? Kako je mogla da dozvoli da on onako pridikuje o Šekspiru? Ozbiljno i svečano, Ričard Dalovej se uspravio i rekao da ni jedan pristojan čovek ne treba da čita Šekspirove sonete zato što je to isto kao da prisluškuje kroz ključaonicu (štaviše i sam odnos mu se nije dopadao).^{*} Ni jedan pristojan čovek ne treba da dopusti svojoj ženi da poseti sestru nečije preminule supruge. Neverovatno! Jedino što je čovek mogao učiniti bilo je da ga gađa zašeceranim bademima — to se i događalo za večerom. Ali je Klarisa sve to progutala; smatrala je vrlo poštenim s njegove strane, vrlo nezavisnim; sam bog zna nije li ga smatrala najoriginalnijim duhom koji je ikad srela!

To je i bila jedna od veza između Seli i njega. Imali su običaj da se šetaju po vrtu, po jednom zidom ograđenom prostoru, sa žbunovima ruže i džinovskim karfiolom — tu se seti kako je Seli otkinula jednu ružu, zaustavivši se da se divi lepoti kupusovog lišća na mesečini (prosto neverovatno kako mu je sve to palo na pamet, godinama se toga nije setio) i preklinjala ga, upola se smejući, razume se, da odvede Klarisu, da je spase od tih Hjua i Daloveja i svih ostalih »savršenih džentlmena« »koji će ugušiti njenu dušu« (u to doba je pisala hrpe pesama), napraviti od nje običnu domaćicu, podstaći u njoj mondenku. Ali treba biti pravedan prema Klarisi. Ne bi se ona nikada udala za Hjua. Savršeno je dobro znala šta hoće. Sva njena osećanja bila su na površini. Ispod površine, bila je vrlo oštromna — daleko bolji poznavalac ljudi od Seli, na primer, a pored toga veoma ženstvena; imala je taj neobični dar, taj

^{*} Pisac verovatno misli na odnos Crne Dame i pesnika. — Prim. tprev.

ženski dar, da stvori svoj svet gde god se zadesi. Ušla bi u sobu; stala bi, kao što ju je često viđao da čini, u dovratku, sa mnogo ljudi oko sebe. Klarisa je bila ta koju čovek pamti. Ne da je bila upadljiva; lepa ni najmanje; nije imala ničeg izrazitog; nikad nije rekla ništa naročito pametno; pa ipak je bila tu; tu.

Ne, ne, ne! On nije više zaljubljen u nju! Samo je osetio, kad ju je jutros video među njenim makazama i svilenim koncima kako se sprema za prijem, da ne može da se oslobodi misli na nju; ona mu se neprestano vraća poput zaspalog putnika koji se u vozu stalno sudara s njim; to, svakako, ne znači biti zaljubljen; to znači misliti na nju, kritikovati je, posle trideset godina ponovo početi s pokušajem da nju objasni. Ono što je očigledno, to je da je ona mondenka: i suviše polaže na položaj i društvo i snalaženje u svetu — što je istina u izvesnom smislu; potvrdila mu je to. (Ako se potrudite, uvek je možete naterati da prizna; iskrena je). Govorila bi da mrzi nabusite, staromodne, promašene ljude kao što je, bez sumnje, on; misli da ljudi nemaju prava da se vuku kroz život sa rukama u džepovima; moraju da rade nešto, da postanu nešto; a te velike dame, te vojvotkinje, te sede stare kontese, koje se sreću u njenom salonu, koje su po njegovom osećanju neizrecivo daleko od toga da vrede koliko slamka, znače za nju nešto stvarno. Ledi Beksboro, rekla je jednom prilikom, drži se pravo (kao i Klarisa; ona se nikad nije opustila ni u kom smislu reci; prava je kao strela, malo ukrućena, u stvari). Klarisa je govorila da one imaju neku vrstu hrabrosti koju ona, ukoliko je starija, sve više poštuje. U svemu tome, razume se, ima vrlo mnogo od Daloveja; vrlo mnogo od javnog mnjenja, od duha Britanske Imperije, carinske reforme, duha vladajuće klase, što je sve uticalo na nju kao što to obično i biva. Dvaput pametnija od Daloveja, ona mora da gleda kroz njegove oči — jedna od tragedija bračnog života. Imajući svoju pamet, većito mora da citira Ričarda — kao da čovek ne može doslovce da zna šta Ričard misli dok ujutru čita »Morning post«! Na primer, ti prijemi potpuno odgovaraju njemu ili bar njenom shvatanju njega (a Ričard bi, zapravo, bio srećniji kao

farmer u Norfolku). Ona je od svog salona napravila neko sastajalište; genijalna je za to. Bezbroj puta ju je viđao, kad bi se namerila na kakvog sirovog mladića, kako ga teše, obrće, okreće i probudi, pa ga pusti da ode sam. Naravno, beskrajn broj dosadnih ljudi okuplja se oko nje. Ali bi se neočekivano pojavili i nesvakidašnji ljudi; ponekad koji umetnik; ponekad književnik; neobične ptice za takvu klimu. A iza svega toga je mreža posećivanja, ostavljanja posetnica, ljubaznog držanja prema svetlu; jurnjave s buketima cveća, malim poklonima; taj i taj ide u Francusku — mora mu se dati gumeni jastučić; pravo rasipanje njenog zdravlja, sve te beskrajne veze koje žene njene vrste održavaju; ali je ona to radila spontano, iz urođenog nagona.

Vrlo čudno, ona je jedan od najvećih skeptika što ih je sreo i ona sigurno (to je bila njegova teorija koju je izmislio da bi je objasnio, tako prozirnu, s jedne strane, tako nedokučljivu, s druge), ona sigurno sebi govori: Pošto potičemo od tog prokletog roda, lancima privezanog za brod koji tone (njena omiljena lektira, dok je bila devojčica, bili su Haksli i Tindel, a oni vole takve pomorske metafore), pošto je čivat život samo rđava šala, onda po svaku cenu učinimo svoje; ublažimo patnje naših drugova zatvorenika (opet Haksli); ukrašavajmo tamnice cvećem i gumenim jastučićima; budimo što je moguće pažljiviji. Ti razbojnici, bogovi, neće moći baš sve da izvedu po svome — ona je mislila da se bogovi koji nikad ne propuštaju priliku da povrede, osujete i poharaju ljudske živote, da se oni ozbiljno pometu, ako se neko, uprkos svemu, ponaša kao prava dama. Taj period je nastupio neposredno posle Silvijine smrti — tog strašnog događaja. Videti sopstvenim očima rođenu sestru kako gine od oborenog drveta (za sve to je bio kriv Džastin Peri — sve zbog njegove nepažnje), uz to, devojku na samom pragu života, najobdareniju od njih, govorila je Klarisa uvek, to je dovoljno da ogorči čoveka. Kasnije je možda bila manje sigurna u to; mislila je da nema bogova; nikog ko bi bio kriv; i tako je ona razvila svoju ateističku religiju: činiti dobro dobra radi.

Doduše, ona u životu uživa bezmemo. Takva joj je priroda (iako je, bog će je znati, istovremeno i uzdržljiva; često oseća da je čak i on, posle tolikih godina, u stanju da napravi samo njenu ovlašnu skicu). Tek, u njoj nema gorčine; ništa od one svesti o moralnoj vrlini koja tako odbija kod dobrih žena. Ona uživa bukvalno u svemu. Ako se prošetate s njom po Hajd-parku, čas je privuče leja s lalama, čas dete u kolicima, čas u trenu izmisli kakvu besmislenu malu dramu. (Vrlo verovatno bi prišla ovim ljubavnicima ako bi pomislila da su nesrećni). Ona ima zaista izvanrednog smisla za komično, ali su joj potrebni ljudi, uvek ljudi, da to pokaže, s neizbežnim rezultatom razbacivanja svog vremena na ručkovima, večerama, tim njenim beskrajnim prijemima, u pričanju besmislica, kazivanju onog što ne misli, u tupljenju oštrice sopstvenog duha, u gubljenju svoje ličnosti. Sedala bi čelo stola i beskrajno se mučila sa nekim star-keljom koji može da bude od koristi Daloveju — oni poznaju najdosadnije ljude u Evropi — ili bi ušla Elizabeta i sva bi se usredsredila na nju. Kad je poslednji put dolazio, bila je u gimnaziji, u prelaznoj dobi, devojčica okruglih očiju i bleđa lica, bez ičeg od svoje majke u sebi, čutljivo, neosetljivo stvorenje, ravnodušno prema svemu, koje dopušta majci da se sva užurba oko njega, a zatim kaže »Smem li sad da idem?« kao kakvo četvoro-godišnje dete. Dok je Elizabeta izlazila, Klarisa je objasnila s onom mešavinom zabave i ponosa, što je, čini se, Dalovej izazvao u njoj, kako Elizabeta ide da igra hokej. I ovog puta je verovatno Elizabeta izašla; pomislila je kakav je ovo starkelja; smejala se prijateljima svoje majke. Šta ćeš, tako je to. Nagrada starosti, pomisli Piter Volš izlazeći iz Regentovog parka sa šeširom u ruci, upravo i jeste to: strasti ostaju podjednako snažne, ali je čovek — najzad! — stekao moć koja daje najvišu slast životu — moć da se služi iskustvom i da ga lagano okrene prema svetlosti.

Strašna ispovest! (on ponovo stavi šešir na glavu) ali sada, sa pedeset i tri godine, teško da su čoveku još potrebni ljudi. Sam život, svakog trenutka, svakom svojom kapljicom, ovde, ovog trenutka, sada na suncu, u Regentovom parku, sasvim je dovoljan, čak suvišan.

Čitav život je i suviše kratak da se sada, kada je stečena moć, izvuče njegova puna slast; da se izvuče svaki dram uživanja, sve nijanse smisla; a uživanje i smisao postali su čvršći nego što su bili, mnogo manje lični. Nemoguće je da on ikad ponovo pati kao što je patio zbog Klarise. Satima bez prestanka (hvala bogu što to može da kaže a da ga niko ne čuje!), satima i danima nikako ne misli na Deizi.

Zar je moguće da je on tada bio zaljubljen u nju, kad se seti jada, muka, užasne patnje onih dana? Ali ovo je sasvim druga stvar — mnogo prijatnija stvar — istina je, naravno, u tome da je ona zaljubljena u njega. I možda je zbog toga, kad je brod zaplovio, osetio veliko olakšanje, ništa toliko nije pozeleo koliko da bude sam; smetale su mu sve njene sitne pažnje — cigare, belež-nice, čebe za put — koje je zatekao u kabini. Svako ko je iskren reći će isto; čoveku posle pedeset godina nisu potrebni ljudi; on ne želi da i dalje govori ženama kako su lepe; većina pedesetogodišnjaka, da su iskreni, priznali bi to, pomisli Piter Volš.

A onda oni začudni nastupi osećanja — ono kad je jutros briznuo u plač — otkud sve to? Šta li je Klarisa morala da misli o njemu? verovatno je pomislila da je on budala, ne prvi put. Ljubomora je bila na dnu svega toga — ljubomora koja nadživljuje svaku ljudsku strast, pomisli Piter Volš, držeći svoj perorez u ruci. Viđa se sa majorom Orde, pisala je Deizi u svom poslednjem pismu; zna on da je namerno to rekla; rekla da bi izazvala ljubomoru kod njega; kao da joj vidi naborano čelo dok piše, pitajući se šta bi to mogla da kaže da ga povredi; ali svejedno; ipak je besan! Sva ta neprijatnost oko dolaska u Englesku i viđenja sa advokatima, sve to nije zato da bi se on oženio njome, već da nju spreči da se uda za bilo kog drugog. To ga je mučilo to ga je ophrvalo kad je ugledao Klarisu tako spokojnu, tako hladnu, tako zadubenu u svoju haljinu ili već šta bese; shvatajući čega ga je sve mogla poštediti — do čega ga je dovela — do raspekmeženog, slinavog matorog magarca. Ali žene, razmišljao je on, zatvarajući perorez, ne znaju šta je to strast. One ne znaju šta ona znači

za ljude. Klarisa je hladna kao led. Sedela je na sofi pored njega, dopustila mu da je uhvati za ruku, poljubila ga ... Ovde treba da pređe ulicu.

Neki zvuk ga prekide, krhki, drhtavi zvuk, nekakav glas zažamori bogzna odakle, bez snage, početka ili kraja, razleže se slabo a oštro, lišen svakog smisla, u a-a-a-ko-e-eko —

i-yi-i

, i

a-to-a-n glas bez starosti i pola, glas nekog iskonskog izvora koji izbija iz zemlje; glas koji se javi tačno preko puta stanice podzemne železnice Regentov park iz jednog visokog, drhtavog obličja, nalik na dimnjak, ma zardalu pumpu, na vetrom povijano drvo zauvek lišeno lišća, koje dopušta vetru da po njegovim granama peva a-a-ko-e-eko-i vini a-to-a-ri i njiše se, i krši, i ječi na večitom povetarcu.

Kroz sve vekove — kad je ovaj pločnik bio trava, kad je bio močvara, kroz vek divljih veprova i mamuta, kroz vek tihog sunčevog rođaja, oronula žena — žena, jer je nosila suknju — s ispruženom desnom rukom, s levom na bedru, pevala je o ljubavi — o ljubavi koja traje milion godina, pevala je o ljubavi koja trijumfuje, o milion davnih godina kad je njen dragan, koji je već stolećima mrtav, šetao s njom u mesecu maju, ali on je nestao tokom vekova, dugih kao letnji dani koji su plamteli, sećala se, od samih crvenih zvezdastih cvetova; ogromni srp smrti zbrisao je ta strahotna brda, i kad ona, najzad, bude položila svoju sedu i užasno ostarelu glavu na zemlju, koja će postati samo obična kora ledenog pepela, preklinjaće bogove da stave pored nje kitu purpurnog vresa, tamo na njen visoki grob koji će poslednji zraci poslednjeg sunca pomilovati; jer će tada predstava vasiona biti okončana.

Kad je stara pesma zažamorila preko puta stanice podzemne železnice Regentov park, zemlja je još izgledala zelena i rascvetana; još uvek, iako je pesma potekla iz tako grubih usta, obične rupe u zemlji, uz to još blatnjave, obrasle vlaknima korenova i isprepletenom travom, još se žamor i žubor stare pesme, probijajući se

kroz čvornovato granje beskonačnih stoleća, kroz skelete i riznice, rasipao u potočiće preko pločnika, pa sve duž Ulice Merileboun, pa naniže ka Justonu, plodeći, ostavljajući vlažan trag za sobom.

Još uvek sećajući se kako se jednog iskonskog maja šetala sa svojim draganom, ta zardala pumpa, oronula starica, s jednom ispruženom prosjačkom rukom, a drugom na bedru, stajaje tu i kroz deset miliona godina i sećae se kako se jednom šetala u maju, tuda gde je sad more, svejedno s kim — bio je čovek, o, da, čovek koji ju je voleo. Ali je hod vekova pomutio bistrinu tog prastarog majskog dana; svetle latice cveća postale su sive i mrazom posrebrene; i ona ne može više da vidi, kad ga preklinje (kao što sad to čini jasnim recima) »zagledaj se u moje oči svojim dragim očima«, ne može više da vidi te mrke oči, ni crne zaliske, ni suncem opaljeno lice, već samo bledu priliku, samo senku, kojoj s ptičjom svežinom duboke starosti ona još uvek cvrkuće »daj mi tvoju ruku i dozvoli da je nežno stisnem« (Piter Volš nije mogao, dok je ulazio u taksi, a da tom jadnom stvorenju ne da novčić), »a ako neko i vidi, šta to mari?« pitala je ona; i pesnicom se podboči o bedro i nasmeši, stavljajući šiling u džep, i sve radoznalo upitne oči kao da su bile zbrisane, a generacije u prolazu — pločnik je bio prepun žurnog sveta srednje klase — nestajale su, da kao lišće budu gažene, kvašene, natapane i u zemlju crnicu pretvorene tim većitim izvorom —

a-a-ko-e-eko-i-vi-i

a-to-a-ri

— Jadna starica — reče Recija Voren Smit, čekajući da pređe ulicu.

O, jadna nesrećnica!

A šta bi bilo da je kišovita noć? A šta da njen otac ili neko ko zna za njene bolje dane slučajno prođe i vidi je kako stoji tu, kraj oluka? Gde li provodi noć?

Vedro, skoro veselo, u zrak se izvi neuništiva nit zvuka, kao što dim iz dimnjaka neke kućice obvija čiste bukve i izbija kao pramen plavog dima između najvišeg lišća. »A ako neko i vidi, šta to mari?«

Pošto je već nedeljama toliko nesrećna, Recija je pridavala značaja stvarima koje su se događale i gotovo osećala ponekad potrebu da zaustavi ljude na ulici, ako joj se učine dobri, ljubazni, samo da bi im rekla: »Ja sam nesrećna«; a ova starica koja na ulici peva »a ako neko i vidi, šta to mari?« odjednom je ubedi da će sve biti dobro. Oni idu kod ser Viljema Bredšoa; kako njegovo ime lepo zvuči, pomisli ona; on će smesta izlečiti Septimusa. A zatim, evo i pivarskih kola i sivih konja sa zabodenim čekinjama slame u repovima; evo novinskih oglasa. Kako je glup, glup taj san: biti nesrećna.

Tako prodoše ulicu, gospodin i gospođa Septimus Voren Smit; i da li je uopšte bilo ičeg na njima da privuče nečiju pažnju, ičeg da neki prolaznik posumnja, evo mladića koji u sebi nosi najveću poruku sveta, i koji je, štaviše, najsrećniji i najnesrećniji čovek na svetu? Može biti da su koračali sporije od ostalih, da je bilo oklevanja, težine u hodu tog čoveka, ali ništa nije prirodnije za jednog činovnika koji godinama nije prošetao Vest-Bndom u ovo doba radnog dana nego da posmatra nebo, da posmatra ovo ili ono, kao da je Portland pleis salon u koji je ušao kad su domaćini odsutni, preko svećnjaka navučene navlake, a čuvarica, podižući jedan kraj dugih zastora i puštajući duge zrake prašnjave svetlosti da padnu na prazne i neobične fotelje, objašnjava posetiocima kako je to divna kuća; kako je divna, mada istovremeno i kako čudna, razmišlja on dok posmatra stolice i stolove.

Po izgledu bi on mogao biti činovnik, ali viši, jer nosi mrke cipele; ima negovane ruke; a uz to i po profilu — uglastom, inteligentnom, čulnom profilu sa velikim nosom; ali nikako po usnama, jer su opuštene; a ni po očima (kao što je to čest slučaj), običnim krupnim očima lešnikove boje; tako da je, uzevši u celini, polovičan, ni jedno ni drugo, mogao bi završiti sa kućom u Perlju i automobilom, ili celog života nastaviti da živi pod kiriju u zabačenim ulicama; jedan od onih polu-obrazovanih, samoukih ljudi čije je sve znanje stečeno iz knjiga koje pozajmljuju iz javnih čitaonica i čitaju uveče posle rada, na preporuku slavnih pisaca čiji savet traže preko pisama.

Što se tiče ostalih iskustava, onih ličnih koje ljudi sami stiču u svojim spavaćim sobama, kancelarijama, hodajući poljima i londonskim ulicama, imao ih je; kao dečak je napustio dom; zato što je njegova majka lagala; zato što je po pedeseti put sišao na čaj sa prljavim rukama; i zato što je mislio da za pesnika nema budućnosti u Straudu; i tako, poverio se svojoj maloj sestri i otišao u London, ostavivši za sobom smešnu cedulju kakvu pišu veliki ljudi pa ih kasnije čita svet kad istorija njihovih borbi postane slavna.

London guta mnoge milione mladića koji se zovu Smit i ne osvrće se na fantastična imena kao što je Septimus, kojima roditelji hoće da odlikuju svoju decu. Dok je stanovao u Ulici Juston, bilo je iskustava i iskustava, i to onih koji za dve godine izmene rumeno, nevino ovalno lice u mršavo, namršteno, neprijateljsko. Ali šta je o svemu ovom mogao reći i najzapažljiviji prijatelj, do ono što kaže vrtar kad ujutru otvori vrata staklene bašte i ugleda nov cvet na biljci: — Procvetao je, procvetao je iz taštine, ambicije, idealizma, strasti, usamljenosti, hrabrosti, lenosti, iz tog svakidašnjeg se-mena, što ga je sve pomešano (u jednoj sobi u Ulici Juston) učinilo stidljivim, mucavim, podstaklo ga da se razvija, zbog čega se zaljubio u gospođicu Izabelu Poul, koja je u Ulici Vaterlo držala predavanja o Šekspiru.

Zar on ne podseća na Kitsa? pitala se; i razmišljala je kako da ga zainteresuje za *Antonija i Kleopatru* i ostalo; pozajmljivala mu je knjige, pravila izvode; i zapalila u njemu takvu vatru kakva gori samo jednom u životu, bez toplote, i crveno-zlatnim, beskrajno eteričnim i nestvarnim treperavim plamenom obasjava gospođicu Poul, *Antonija i Kleopatru*, i Ulicu Vaterlo. Nalazio je da je lepa, verovao da je nepogrešno mudra; sanjao o njoj, pisao joj pesme, koje je ona, prelazeći preko njihove sadržine, ispravljala crvenim mastilom; video ju je jedne letnje večeri kako se u zelenoj haljini seta po nekom trgu. »Procvetao je«, rekao bi vrtar da je otvorio vrata; tj. da je ušao, bilo koje noći u ono doba, i zatekao ga kako piše; zatekao ga kako čepa ono što je napisao; kako u tri ujutru dovršava svoje remek-delo, pa juri napolje da krstari ulicama, odlazi u crkve, posti

jednog dana, pije drugog, guta Šekspira, Darvina, *Istoriju civilizacije* i Bernarda Soa.

Nešto se sprema, predosećao je gospodin Bruer; gospodin Bruer, direktor firme Siblija i Erousmita, auk-cionera, procenjivača i agenata za nepokretna imanja. Nešto se sprema, razmišljao je on, i pošto se očinski odnosio prema svojim mladim službenicima i imao vrlo visoko mišljenje o Smitovim sposobnostima, proričući da će kroz deset ili petnaest godina dospeti do kožne fotelje u zadnjoj sobi sa staklenom tavanicom i kartotekom oko sebe, »samo ako bude zdrav«, govorio je gospodin Bruer, a tu mu preti opasnost — izgleda slab — savetovao mu je da igra fudbala, pozivao ga na večeru i tražio načina da ga predloži za povišicu, kad se dogodilo nešto što je pobrkalo mnoge račune gospodina Bruera, oduzelo mu njegove najsposobnije službenike i najzad (tako su dalekosežni i podmukli bili prsti evropskog rata) zdrobilo gipsanu figuru Cerere, zaoralo brazdu u leju sa zdravljem i potpuno uništilo kuvaričine živce na Bruerovom imanju u Masvel-Hilu.

Septimus je bio jedan od prvih dobrovoljaca. Prešao je u Francusku da bi spasao onu Englesku što se gotovo isključivo sastojala od Šekspirovih komada i gospođice Izabele Poul koja u zelenoj haljini seta po nekom trgu. Tamo, u rovovima, smesta se desila promena koju je želeo gospodin Bruer, kad mu je savetovao fudbal, ispoljio je muževnost; dobio unapređenje; privukao pažnju, čak naklonost svog oficira, Evansa po imenu. Bili su kao dva psa koji se igraju na prostirci kraj ognjišta; jedan se zabavlja gužvom od hartije, svaki čas režeći, gurkajući, štipkajući uho starog psa; a drugi dremljivo leži, žmirk na vatru, podiže šapu, okreće se i reži dobroćudno. Oni su morali da budu zajedno, sve da dele, da se tuku i svađaju. Ali kad je Evans (Recija ga je samo jednom videla i zvala ga »tihi čovek«, bio je snažan, ridokos i uzdržan u ženskom društvu), kad je Evans poginuo, baš pred primirje, u Italiji, Septimus je, daleko od toga da pokaže ikakvo uzbuđenje ili prizna da je tu kraj jednog prijateljstva, čestitao samom sebi što tako staloženo i razborito prima stvar. Rat ga je

tome naučio. Bilo je veličanstveno. Prošao je kroz sve, prijateljstvo, evropski rat, smrt, zaslužio unapređenje, još uvek je imao manje od trideset godina i bio predodređen da ostane živ. Imao je u tome pravo. Promašili su ga poslednji šrapneli. Ravnodušno ih je posmatrao kako se rasprskavaju. Mir ga je zatekao u Milanu, sa stanom u kući jednog krčmara koji je imao dvorište, cveće u kacama, male stolove pod vedrim nebom, kćeri modistkinje, i jedne večeri on se verio s Lukrecijom, mlađom ćerkom, u nastupu straha: da prestaje da oseća.

Jer sada, kada je sve bilo svršeno, mir potpisan i mrtvi sahranjeni, imao je, naročito uveče, te iznenadne munjevite napade straha. Prestajao je da oseća. Ali kad bi otvorio vrata sobe u kojoj su mlade Italijanke pravile šešire, mogao je da ih vidi; mogao je da ih čuje; one su provlačile žice kroz obojene perle u čančićima; davale krutoj tkanini sad ovaj, sad onaj oblik; sto je bio prepun perja, šljokica, svilenih konaca, vrpce; makaze su kuckale po stolu; ali mu je ipak nešto nedostajalo; nije mogao da oseća. Međutim, kuckanje makazica, smeh devojaka, pravljenje šešira, sve ga je to štitilo; osiguravalo mu bezbednost; davalo mu utočište. Ali nije mogao tu da provede celu noć. Bilo je trenutaka kad se budio rano ujutru. Krevet mu je propadao; on je propadao. Da mu je samo makaza, stone lampe i raznih oblika krute tkanine! Tako je i upitao Lukreciju da li hoće da se uda za njega, nju, mlađu od dveju devojaka, veselu i površnu, s malim veštim prstima koje je imala običaj da skupi i kaže: »Sve je u njima«. Svila, perje, šta sve ne, postajalo je živo pod njima.

— Šešir je najvažniji — govorila bi ona kad su zajedno izlazili. Odmeravala je svaki šešir u prolazu; i mantil, i haljinu, i držanje žena. Žigosala je neukusno odevanje, preterivanje u odevanju, ne grubo, nego više nestrpljivim pokretima ruku, kao što čini slikar kad odbija od sebe neku očitu, namernu i upadljivu obmanu; a zatim bi toplo, ali uvek kritički, pozdravila kakvu prodavačicu koja je spretno iskoristila svoj komadić materije, ili bi se iz sveg srca, sa oduševljenjem i stručnim razumevanjem, zadivila pred nekom francuskom damom

koja izlazi iz svojih kola u bundi od činčile, raskošnoj toaleti i biserima.

— Divno — prošaputala bi gurnuvši Septimusa da i on vidi. Ali je za njega lepota bila iza stakla. Čak ni ukusne stvari (Recija je volela sladoled, čokoladu, slatkiše) nisu mu prijale. Spustio bi svoj tanjir na mermerni stočić. Posmatrao ljude napolju; kao da su bili srećni, okupljajući se nasred ulice, vičući, smejući se, prepirući se ni oko čega. A on nije osećao nikakav ukus, nije uopšte mogao da oseća. U poslastičarnici među stolovima i brbljivim kelnerima spopao ga je užasan strah — nije mogao da oseća. Mogao je da rasuđuje, da čita, na primer, Dantea, s lakoćom (»Septimuse, ostavi knjigu«), rekla je Recija, blago zatvarajući *Pakao*, mogao je da sabere račun; mozak mu je savršeno radio; prema tome mora da nešto nije u redu sa svetom — kad on ne može da oseća.

— Englezi su jako čutljivi — rekla je Recija. To joj se dopada, kazala je. Ona poštuje te Engleze i želi da vidi London, engleske konje, odela šivena po meri; seća se kako je od jedne tetke, koja je tamo udata i živi u Sohu, čula da u Londonu ima divnih radnji.

Moguće je, pomisli Septimus, posmatrajući Englesku kroz prozor voza dok su izlazili iz Njuheivena, moguće je da i sam ovaj svet nema nikakvog smisla.

U službi je bio unapređen na veoma odgovoran položaj. Ponosili su se njime; bio je odlikovan u ratu. »Vi ste izvršili svoju dužnost; sad je na nama... « počeo je gospodin Bruer; nije mogao da dovrši, toliko je bio prijatno ganut. Najmili su lep stan u Ulici Totenham Kot.

Tu je ponovo otvorio šekspira. Ona dečaćka potreba opijanja jezikom — ■ *Antonija i Kleopatre* — potpuno je bila uvela. Kako se Šekspir gnušao čovečanstva — kin-đurenja, rađanja dece, pohlepe usta i trbuha! To je sad otkrio Septimus; tu poruku skrivenu u lepoj reci. Tajni znak koji, prerušen, jedan naraštaj prenosi sledećem, to je gnušanje, mržnja, očaj. Isto važi i za Dantea. Isto i za Eshila (u prevodu). Recija sedi tu, za stolom, i pravi šešire. Pravi šešire za prijateljice gospođe Filmer;

satima pravi šešire. Izgleda bleđa, tajanstvena kao ljiljan, koji se utopio, pod vodom, pomisli on.

— Englezi su tako ozbiljni — rekla bi ona zagrlivši Septimusa i naslonivši svoj obraz na njegov.

Ljubav između čoveka i žene mrska je Sekspiru. Snošaj je za njega, i dok traje, prljava stvar. Međutim, Recija je rekla da mora da ima dece. Oni su u braku već pet godina.

Odlazili su zajedno u Tauer; u muzej Viktorije i Alberta, pomešali se sa gomilom sveta da vide kralja kako otvara Parlament. A tu su i radnje — radnje sa šesirima, haljinama i kožnim torbicama u izlogu, pred koje bi ona stala i zagledala se. Ali ona mora da ima sina.

Ona mora da ima sina koji će ličiti na Septimusa, govorila je. Mada niko ne može da bude kao Septimus; tako plemenit; tako ozbiljan; tako pametan. Zar ne bi i ona mogla da čita Šekspira? Je li Šekspir težak pisac? pitala je.

Ne treba donositi decu na ovakav svet. Ne treba beskonačno produzavati patnju ili umnožavati rod ovih požudnih životinja koje nemaju nikakvih trajnih osećanja, već samo čudi i taštine koje ih vuku sad na ovu, sad na onu stranu.

Posmatrao ju je kako kroji i udešava, kao što čovek posmatra pticu kako skakuće i leprša u travi, a da pri tom ne sme ni prstom da makne. Jer istina je (bolje da ona to ne zna) da ljudska bića nemaju ni dobrote, ni "vere, ni milosrđa izvan onog što služi da se uveća uživanje trenutka. Ljudi idu u lov u čoporima. Njihovi čopori pretražuju pustinju, zatim uz vrisak nestaju u divljini. Napuštaju one koji su pali. Lica su im prekrivena grimasama. Eto, na primer, Bruera u kancelariji, sa uvoštenim brkovima, koralnom iglom za kravatu, belim krutim grudima, prijatnim osećanjima — a u njemu sve sama hladnoća i mekušstvo — georgine mu propale u ratu — njegova kuvarica izgubila živce; ili ona Amelija, kako se ono zvaše, kako tačno u pet deli šolje sa čajem — mala namiguša, bestidna gramžljivica; pa Tomi i Berti sa uštirkanim grudima na košuljama,

niz koje liju guste kaplje poroka. Oni ga nikad nisu videli kako ih gole crta u svojoj beležnici usred njihovih ludovanja. Na ulici kola urlaju pored njega; nešto-večnost dreči sa oglasnih plakata; ljudi su uhvaćeni u mišolovke rudnika; žene se žive spaljuju; a jednom je jedna bedna gomila luđaka, izloženih za razonodu sveta (koji se glasno smeja), pocupkivala, klimala glavama i cerila se pored njega u Ulici Totenham Kot, upola se izvinjavajući, ali ipak pobedonosno pokazujući svoj beznađežni jad. Hoće li i on poludeti?

Za čajem mu je Recija rekla da ćerka gospođe Filmer očekuje bebu. Ona ne može da ostari a da nema dece! Ona je mnogo usamljena, mnogo nesrećna! Zaplakala se prvi put otkako su se uzeli. Izdaleka je čuo kako jeca; čuo je to jasno, primetio određeno; uporedio sa slavinom koja kaplje. Ali ništa nije osećao.

Njegova žena plače, a on ništa ne oseća; samo svaki put kad zajeca na taj duboki, taj tihi, taj beznađežni način, on se spušta za još jedan stepenik u provaliju.

Najzad, uz melodramski pokret koji je učinio mehanički i potpuno svestan njegove neiskrenosti, on zari glavu u svoje ruke. On se sada predaje; sad mu drugi moraju pomagati. Treba poslati po ljude. On diže ruke od sebe.

Ništa ga nije moglo prenuti. Recija ga je položila u krevet. Poslala je po dr Holmsa, lekara gospođe Filmer. Dr Holms ga je pogledao. Njemu nije ništa, rekao je dr Holms. O, kakvo olakšanje! Kako je to ljubazan, kako dobar čovek! pomisli Recija. Kad god se on tako oseća, ode u mjuzikhol, rekao je dr Holms. Uzme jedan dan odsustva i izađe sa ženom da igra golf. Zašto ne bi pokušali sa bromom rastvorenim u čaši vode pre spavanja? Ove stare kuće u Blumsberiju, rekao je dr Holms, kucnuvši zid, često su pune finih panela, preko kojih kućevlasnici iz gluposti stavljaju tapete. Baš pre neki dan kad je bio kod jednog bolesnika, ser Iks Ipsilona na trgu Bedford ...

Prema tome, nema opravdanja; njemu nije ništa, osim onog greha zbog kojeg ga je ljudska priroda osudila na smrt: da ne oseća ništa. Bio je ravnodušan čak i kad

je Evans poginuo; to je ono najgore; ali su i razni drugi zločini podizali glave, pretili prstima, kezili se i rugali preko kreveta u rane jutarnje časove njegovom opru-ženom telu koje je ležalo osećajući svoju degradaciju; oženio se ženom koju ne voli; slagao ju je, zaveo, naneo uvredu gospođici Izabeli Poul, i postao tako izboginjan i obeležen porokom da žene uzdrhte kad ga spaze na ulici. Presuda ljudske prirode nad takvim bednikom je smrt.

Dr Holms je ponovo došao. Onako krupan, svež u licu, lep, otresajući prašinu sa cipela, gledajući se u ogledalo, sve je to raščistio — glavobolje, nesanice, strahovanja, snove — nervni simptomi i ništa više, rekao je on. Ako on, dr Holms, primeti da je izgubio samo pola funte od svojih jedanaest stouna* i šest funti, on traži od svoje žene još jedan tanjir ovsene kaše za doručak. (I Recija će naučiti da kuva ovsenu kašu). Ali, nastavljao je on, mi na zdravlje u znatnoj meri možemo i sami da utičemo. Zainteresujte se za spoljne stvari; nađite sebi neku razonodu. On otvori Šekspira — *Anto-nija i Kleopatru*, zatim odgurnu Šekspira. Neku razonodu, rekao je dr Holms, jer ne duguje li on svoje izvrsno zdravlje (a radi isto onako naporno kao i svaki drugi čovek u Londonu) činjenici što je uvek u stanju da se sa svojih bolesnika prebaci na stari nameštaj? Kako divan češalj, ako sme to da kaže, nosi gospođa Voren Smit!

Kad se ta prokleta budala ponovo pojavila, Septimus je odbio da ga primi. Zbilja? rekao je dr Holms, prijatno se smešeći. On zaista mora prijateljski da odgurne tu dražesnu malu damu, gospođu Smit, pre nego što prođe pored nje u spavaću sobu njenog muža.

— Dakle, prepali ste se — reče on ljubazno i sede pored svog bolesnika. Govorio je svojoj ženi kako će se ubiti, a ona je još sasvim mlada, strankinja, zar ne? Zar joj to ne daje veoma čudnu predstavu o Englezima kao muževima? Zar čovek, možda, nema obaveza prema svojoj ženi? Nije li bolje da nešto radi, umesto što leži u krevetu? Jer dr Holms ima za sobom četrdesetogodi-

* Stoun — oko 7 kg. — Prim. prev.

šnje iskustvo; i Septimus može da mu veruje na reč — njemu nije baš ništa. I kad sledeći put bude došao, on, dr Holms, se nada da neće zateći Smita u krevetu i da ovaj neće više zadavati brige toj dražesnoj maloj dami, svojoj supruzi.

Ukratko, ljudska priroda ga progoni — odvratna životinja sa nozdrvama crvenim kao krv. Holms ga progoni. Dr Holms je dolazio redovno svakog dana. Kad jednom posrneš, zapisao je Septimus na poledini jedne dopisnice, ljudska priroda počinje da te progoni. Holms te progoni. Jedina njihova mogućnost je da pobegnu, bez Holmsovog znanja; u Italiju — bilo kuda, daleko od dr Holmsa.

Ali Recija nije mogla da ga shvati. Dr Holms je tako ljubazan čovek. On se toliko interesuje za Septimusa. On samo želi da im pomogne, tako on kaže. Ima četvoro sitne dece i pozvao ju je na čaj, rekla je ona Septimusu.

Prema tome, on je napušten. Ceo svet viče: Ubij se, ubij se nas radi. Ali zašto bi se on ubio njih radi? Jelo je prijatna stvar, sunce toplo; i kako se to ubija, kuhinjskim nožem, odvratno, uz potoke krvi, — udisanjem gasa iz cevi? On je i suviše slab; jedva može da podigne ruku. Međutim, iako je sada potpuno sam, osuđen, napušten kao što su usamljeni oni koji umiru, ima neke slasti u svemu tome, neke osame pune uzvišenosti; slobode koju ne poznaju vezani. Jasno je da je Holms pobedio; životinja sa crvenim nozdrvama je pobedila. Ali čak ni Holms ne može da se dotakne tog poslednjeg ostatka koji luta na ivici sveta, tog prognanika koji gleda nazad na naseljenu zemlju, koji kao mornar utopljenik leži na obalama sveta.

Tog trenutka (Recija je otišla da kupuje) desilo se veliko otkrovenje. Neki glas se čuo iza paravana. To Evans govori. Mrtvi su s njim.

— Evanse, Evanse — povikao je.

Gospodin Smit govori sam sa sobom, dozivala je iz kuhinje gospođu Filmer služavka Agnes. »Evanse, Evanse«, rekao je kad je ona ušla sa poslužavnikom. A ona je poskočila, da, poskočila. I poletela niza stepenice.

Tada je ušla Recija sa cvećem, prešla preko sobe i stavila ruže u vazu, na koju je odmah palo sunce i vaza stade da se srne je, da skače po sobi.

Morala je da kupi ovo cveće, rekla je Recija, od jednog siromašnog starca na ulici. Ali je ono gotovo već mrtvo, kazala je raspoređujući ruže.

Znači, ima neki čovek napolju; to je Evans, bez sumnje; a ruže za koje je Recija rekla da su upola mrtve, on je uzbrao na poljima Grčke. »Veza je zdravlje; veza je sreća, veza ...« mrmljao je on.

— Šta to govoriš, Septimuse? — upitala je Recija izbezumljeno, jer je on govorio sam sa sobom.

Poslala je Agnesu da otrči po dr Holmsa. Njen muž je, kazala je, poludeo. Jedva da je poznaje.

— Ti životinjo! životinjo! — vikao je Septimus kad je ugledao ljudsku prirodu, a to je dr Holms, kako ulazi u sobu.

— Šta sad ovo znači — rekao je dr Holms najljubaznijim tonom na svetu. »Govorite gluposti da biste uplašili svoju ženu?« Ali on će mu dati nešto za spavanje. A ako su bogati, rekao je dr Holms i ironično pogledao po sobi, neka na svaki način idu u Ulicu Harli; kad već nemaju poverenja u njega, rekao je dr Holms već manje ljubazno.

Bilo je tačno dvanaest časova; dvanaest po Big Benu, čiji je otkucaj lebdeo nad severnim delom Londona; mešao se sa otkucajima drugih satova, vazdušasto sje-dinjavao sa oblacima i pramenovima dima i zamirao tamo negde gore među galebovima — dvanaest časova je izbilo kad je Klarisa Dalovej položila svoju zelenu haljinu na krevet, a Voren Smitovi išli Ulicom Harli. Dvanaest je bilo zakazano vreme njihove posete. Možda je, pomisli Recija, ova kuća pred kojom stoji sivi automobil kuća ser Viljema Bredšoa. Olovni krugovi su se rastapali u vazduhu.

To je zaista i bio — automobil ser Viljema Bredšoa; nizak, moćan, siv, sa jednostavnim isprepletenim inicijalima na pločici, kao da je pompa heraldike neprikladna za ovog duha dobročinitelja, ovog sveštenika nauke; i pošto je automobil bio siv, da se ne bi remetila njegova

uzdržana skladnost, u njemu behu nagomilana siva krzna, srebrnosive prostirke, da uvaženoj ledi Bredšo ne bude hladno dok čeka. Jer je ser Viljem Bredšo često putovao po šezdeset i više milja u unutrašnjost da obiđe bogate bolesnike koji su u stanju da plate veoma visok honorar za njegov savet. A uvažena ledi Bredšo je čekala sa prostirkama prebačenim preko kolena po sat i više, zavaljena na sedištu, razmišljajući ponekad o bolesniku, ponekad, neka joj bude oprošteno, o zlatnom zidu koji naraste svakog trenutka dok ona čeka; o zlatnom zidu koji narasta između njih i svih nemira i briga (ona ih je hrabro podnela; mnogo su muka preturili preko glave), dok ne oseti kako je izbila na miran okean gde samo mirisni vetrovi duvaju; gde je ljudi uvažavaju, zavide joj, gde nema gotovo ničeg što bi mogla poželeti, jedino da se požali na svoju debljinu; svakog četvrtka velika večera za kolege lekare; povremeno neki bazar u dobrotvorne svrhe koji treba da se otvori; neki član kraljevske porodice, da se pozdravi; i suviše malo vremena, avaj, provodi sa svojim mužem, čiji se posao sve više razvija; sin koji dobro napreduje u Itnu; ona bi volela da ima i ćerku; međutim, interesuje se za mnoge stvari; za odgoj dece; za negu zastarelih slučajeva padavice; i za fotografiju, tako da ako se gradi kakva crkva ili je reč o ruševinama neke crkve, ona potkupljuje crkvenjaka, dolazi do ključa i pravi snimke koji jedva da se razlikuju od profesionalnih, a sve ta dok čeka muža.

Ser Viljem nije više mlad. Radio je veoma naporno; stekao svoj položaj čistom sposobnošću (bio je sin jednog dućandžije); voleo je svoj poziv; padao je u oči svojom lepom pojavom na prijemima, dobro je govorio — a sve mu je to do vremena kad je dobio plemstvo već bilo dalo ozbiljan izgled, umoran izgled (prilivu bolesnika nije bilo kraja, odgovornosti i povlastice njegovog poziva bile su teške), a taj umor, zajedno sa sedom kosom, veoma je uvećavao značaj njegove pojave i pribavio mu glas (što je od izvanredno velike važnosti u lečenju nervnih slučajeva) ne samo sjajnog stručnjaka i gotovo nepo grešivog dijagnostičara već i saosećajnog, pažljivog čoveka koji ima razumevanja za ljudsku dušu. Shvatio je

istog trenutka kad su stupili u sobu (zvali su se Voren Smitovi); bio je siguran, čim je ugledao njega, da je to krajnje ozbiljan slučaj. Slučaj potpunog sloma — potpunog fizičkog i nervnog sloma, sa svim simptomima završne faze, sve je to zaključio za dva-tri minuta (dok je na ružičastoj karti ispisivao odgovore na pitanja koje je diskretno mrmljao).

Koliko ga je dugo lečio dr Holms?

Šest nedelja.

Prepisao malo broma? Rekao da to nije ništa? Pa da (ti lekari opšte prakse! pomisli ser Viljem. Pola svog vremena troši na to da popravi njihove greške. Neke su bile nepopravljive).

— Veoma ste se istakli u ratu?

Bolesnik je upitno ponovio reč „rat“.

Pridavao je značenje recima simboličnog karaktera. Važan simptom, treba ga zapisati na karti.

—Ratu? — ponovio je bolesnik. Evropski rat — ta mala dačka tuča barutom? Da li se istakao? On je to stvarno zaboravio. U samom ratu nije imao uspeha.

—Da, veoma se istakao — uveravala je Recija le-kara — bio je unapređen.

—U vašoj kancelariji imaju najlepše mišljenje o vama? — mrmljao je ser Viljem, bacajući pogled na veoma pohvalno sročeno pismo gospodina Bruera. — Tako da vi nemate šta, da brinete, nikakvih novčanih briga, ništa?

On je učinio užasan zločin i ljudska priroda ga je osudila na smrt.

—Ja sam ... ja sam — počeo je on — učinio zločin...

—On nije učinio ni najmanje zlo — uveravala je Recija lekara. Ako gospodin Smit bude hteo da priček, rekao je ser Viljem, on bi rado razgovarao sa gospodom Smit u susednoj sobi. Njen muž je veoma težak bolesnik, rekao je ser Viljem. Da li je pretio da će se ubiti?

O, da, zaplakala se ona. Ali to nije mislio, rekla je. Svakako ne. To je samo pitanje odmora, objasnio je ser Viljem; odmora, odmora; dugog odmora u postelji. Dublje u unutrašnjosti nalazi se jedan divan sanatorijum gde će njen muž imati savršenu negu. Da ode od nje?

upitala je. Na žalost, da; ljudi do kojih nam je najviše stalo nisu dobri za nas kad smo bolesni. Ali on nije lud, zar ne? Ser Viljem nikad ne govori o »ludilu«; on to naziva nedostatkom osećanja mere. Ali njen muž ne voli lekare. On će odbiti da ide tamo. Kratko i ljubazno ser Viljem joj objasni stanje njenog muža. Pretio je da će se ubiti. Nema drugog izlaza. To je pitanje zakona. Le-žaće u krevetu u lepoj kući u unutrašnjosti. Bolničarke su tamo odlične. Ser Viljem će ga posećivati jedanput nedeljno. Ako je gospođa Smit sasvim sigurna da nema više šta da pita — on nikad nije požurivao svoje bolesnike — onda će se vratiti njenom mužu. Ona nije imala više šta da pita — bar ne ser Viljema.

Tako se oni vratile najuzvišenijem od ljudi; zločincu koji je stao pred lice svojih sudija; žrtvi koja je izložena na visinama; beguncu, mornaru utopljeniku, pesniku besmrtno ode, gospodu koji je iz života prešao u smrt; Septimusu Voren-Smitu koji je sedeo u fotelji pod staklenom tavanicom, zagledan u fotografiju leđi Bredšo u dvorskoj toaleti, mrmljajući poruke o lepoti.

—Mi smo završili naš mali razgovor — rekao je ser Viljem.

—On kaže da si ti teško bolestan — plakala je Recija.

—Uredili smo da odete u jedan sanatorijum — rekao je ser Viljem.

—U jedan od Holmsovih sanatorijuma? — rugao se Septimus.

Ovaj čovek stvara veoma neprijatan utisak. Jer ser Viljem, čiji je otac bio trgovac, imao je urođeno poštovanje prema dobrom odgoju i odevanju, koje je vređala aljkavost; s druge strane, a još dublje, ser Viljem, koji nikad nije imao vremena da čita, nosio je u sebi duboko usađenu netrpeljivost prema obrazovanim ljudima koji dolaze u njegovu ordinaciju i stavljaju mu do znanja da su lekari, čiji je poziv jedna stalna napregnutost najviših ljudskih sposobnosti, neobrazovani ljudi.

—Jedan od mojih sanatorijuma, gospodine Voren--Smite — reče on — gde ćemo vas naučiti kako da se odmarate.

Ima samo još nešto.

On je sasvim siguran da je gospodin Voren Smit, kad je zdrav, poslednji čovek na svetu koji bi plašio svoju ženu. Ali govorio je da će se ubiti.

— Svi mi imamo svoje trenutke depresije — objasni ser Viljem.

Kad jednom posrneš, ponavljao je Septimus u sebi, ljudska priroda te progoni. Holms i Bredšo te progone. Oni pretražuju pustinju. Pa uz vrisak beže u divljinu. Primenjuju točak za mučenje i lisičine. Ljudska priroda je nemilosrdna.

— Ponekad ima nastupe? — upita ser Viljem, sa olovkom na ružičastoj karti.

To je njegova lična stvar, odgovori Septimus.

— Niko ne živi samo za sebe — reče ser Viljem i baci pogled na fotografiju svoje žene u dvorskoj toaleti.

— Vi imate pred sobom sjajnu karijeru — nastavi ser Viljem. Na stolu se nalazilo pismo gospodina Bruera.

— Izuzetno sjajnu karijeru.

Ali ako prizna? Ako prenese svoju poruku? Hoće li ga tada pustiti ti njegovi mučitelji?

— Ja ... ja ... — mucao je.

Ali šta je njegov zločin? Ne može da se seti.

— Da? — hrabrio ga je ser Viljem. (Međutim, bilo je kasno).

Ljubav, drveće, ne postoji zločin — šta ono bese njegova poruka?

Nije mogao da se seti.

— Ja ... ja ... — mucao je Septimus.

— Trudite se da mislite što je moguće manje o sebi

— blago reče ser Viljem. Stvarno, on ne može da ostane na slobodi.

Ima li još nešto što bi želeli da pitaju? Ser Viljem će sve urediti (mrmljao je Reciji) i obavestiće je između I pet i šest isto popodne, mrmljao je.

— Možete sve poveriti meni — reče i pusti ih da odu.

Nikad, nikad u svom životu nije Recija osetila takav bol! Zatražila je pomoć i ostavljena je na cedilu! nije ispunio njihova očekivanja. Ser Viljem Bredšo nije dobar čovek.

Samo održavanje tog automobila mora da ga staje vrlo mnogo, rekao je Septimus, kad su izašli na ulicu.

Ona se piri uz njegovu ruku. Ostavljeni su na cedilu.

Ali šta je ona još htela?

Posvećivao je tri četvrti sata svojim bolesnicima; i ako u ovoj nauci koja mnogo zahteva i koja ima posla s onim o čemu, na kraju krajeva, mi ne znamo ništa — nervnim sistemom, čovekovim mozgom — lekar izgubi osećanje mere, on propada kao lekar. Bez zdravlja se ne može; a zdravlje, to je osećanje mere, tako da kad neko uđe u vašu sobu i kaže da je on Hristos (česta samoobmana) i da nosi poruku, kao što u većini slučajeva biva, i preti, kao što se često čini, da će se ubiti, vi dozivate u pomoć osećanje mere; naređujete odmor u postelji; odmor u samoći; tišinu i odmor; odmor bez prijatelja, bez knjiga, bez poruka; šestomesečni odmor; dok čovek koji je tamo otišao sa sedam stouna i šest funti ne izađe odande sa dvanaest stouna.

To osećanje mere, te božanske mere (ser Viljemove boginje), stekao je ser Viljem obilazeći bolnice, loveći losose, dobivši sina koga mu je u Ulici Harli rodila leđi Bredšo; i ona sama lovi losose i pravi snimke koji se jedva mogu razlikovati od profesionalnih. Obožavajući meru, nije napredovao samo ser Viljem, već je učinio da i Engleska napreduje, izdvajao je njene luđake, zabranjivao rađanje dece, kažnjavao očaj, onemogućavao nepoželjnima da propagiraju svoje mišljenje dok i sami ne usvoje njegovo osećanje za meru — njegovo osećanje ako su muškarci, osećanje leđi Bredšo, ako su žene (a ona je vezla, plela, provodila od sedam večeri četiri kod kuće sa svojim sinom), tako da ne samo što su ga poštovala njegove kolege, a potčinjeni ga se plašili, već su i prijatelji i rođaci njegovih bolesnika osećali prema njemu najjaču zahvalnost što zahteva da ti proroci, muški i ženski Hristosi koji predskazuju smak sveta ili dolazak boga, piju mleko u krevetu, onako kako to naređuje ser Viljem; ser Viljem sa svojom tridesetogodišnjom praksom ovakvih slučajeva i nepogrešivim instinktom:

ovo je ludilo, a ovo je razum; u stvari, njegovim osećanjem mere.

Ali Mera ima jednu sestru, manje nasrnejanu, strasniju, boginju koja je čak i sada zauzeta — na vrelini i pesku Indije, u blatu i močvarama Afrike, u predgrađima Londona, ukratko: gde god klima ili davno kuša ljude da se otpade od prave vere, njene vere — čak i sada zauzeta rušenjem oltara, obaranjem idola i postavljanjem svog strogog lika na njihovo mesto. Ona se zove Preobraćanje i hrani se voljom slabih, voli da se utisne, da se nametne, obožava žig sopstvenog lika na licu gomile. Na uglu Hajd-parka, ona stoji na buretu i pro-poveda; oblači se u belo i pokajnički prerusena u bratsku ljubav hoda kroz fabrike i parlamente; nudi pomoć, ali žudi za moći; grubo uklanja sa svog puta jeretike i nezadovoljnike; obasipa svojim blagoslovom one koji je obožavaju i pokorno hvataju iz njenih očiju svetlost svojih očiju. I ova je gospa (Recija Voren Smit je to naslućivala) prebivala u ser Viljemovom srcu, iako skrivena, kao što je to većinom slučaj s njom, ispod kakve ubedljive maske, nekog uvaženog imena, iza ljubavi, dužnosti, samopožrtvovanja. Kako on samo radi — kako se upinje da podigne fondove, da propagira reforme, da osniva ustanove! Ali Preobraćanje, ta boginja probira-čica, više voli krv nego ciglu i na najlukaviji način se gosti ljudskom voljom. Na primer, ledi Bredšo. Ona je podlegla pre petnaest godina. Nije se dogodilo ništa na šta biste mogli ukazati prstom; nije bilo nikakve scene, nikakve buke; samo je njena volja lagano tonula u njegovu, kao barka prepuna vode. Sladak je bio njen osmeh, brzo njeno pokoravanje; večera u Ulici Harli, sa osam ili devet jela za deset do petnaest gostiju iz lekarskih krugova, bila je tiha i otmena. Samo, dok je veče osvajalo, neznatna dosada, možda nelagodnost, nervna nadraženost, zbunjenost, nespretnost, zbrkanost pokazivale su — što je zaista bilo mučno poverovati — da je jadna gospa lagala. Nekad, davno, ona je slobodnom rukom hvatala losose: sada, brza da udovolji muževu žudnju za moći od koje mu se zasvetli i ovlaži oko, ona se zgrčila, skupila, pokunjila, povukla unazad, zatreptala; tako da i ne znajući tačno zašto je veče bilo

neprijatno i izazivalo taj pritisak na teme (što bi se lako moglo pripisati stručnom razgovoru, ili umoru velikog lekara čiji život, kao što je ledi Bredšo govorila, »ne pripada njemu nego njegovim bolesnicima«), tek veče je bilo neprijatno: tako da su gosti, kad je sat izbio deset, udahnu li vazduh u Ulici Harli čak sa oduševljenjem; a to olakšanje, međutim, bilo je uskraćeno njegovim bolesnicima.

Tamo u sivoj sobi sa slikama po zidovima i skupo- \ cenim nameštajem ispod tavanice od debelog stakla, oni su saznawali veličinu svog prekršaja; strpani u naslonjače, pratili su ser Viljema kako, njihovog dobra radi, izvodi čudne vežbe, rukama koje istura, pa ih naglo povlači uz bedro da dokaže (ako je bolesnik tvrdoglav) kako je on gospodar svojih postupaka, što bolesnik nije. Tu neki slabi pokleknju, zajecaju, pokore se; dok drugi, podstaknuti bogzna kakvim neumerenim ludilom, dobacuju ser Viljemu u lice: prokleta varalico! i, još bezbožnije, posumnjaju i u život sam. Čemu živeti? pitaju oni. Ser Viljem odgovara da je život dobar. Jer slika ledi Bredšo sa nojevim perjem visi iznad kamina, a što se njegovih prihoda tiče, oni iznose punih dvanaest hiljada funti godišnje. Ali prema nama, bune se oni, život nije tako darežljiv. Ser Viljem popušta. Nedostaje im osećanje mere. A možda, na kraju krajeva, ne postoji ni bog? On sleže ramenima. Ukratko, živeti ili ne živeti je naša lična stvar? Ali, oni se varaju. Ser Viljem ima jednog prijatelja u Sariju koji uči šta je to osećanje mere, a to je, ser Viljem otvoreno priznaje, velika veština. Postoji, sem toga, ljubav prema porodici; čast; hrabrost; sjajna karijera. Sve to u ser Viljemu nailazi na odlučnog pobornika. I ako to ne uspe, on mora da podrži policiju i interese zajednice, primećuje on mirno, koji će se postarati da se ti nedruštveni nagoni, nikli prvenstveno iz nečiste krvi, tamo dole u Sariju drže pod kontrolom. I tada se iskrađe iz svog skrovišta i penje na svoj presto ta boginja, sa požudom koja je goni da pogazi svoje protivnike i da u tuđa svetilišta neizbrisivo utisne svoj lik. Goli, nezaštićeni, iscrpeni, ljudi bez prijatelja, primali su pečat ser Viljemove volje. On ih je saletao; on ih je proždirao. On ih je zatvarao. Zbog te

mešavine odlučnosti i humanosti bio je ser Viljem naročito drag rodbini svojih žrtava.

Ali je Recija Voren Smit plakala, spuštajući se niz Ulicu Harli, i govorila da joj se ne dopada taj čovek.

Lomeći ga i komadajući, deleći i ponovo deleći, satovi Ulice Harli grickali su junski dan, savetovali pokornost, podržavali autoritet, i u horu ukazivali na neuporedivu prednost osećanja mere, dok se brežuljak vremena nije toliko smanjio da je jedan trgovački sat, obešen iznad neke radnje u Oksfordskoj ulici, objavio pola dva srdačno i bratski, kao da firmi Rigbi i Loundes čini zadovoljstvo da daje to obaveštenje besplatno.

Kad čovek pogleda gore, vidi da umesto cifara stoji po jedno slovo njihovog imena, i podsvesno je zahvalan Rigbiju i Loundesu što pokazuju vreme provereno po Griniču; a ova zahvalnost (o, tako je razmišljao Hju Hvjatbred dok je dokoličio tu pred izlogom) kasnije prirodno prelazi u kupovanje čarapa i cipela kod Rigbija i Loundesa. Tako je on razmišljao. Činio je to po navici. On nije ulazio duboko u stvari. Samo se doticao njihove površine; mrtvi jezici, živi jezici, život u Carigradu, Parizu, Rimu; jahanje, lov, tenis, sve je to za njega prošlost. Zli jezici tvrde da on sada čuva stražu u Bekingemskoj palati u svilenim čarapama i pantalonama do kolena, a šta čuva, niko ne zna. Tek on to vrši sa krajnjim zalaganjem. Već pedeset i pet godina plovi na površini engleskog društva. Poznaje mnoge predsednike vlada. Smatra se za čoveka dubokih osećanja. Iako je istina da nije učestvovao ni u jednom velikom pokretu svog vremena niti zauzimao važne položaje, ipak jedna ili dve skromne reforme služe mu na čast; poboljšanje stanja javnih skloništa je jedna; zaštita sova u Norfolku druga; služavke takođe imaju razloga da mu budu zahvalne; a njegovo ime na kraju pisma upućenom »Tajmsu«, u kojem traži novčane priloge, apeluje na javnost da vodi računa o redu i uklanjanju otpatke, da se smanji zagušljivi-vost fabričkog dima i prestane sa nemoralom po parkovima, izazvalo je poštovanje.

Veličanstveno je izgledao, zaustavivši se tu za trenutak (dok je otkucaj polovine sata izumirao) da baci kritički, autoritativan pogled na čarape i cipele; nepo-

grešiv, važan, kao da posmatra svet s neke visine, i savršeno odeven; on je shvatao obaveze koje nameću stas, bogatstvo, zdravlje, i cepidlački ih je obavljao čak i kad to nije bilo bezuslovno potrebno, sitne učtivosti, staromodne ceremonije koje su njegovom ponašanju davale izvesnu osobinu, nešto što se može podražavati, po čemu se on može pamtiti; jer nikad ne bi otišao na ručak, na primer kod ledi Braton, koju poznaje već dvadeset godina, a da joj u ispruženoj ruci ne donese buket karanfila i da ne upita gospođicu Braš, sekretaricu ledi Braton, za njenog brata u Južnoj Africi, što iz izvesnih razloga gospođica Braš, mada lišena svakog atributa ženskih čari, nikako nije trpela pa je odgovarala: »Hvala, on vrlo dobro napreduje u Južnoj Africi«, iako je već šest godina vrlo loše stajao u Portsmouthu.

I sama ledi Braton više je volela Ričarda Daloveja, koji je stigao sledećeg trenutka. U stvari, oni su se sreli na pragu.

Prirodno je što je ledi Braton više volela Ričarda Daloveja. On je bio mnogo finije građe. Ali ni ona ne bi dozvolila da se napada njen jadni dragi Hju. Ona nikad neće zaboraviti njegovu ljubaznost — bio je zaista izuzetno ljubazan — ne seća se baš tačno kojom prilikom je to bilo. Tek on je bio — izuzetno ljubazan. A i razlika između dva čoveka svakako nije bogzna kolika. Nikad nije shvatala čemu rastavljati ljude na delove, kao što to čini Klarisa — rastavljati ih na delove pa ih posle opet sastavljati; kad neko ima šezdeset i dve godine, onda to svakako nema smisla. Primila je Hjuove karanfile svojim uglastim, tvrdim osmehom. Niko više neće doći, rekla je. Pozvala ih je pod lažnim izgovorom, da bi joj pomogli da se izvuče iz jedne neprilike ...

— Ali prvo da ručamo — reče ona.

I tako je počelo, tamo-amo kroz pokretna vrata, be-šumno i uzbudljivo kretanje devojaka u keceljama i belim kapicama, ne služavki iz nužde, već sveštenica jedne misterije ili velike mistifikacije, koju izvode domaćice u Meiferu od pola dva do dva, kada na znak rukom prestaje saobraćaj i na mesto toga se javlja velika varka, najpre s hranom — ona kao ne košta ništa; a zatim kao da se sto sam od sebe postavlja, kristal,

srebro, mali podmetači, sudovi sa crvenim voćem; prelive mrkoga sosa prekrivaju ribu; u činijama od keramike plivaju tranširani pilići; svečana, svetla vatra bukt; a s kafom i vinom (besplatno služenim) dižu se vesele vizije pred sanjalačkim očima; pred lako zamišljenim očima; očima kojima se život čini pun muzike i misterije; očima sada podstaknutim da veselo pogledaju svu lepotu crvenih karanfila koje je ledi Braton (njeni su pokreti uvek uglasti) stavila pored svog tanjira, tako da je Hju Hvajtbred, osećajući se pomiren sa čitavom vasionom i istovremeno savršeno siguran u sebe, rekao odlazeći viljušku:

— Zar ne bi divno pristajali uz čipku na vašoj haljini?

Ova prisnost prenerazi mis Braš. Ona pomisli kako je ovaj čovek nevaspitan. Ledi Braton joj se nasmeja.

I Ledi Braton podiže karanfile, držeći ih prilično kruto, skoro isto onako kako general na slici iza nje drži svitak pergamenta; i ostade nepomična, kao u zanosu. Šta je ona generalu, prapraunuka? prapraunuka? pitao se Ričard Dalovej. Ser Roderik, ser Mailz, ser Talbot — tako je.

Neobično je kako se u toj porodici sličnost čuva po ženskoj liniji. Trebalo je da i ona sama bude konjički general. I Ričard bi sa zadovoljstvom služio pod njenom komandom; gajio je najveće poštovanje prema njoj; uživao je u romantičnom gledanju na držeće stare dame sa rodoslovljem i voleo bi, na svoj dobroćudni način, da dovede neke svoje mlade poznanike usijanih glava na ručak kod nje; kao da njoj sličan tip može voditi poreklo od dobrodušnih ljubitelja čaja! On je poznavao njen zavičaj. Poznavao je njenu porodicu. Postoji loza, koja još uvek rađa, pod kojom je sedeo ili Lavleis ili Herik — ona sama nikad nije pročitala ni jedan jedini stih, ali tako se priča. Bolje da priču s postavljanjem tog pitanja koje nju muči (u vezi sa jednim apelom na javnost; i ako ga uputi, na koji način, i tako dalje), bolje da sačeka dok oni popiju kafu, razmišljala je ledi Braton, pa spusti karanfile pored svog tanjira.

— Kako je Klarisa? — upita ona naglo.

Klarisa je uvek govorila da je ledi Braton ne voli. Zaista, ledi Braton važila je za ženu koja se više interesu je za politiku negoli za ljude; da govori kao kakav muškarac; da je umešala prste u jednu čuvenu intrigu iz osamdesetih godina, koja se sad već pominje u memoarima. Izvesno je da postoji jedno udubljenje u njenom salonu, i jedan sto u tom udubljenju, i jedna fotografija na tom stolu generala ser Talbota Mura, sada počivšeg, koji je tu napisao (jedne večeri osamdesetih godina), u prisustvu ledi Braton, sa njenim znanjem možda i po njenom savetu, telegram kojim se naređuje napredovanje britanskih trupa u jednom istorijskom trenutku. (Ona je sačuvala pero i ispričala priču) i zato, kad bi na svoj nagli način upitala »Kako je Klarisa?«, muževi su imali muke da ubede svoje supruge — a i oni su sami, zbilja, ma koliko da su njoj bili odani, potajno sumnjali — u njeno interesovanje za žene koje su često stajale na putu svojim muževima, sprečavale ih da se prihvate položaja u inostranstvu, i koje je usred zase-danja parlamenta trebalo voditi na more da se oporave od influence. Pa ipak su žene nepogrešivo znale da je njeno pitanje »Kako je Klarisa?« izraz simpatija jedne dobronamerne ćutljive prijateljice, čije iskazivanje (jedva desetak puta tokom čitavog života) znači priznanje iz-vesnog ženskog drugarstva koje se provlačilo kroz one muške ručkove i spajalo ledi Braton i gospođu Dalovej neobičnom vezom. One su se retko vidale, a i kad jesu, držale su se ravnodušno, čak neprijateljski.

—Sreo sam Klarisu jutros u Parku — reče Hju Hvajtbred, zagnjurivši glavu u tanjir, nestrpljiv da za sebe zadrži tu malu počast, jer on treba samo da doda u London i smesta da sretne ceo svet. Kako je samo halapljiv, jedan od najhalapljivijih ljudi koje ona zna, pomisli Mili Braš, koja je posmatrala muškarce s nepokolebljivom strogošću i bila u stanju da bude večito odana, naročito svom polu, jer je bila koščata, loše građena, uglasta i potpuno lišena ženskih čari.

—Znate li ko je u Londonu? — odjednom se seti ledi Braton. — Naš stari prijatelj, Piter Volš.

Svi se nasmešiše. Piter Volš! Gospodinu Daloveju je istinski milo, pomisli Mili Braš; a gospodin Hvajtbred misli samo na svoju piletinu.

Piter Volš! Sve troje, ledi Braton, Hju Hvajtbred i Ričard Dalovej setiše se iste stvari — kako je Piter bio strasno zaljubljen; kako je bio odbijen; otišao u Indiju; kako je pretrpeo neuspeh, kako je napravio zbrku od svojih poslova; Ričard Dalovej je, pored toga, gajio i velike simpatije prema tom dragom, starom prijatelju. Mili Braš je to videla; videla na dnu njegovih keste-njastih očiju; videla kako okleva, kako razmišlja; i to ju je zanimalo, kao što ju je gospodin Dalovej oduvek zanimao, šta li on to razmišlja, pitala se, o Piteru Volšu? Kako je Piter Volš bio zaljubljen u Klarisu; kako će pravo posle ručka otići da nađe Klarisu; kako će joj reći, tim istim recima, da je voli. Da, to će joj reći.

U svoje vreme bi se Mili Braš skoro zaljubila u ta njegova ćutanja; na gospodina Daloveja se uvek moglo osloniti; pravi je džentlmen. A sada, napunila je četrdeset godina, trebalo je samo da ledi Braton klimne glavom ili malo naglije okrene glavu, i Mili Braš bi primetila znak, ma kako duboko da je utočila u razmišljanje svojim nezavisnim duhom, nepokvarenom dušom koju život ne može da obmanjuje, jer joj nije pružio ni trunčicu najmanje vrednosti; ni kovrdžu, ni osmeh ni usnu, ni obraz, ni nos; baš ništa; trebalo je samo da ledi Braton klimne glavom i Perkinsovoj je već naloženo da požuri s kafom.

— Da; Piter Volš se vratio — reče ledi Braton. Svima im je to nekako mutno laskalo. Vratio se potučen, bez uspeha, na njihove sigurne obale. Ali da mu se pomogne, razmišljali su, nemoguće je; ima neka pukotina u njegovom karakteru. Hju Hvajtbred reče da bi se njegovo ime, naravno, moglo pomenuti tom i tom čoveku. Pa tužno, značajno, nabra obrve kad se seti pisama koja će morati da napiše starešinama državnih ustanova o »svom starom prijatelju Piteru Volšu«, i tako dalje. Ali to neće odvesti ničemu — ničemu stalnom, sve zbog njegovog karaktera.

— Ima nepritika zbog neke žene — reče ledi Braton. Svi su oni pogodili da je to posredi.

— Uostalom — nastavi Ledi Braton, u želji da pređe preko te teme — čućemo čelu priču od samog Pitera.

(A kafa nikako da se pojavi.)

— Njegova adresa? — promrmlja Hju Hvajtbred; i najednom se zatalasa ona siva plima poslovnosti koja iz dana u dan zapljuskuje svojim vodama ledi Braton, skuplja se, preči, obavlja je finom koprenom što potire sukobe, ublažava prekide i razastire oko kuće u Ulici Bruk tananu mrežu u kojoj se skupljaju stvari; njih uredno, smesta, vadi otud seda Perkinsova, koja je već trideset godina kod ledi Braton i koja sad i zapisa adresu; ona je pruži gospodinu Hvajtbredu, a on izvadi svoju beležnicu, podiže obrve i stavivši adresu među dokumenta od najveće važnosti, reče da će kazati Evlini da pozove Pitera Volša na ručak.

(Čekalo se da gospodin Hvajtbred dovrši s jelom, pa da se donese kafa.)

Hju je mnogo spor, pomisli ledi Braton. On se goji, primetila je. Ričard se oduvek sjajno držao. Postajala je nestrpljiva; čelo njeno biće se jasno, nepobitno usred-sređivalo, oholo odbacujući sve nepotrebne sitnice (Pitera Volša i njegove poslove), na predmet koji je privlačio njenu pažnju, i ne samo pažnju već onu žicu koja je bila okosnica njene duše, bitni deo nje bez kojeg Milisent Braton ne bi bila Milisent Braton; na onaj plan za iseljenje mladih ljudi oba pola iz uglednih kuća i njihovo naseljavanje u Kanadi sa lepim izgledima na uspeh. Ona je preterivala. Možda je izgubila svoje osećanje mere. Iseljenje nije predstavljalo i za ostale siguran lek i uzvišenu zamisao. Njima to nije značilo (ni Hjuu, ni Ričardu, čak ni odanoj gospođici Braš) izlazak iz skrivenog samoljublja, koji se javlja u jednoj snažnoj, borbenoj ženi, dobro hranjenoj i dobrog porekla, neposrednog impulsa, iskrenih osećanja i s malom introspektivnom moći (širokogrudoj i jednostavnoj — zašto ne bi svi bili širokogruđi i jednostavni? pitala se ona) i koja mora, pošto je mladost prošla, da se baci na nešto — to može biti iseljenje, to može biti emancipacija; ali ma šta to bilo, taj cilj oko kojeg se bitni sastojci njene duše sva-

kodnevno luče, postaje nešto neizbežno prizmatično, blistavo, pola kaleidoskop, a pola dragi kamen; čas ga pažljivo skriva da mu se ljudi ne bi podmevali; čas ga ponosito pokazuje. Ukratko, iseljenje postade, široko uzev, sama leđi Braton.

Ali trebalo je i pisati. A jedno pismo »Tajmsu«, obično je govorila gospođica Braš, staje nju više negoli da organizuje ekspediciju u Južnu Afriku (što je i činila za vreme rata). I posle prepodnevne bitke počinjanja, cepanja i ponovnog počinjanja, osetila bi svu bezvrednost svog pola, kao što to nije osećala ni u kojoj drugoj prilici, pa bi se sa zahvalnošću setila Hju Hvajtbreda koji je posedovao — niko u to nije mogao sumnjati — veštinu pisanja pisama »Tajmsu«.

Stvorenje sasvim drukčije sazdan od nje, s takvim vladanjem jezikom, u stanju da se izražava onako kako to urednici žele, sa osobinama koje se ne bi mogle nazvati prosto halapljivošću. Leđi Braton se često uzdržavala da donosi sud o muškarcima iz poštovanja prema tajanstvenoj saglasnosti u kojoj se oni, ali ni jedna žena, nalaze sa zakonima vasiona; znaju kako da se izražavaju; znaju šta da se kaže; tako da ako je Ričard posavetuje, a Hju napiše pismo za nju, ona je sigurna da je u pravu na neki način. Zato je pustila Hju da pojede svoj sufle; raspitala se za sirotu Evlinu; sačekala da zapale cigarete, pa rekla:

— Mili, hoćete li doneti one hartije?

I gospođica Braš je izašla iz sobe, pa se vratila; stavila hartije na sto; a Hju je izvadio svoje naličje; svoje srebrno naličje, koje služi već dvadeset godina, rekao je odvraćajući poklopac. I još uvek je u savršenom stanju; pokazao ga je fabrikantima; nema razloga, rekli su oni, da se ikad istroši; a to je na neki način služilo Hjuu na čast, kao i osećanjima koje je njegovo pero izražavalo (tako se činilo Ričardu Daloveju) dok je Hju pažljivo počeo da kitnjasto ispisuje velika slova na ivici, i tako sjajno doveo zbrkane reci leđi Braton do smisla, do gramatike, da urednici »Tajmsa«, osećala je leđi Braton posmatrajući taj čudesni preobražaj, to moraju poštovati. Hju je spor. Hju je tvrdoglav. Ričard je rekao

da čovek mora i da rizikuje. Hju je predlagao izmene iz poštovanja prema osećanjima čitalaca, što se, rekao je on prilično suvo kad se Ričard nasmejavao, »mora uzeti u obzir«, pa pročitao »kako smo, stoga, mišljenja da je vreme sazrelo ... prekobrojna omladina našeg naroda koji se sve više razvija... ono što dugujemo mrtvima ...« sve samo gola, šuplja fraza, mislio je Ričard, ali, razume se, ne škodi ništa, a Hju je nastavljao da po azbučnom redu skicira osećanja najuzvišenije plemenitosti, otrešajući pepeo cigare sa svog prsluka, sumirajući s vremena na vreme ono što su uradili, pa najzad, pročitao koncept pisma za koje je leđi Braton sa sigurnošću osetila da je remek-delo. Zar je moguće da njene misli tako zvuče?

Hju nije mogao da jemči da će urednik to štampati; ali, on će se već videti s izvesnom osobom o ručku.

Na to leđi Braton, koja je retko činila galantne gestove, zadenu sve Hjuove karanfile za haljinu, pa zabaci ruke i nazva ga »Moj predsednik vlade!« Ni sama ne zna šta bi bez njih dvojice. Oni se digoše. Tada Ričard Dalovej pride generalovom portretu da kao obično baci pogled na njega, jer namerava, kad bude imao slobodnog vremena, da piše istoriju porodice leđi Braton.

Milisent Braton je bila veoma ponosna na svoju porodicu. Ali oni mogu da čekaju, oni mogu da čekaju, rekla je posmatrajući sliku; misleći time da su članovi njene porodice, oficiri, visoki činovnici, admirali, bili ljudi od akcije koji su izvršili svoju dužnost; a Ričardova prva dužnost je prema njegovoj zemlji; ali to je lepo lice, dodade ona; sve hartije su spremne za Ričarda u Oldmikstonu kad bude došlo vreme; mislila je na laburističku vladu. »Ah, te vesti iz Indije!« uzviknu ona.

I zatim, dok su stajali u holu i uzimali žute rukavice sa stola iz posude od malahita, i dok je Hju s potpuno nepotrebnom učtivošću nudio gospođici Braš neku neiskorišćenu ulaznicu ili neku drugu uslugu, što je ona prezirala iz dubine srca i crvenela kao cigla, Ričard se obrati leđi Braton sa šeširom u ruci i reče:

— Videćemo vas večeras na našem prijemu? — na šta ona ponovo dobi veličanstven izraz koji je pisanje

pisma pomutilo. Možda će doći; a možda neće. Klarisa ima izvanrednu energiju. Prijemi užasavaju ledi Braton. Istina, ona je ostarila. Tako je govorila stojeći na svom pragu, lepa, veoma uspravna; dok se njen kineski pas teglio iza nje, a gospodica Braš nestala u pozadini s rukama punim hartije.

I ledi Braton se teško, veličanstveno, pope u svoju sobu i opruživši jednu ruku leže na sofu, pa uzdahnu, zahrka, ne u snu, bila je samo dremljiva i teška, drem-ljiva i teška kao polje deteline na suncu u ovaj vreli junski dan, dok pčele i žuti leptirovi obleću sve ukруг. Uvek se vraćala tim poljima tamo u Devonširu, gde je nekad preskakala potoke na Petiju, svom poniju, s Mar-timerom i Tomom, svojom braćom. Tamo je bilo pasa; tamo je bilo pacova; tamo su njen otac i majka sedeli na ledini pod drvetom, uz pribor za čaj, pa one leje georgina, sleza, pampaske trave; a oni, mali nesrećnici, uvek spremni za kakav obešenjakluk! prikradali su se kući kroz šipražje, da ih niko ne bi video, sasvim kaljavi posle kakve vragolije. Šta je samo stara dadilja govorila za njene haljine!

O, bože, setila se — danas je sreda, ona je u Ulici Bruk. Njeni dragi, dobri prijatelji, Ričard Dalovej i Hju Hvajtbred, otišli su ovog toplog dana kroz ulice čija buka dopire gore do nje na sofi. Imala je moć, položaj, dohodak. Zivela je među prvim ljudima svog doba. Stekla je dobre prijatelje, poznavala najsposobnije ljude svojih dana. Žamor Londona pritiče do nje, a njena ruka leži na naslonu sofe, stegnuta oko zamišljene palice kakvu su možda držali njeni preci, i tako dremljivoj i teškoj čini joj se da komanduje bataljonima koji kreću za Kanadu, i tim njenim dobrim prijateljima koji idu ulicama Londona, po toj njihovoj teritoriji, tom malom komadu tepiha, Mejferu.

A oni su se sve više i više udaljavali od nje, vezani za nju tankom niti (jer bili su kod nje na ručku), niti koja će se istezati i istezati, postajati sve tanja, dok oni tako idu ulicama Londona; kao da se čovekovi prijatelji vezuju za njegovo telo, pošto su ručali kod njega, tankom niti koja se (dok ona tu drema) zamaglila od zvuka zvona što izbijaju sate ili pozivaju na službu, kao kad

na nit usamljenog pauka padnu kapljice kiše, pa se ona, opterećena, izviije. Tako je zaspala ledi Braton.

A Ričard Dalovej i Hju Hvajtbred oklevali su na uglu Ulice Konduit, istog trenutka kad je Milisent Braton, ležeći na sofi, dozvolila da se nit prekine, i zahrkala. Suprotni vetrovi su se sudarali na uglu ulice. Oni pogledaše u jedan izlog; nisu želeli ništa da kupe niti da razgovaraju, već da se razidu, ali su se zaustavili zbog suprotnih vetrova koji su se sudarali na uglu ulice, zbog neke malaksalosti plime u telu, zbog dveju sila — jutra i popodneva — koje se susreću u jednom vihoru. Jedan novinski plakat odleti u vazduh smelo, najpre kao jastreb, a zatim se zaustavi, zakovitla, zaleprša; ženski veo se izvi. Žuta platna iznad izloga zadrhtaše. Brzina jutarnjeg saobraćaja je malaksala, i samo su pojedinačna kola nemarno tandrkala niz poluprazne ulice. U Nor-folku, o kojem je Ričard Dalovej upola razmišljao, blagi, topli vetar je posuvraćao latice; nabirao površinu vode; mrsio rascvetanu travu. Kosači sena, koji su privilegli ispod živih ograda da odspavaju svoj jutarnji trud, razmicali su zavese zelenih vlati; otklanjali drhtave lopte zove da bi videli nebo; plavo, plavo, postojano, bleštavo letnje nebo.

Iako je bio svestan da posmatra srebrni jakobinski krčag sa dve drške i da se Hju Hvajtbred s izrazom znalca snishodljivo divi španskoj ogrlici za čiju je cenu nameravao da upita u slučaju da se dopadne Evlini — Ričard je ipak bio apatičan; nije bio u stanju ni da misli, ni da se kreće. Život je izbacio te olupine; te izloge pune šarenog kamenja, i čovek stoji nepomičan od starosti, ukočen od krute starosti, i posmatra ih. Možda će Evlina Hvajtbred zaželeti da kupi tu špansku ogrlicu — možda. A on mora da zeva. Hju pođe u radnju.

— U pravu ste! — reče Ričard i pođe za njim.

Sam bog zna da on ne želi da kupuje ogrlice sa Hjuom. Ali postoje plime u našim telima. Jutro se susreće sa popodnevom. Nošen kao slaba šalupa na dubokim, dubokim vodama, pradedu ledi Braton, sa svojim memoarima i bitkama u Severnoj Africi, zatetura se i potonu. Milisent Braton takođe. I ona potonu. Ričard nije ni za trunku mario šta će biti sa iseljavanjem, sa

tim pismom, bilo da ga urednik pusti u list ili ne pusti. Ogrlica je visila između Hjuovih divnih prstiju. Što je ne pokloni nekoj devojci, ako već mora da kupuje nakit

— bilo kojoj, bilo kojoj devojci na ulici. Besmislenost ovakvog života snažno pogodi Ričarda: kupovati ogrlice za Evlinu! Da ima sina, rekao bi mu: radi, samo radi. Ali on ima svoju Elizabetu; on obožava svoju Elizabetu.

— Želeo bih da govorim sa gospodinom Diboneom — reče Hju na svoj odsečan, otmen način. Ispostavilo se da je taj Dibone imao meru vrata gospođe Hvajtbred, i da je, što je još čudnije, znao šta ona misli o španskom nakitu i koliko već ima nakita te vrste (čega Hju nije mogao da se se ti). Sve se to činilo Ričardu Daloveju užasno čudno. Jer nikad nije pravio poklone Klarisi, osim jedne grivne pre dve-tri godine, koja joj se nije mnogo svidela. Nikad je nije nosila. Zbolelo ga je kad se setio da je ona nikad ne nosi. I kao što se nit usam ljenog pauka, pošto se zaljulja ovamo-onamo, zakači za vrh kakvog lista, tako se i Ričardova svest, vraćajući se iz letargije, usredsredi na njegovu ženu, Klarisu, koju je Piter Volš tako strasno voleo, i Ričardu odjednom izađe ona pred oči tamo za ručkom; on i Klarisa; njihov zajednički život; i on privuče sebi poslužavnik sa na kitom pa se, podižući sad ovaj broš, sad onaj prsten, raspitivao: »Pošto je ovo?« ali sumnjao je u svoj ukus. Želeo je da otvori vrata salona držeći nešto u ruci; neki poklon za Klarisu. Samo šta to? Međutim, Hju se ponovo ispravio. Bio je neopisivo dostojanstven. Zbilja, on, koji već trideset i pet godina tu pazari, neće dozvoliti da s njim radi šta hoće jedan dečak koji ne zna svoj posao. Jer, čini se, Dibone nije tu, a Hju neće ništa kupiti dok se Dibone ne zadesi u radnji; na šta mladić pocrvene i pokloni se malim korektnim poklonom. Sve je to bilo savršeno korektno. Pa ipak Ričard ni za živu glavu ne bi mogao da kaže tako nešto. Zašto ljudi trpe tu prokletu drskost, nije mogao da shvati. Taj Hju je postao nepodnošljiv magarac. Ričard Dalovej ne može da izdrži više od jednog sata u njegovom društvu. Pa, zabacivši svoj polucilinder u znak pozdrava, skrenu za ugao Ulice Konduit nestrpljiv, da, veoma nestrpljiv da uhvati onu pau-

kovu nit, onu vezu između sebe i Klarise; otići će pravo k njoj u Vestminster.

Ali on želi da uđe s nečim u ruci. Sa cvećem? Da, sa cvećem, jer nema poverenja u svoj ukus kad je u pitanju zlato; s mnogo cveća, ruža, orhideja, da proslavi ono što je, uzmite to kako hoćete, jedan događaj; ono osećanje ljubavi prema njoj kad se za ručkom govorilo o Piteru Volšu; a nikad o tome nisu govorili, godinama o tome nisu govorili; što je, pomisli on, dok je uzimao crvene i bele ruže (ogroman buket zamotan u svilenu hartiju), najveća pogreška na svetu. Dolazi vreme kada se to više ne može reći; čovek postaje suviše stidljiv da to kaže, razmišljao je on stavljaajući u džep kusur od pola šilinga ili šilinga i krećući se u pravcu Vestminstera s velikim buketom koji je držao uza se da joj odmah, sa cvećem u ruci, tim istim recima kaže (pa ma šta ona mislila o njemu): »Ja te volim.« Zašto da ne? Zaista je kao neko čudo setiti se rata, i hiljade jadnih ljudi pred kojima je bio život, koji su zajedno pali, i već su upola zaboravljeni; čudo zaista. A on ide londonskim ulicama da doslovce kaže Klarisi da je voli. Što se obično nikad ne govori, pomisli on. Delimice iz lenosti, delimice zbog stida. A Klarisa — teško' je misliti na nju; osim na mahove, kao ono za ručkom kad ju je video sasvim jasno; ceo njihov život. On se zaustavi na prelazu preko ulice, i ponovi — jer bio je jednostavan po prirodi, i neiskvaren, zato što je bio planinar i lovac; zato što je bio uporan i tvrdoglav; on koji je štitio potlačene i bio do-sledan sebi u Donjem domu, koji je sačuvao svoju jednostavnost a istovremeno postao prilično ćutljiv, prilično krut — ponovi kako je to čudesno što se on oženio Klarisom; čudesno — njegov je život čudo, razmišljao je, oklevajući da pređe ulicu. Krv mu je uzavrela kad je ugledao mališane od pet-šest godina kako sami prelaze preko Pikadilija. Trebalo je da policija smesta zaustavi saobraćaj. On nema iluzija o londonskoj policiji. U stvari, skuplja dokaze o njenim propustima; podatke o uličnim piljarima kojima je zabranjeno da drže svoja kolica na ulici; pa prostitutke, blagi bože, nisu one krive, niti mladići, već taj naš odvratni društveni sistem i tako dalje; sve što je razmišljao videlo se na njegovom licu

dok je siv, uporan, žustar, čist, prolazio kroz park i išao da kaže svojoj ženi kako je voli.

A on će joj to reći tim istim recima kad bude ušao u sobu. Jer ogromna je šteta ne iskazati ono što osećamo, razmišljao je prelazeći preko Grin-parka i sa zadovoljstvom posmatrao kako su se u senci drveća opružile po zemlji čitave porodice, siromašne porodice; deca se praćakaju, sisaju mleko; kese razbacane unaokolo, koje bi lako mogao da sakupi (ako neko nešto zameri) jedan od one debele gospođe u uniformi; jer on smatra da svaki park i svaki trg treba da bude pristupačan deci za vreme letnjih meseci (trava u parkovima bujna ili svela, baca svetlost na siromašne majke iz Vestmin-ster-a i njihove bebe koje puze, kao da se kakva žuta svetiljka kreće ispod njih). Ali šta da se učini za te žene skitnice poput ovog jadnog stvorenja koje leži nalakćeno (kao da se bacilo na zemlju, oslobođeno svih veza, da radoznalo posmatra, da smelo razmišlja, da odmerava razna »zašto« i »zato«, drsko, opuštenih usana, s puno humora), on to ne zna. Noseći cveće kao kakvo oružje, on joj se približi; i prođe pored nje ozbiljan; pa ipak je bilo dovoljno vremena da jedna iskra zasvetli između njih — ona se nasmeja kad ga spazi, on dobroćudno razvuče usne, razmišljajući o problemu žena skitnica, ali sve to bez reči! A on će reći Klarisi, tim istim recima, da je voli. Nekad je bio ljubomoran na Pitera Volša; ljubomoran na njega i Klarisu. Ali mu je ona često govorila da je bila u pravu što se nije udala za Pitera Volša; što je, poznavajući Klarisu, očigledno tačno; njoj je potrebna podrška. Ne zato što je slaba; prosto joj je potrebna podrška.

A što se tiče Bekingemske palate (koja kao kakva stara primadona u belom stoji pred publikom), ne možete joj poreći izvesno dostojanstvo, razmišljao je, niti prezreti ono što, na kraju krajeva, za milione ljudi (baš je pred kapijom čekala jedna mala gomila da vidi kralja kad se bude izvezao) predstavlja jedan simbol, ma kako to bilo smešno; svako dete bi od kocki moglo bolje da ga napravi, mislio je, posmatrajući spomenik kraljice Viktorije (koje se seća kako se sa naočarima u okviru

od roga vozila kroz Kensington), njegovo belo postolje, izraz bujnog materinstva; ali on voli da njime vladaju potomci Horse; on voli kontinuitet; to osećanje da se prenose tradicije. Velika je to bila epoha. Zaista, njegov je život čudo; oko toga nema šta da se dvoumi; jer evo, tu je u najboljim godinama života na putu kući u Vest-minster, da kaže Klarisi kako je voli. Sreća je to, mislio je on.

Zbilja je tako, reče u sebi ulazeći u Dins Jard. Big Ben je počeo da izbija; najpre opomena, melodična; a zatim sat, neopoziv. Ti ručkovi upropašćuju čitavo popodne, pomisli on dok je prilazio vratima.

Zvuk Big-Bena je plavio Klarisin salon u kome je ona jako uznemirena sedela za svojim писаćim stolom; zabrinuta; uznemirena. Sasvim je tačno da nije pozvala Eli Henderson na svoj prijem; ali to je ona namerno učinila. A gospođa Maršam joj piše »obećala je Eli Henderson da će zamoliti Klarisu — Eli toliko želi da dođe«.

Ali zašto ona mora da poziva na svoje prijeme sve dosadne žene u Londonu? Zašto se umešala gospođa Maršam? A Elizabeta je sve to vreme zatvorena u sobi sa Doris Kilman. Ne može da zamisli ništa mučnije. U ovo doba dana moliti se bogu s tom ženom! Zvuk zvona je plavio sobu setnim talasom, koji opade da se ponovo skupi i još jednom zabruji, kad ona rasejana ču kako nešto sušnu, nešto zagreba pred vratima. Ko li je to u ovo doba? Tri, gospode bože! Već tri! Jer sa ubedljivom neposrednošću i dostojanstvom časovnik izbi tri; ništa više nije čula; samo se kvaka okrete i uđe Ričard! Kakvo iznenađenje. Ričard je ušao s cvećem u ruci. Jednom ga je razočarala u Carigradu; a ledi Braton, za čije se ručkove priča da su veoma zanimljivi, nije nju pozvala. Držao je cveće u ruci — ruže, crvene i bele ruže. Međutim, nije mogao sebe da nagna da joj kaže kako je voli (ne tim recima).

Kako su lepe, reče ona uzimajući njegovo cveće. Razumela je; razumela ga je i bez reči; ona, njegova Klarisa. Stavila je cveće u vaze na kaminu. Kako lepo izgledaju! reče ona. Je li je zanimljivo? upita. Da li je ledi Braton pitala za nju? Vratio se Piter Volš. Pisala

je gospođa Maršam. Mora li da pozove Eli Henderson? Ta Kilmanova je gore.

— Ali da sednemo pet minuta — reče Ričard.

Sve se činilo ispražnjeno. Sve su stolice stavljene uza zid. Sta su to radili? Pa da, to je zbog prijema; ne, on nije zaboravio na prijem. Vratio se Piter Volš. O da; bio je kod nje. Hoće da traži razvod; zaljubio se tamo u neku ženu. Nije se ni najmanje promenio. Sedela je tu i popravljala svoju haljinu ...

— Setila sam se Bortona — reče ona.

— I Hju je bio na ručku — reče Ričard. Srela je i njega! Postao je potpuno nepodnošljiv. Kupuje ogrlice Evlini; deblji je nego što je ikad bio; nepodnošljivi magarac.

— Pa mi pade na pamet, mogla sam da se udam za njega — reče ona pomišljajući na Pitera koji je se-deo tu sa svojom malom leptir-mašnom, s perorezom koji je otvarao i zatvarao. — Znaš, on je uvek isti.

Govorili su o njemu za ručkom, reče Ričard. (Ali nije mogao da joj kaže da je voli. Uhvatio je za ruku. Sreća je to, pomisli.) Pisali su neko pismo »Tajmsu« za Milisent Braton. To je jedino za šta je Hju sposoban.

— A naša draga gospođica Kilman? — upita on. Klarisa pomisli kako su ruže zaista divne; najpre skupljene u buket; a sad slobodno rasturene.

— Kilmanova je došla baš kad smo svršili s ručkom — reče ona. — Elizabeta je pocrvenela. Zatvorile su se gore. Mislim da se mole.

Gospode! On to ne voli; ali takve stvari prolaze same od sebe.

— U kišnom kaputu i s kišobranom — nastavi Klarisa.

Nije joj rekao 'Volim te', ali je držao njenu ruku. Sreća je to, sreća, mislio je.

— Ali zašto da ja pozivam na svoje prijeme sve dosadne žene u Londonu? — uzviknu Klarisa. A kad gospođa Maršam priređuje prijem, da li onda Klarisa poziva nje i nje goste?

— Jdna Eli Henderson — reče Ričard; veoma je čudno koliko Klarisa polaže na te svoje prijeme, pomisli on.

Međutim, Ričard nije imao ni pojma kakav treba da bude jedan otmeni salon. E pa onda — šta da kaže?

Ako joj ti prijemi zadaju brige, on joj neće dozvoliti da ih priređuje. Da li ona žali što se nije udala za Pitera? ali on sad mora da ide.

Mora da ode, reče ustajući. Ali zastade za trenutak kao da je hteo nešto reći; a ona se upita šta to? Zašto? Pa ruže su tu.

— Neka sednica? — upita ona kad je otvorio vrata.

— Jermeni — reče on; ili možda je rekao Turk-meni.

U svakom čoveku postoji neko dostojanstvo; neka samoća; neka provalija čak i između muža i žene; i to se mora poštovati, mislila je Klarisa, posmatrajući ga kako otvara vrata; jer ni jedna žena neće sama toga da se odrekne ili da se nametne protiv muževe volje, a da pri tom ne izgubi svoju nezavisnost, svoje samo-poštovanje — nešto što je, na kraju krajeva, od nepro-cenljive vrednosti.

On se vrati s jastukom i pokrivačem.

— Jedan sat potpunog odmora posle ručka — reče on. I iziđe.

To liči na njega. U stanju je da ponavlja »Jedan sat potpunog odmora posle ručka« do kraja života, zato što joj je to neki lekar jednom prilikom preporučio. Na njega liči da bukvalno shvata ono što lekari kažu; da napusti svoju divnu, božanstvenu jednostavnost, koju niko ne poseduje u toj srazmeri; s kojom on obavlja stvari, dok ona i Piter traće vreme svađajući se. Već je na pola puta za Donji dom, odlazeći svojim Jermenima, svojim Turkmenima, pošto je nju smestio na sofu da posmatra njegove ruže. A ljudi bi na to rekli: »Klarisa Dalovej je razmažena.« Ona više voli ruže nego Jer-mene. Istrebljivane, sakaćene, ljude koji umiru od hladnoće, te žrtve svireposti i nepravde (nebrojeno puta je slušala Ričarda kako to ponavlja) — ne, ona ništa ne oseća za te Turkmene, ili su to Jermeni? ali zato voli

ruže (zar zbog toga nije Jermenima lakše?) — jedino cveće koje ona može da podnese da vidi uzbrano. Ri-čard je već u Donjem domu; na svojoj sednici, pošto je resio sve njene teškoće. Ali ne; avaj, to nije istina. On ne shvata razlog zašto ne treba pozvati Eli Henderson. Ona će, razume se, uraditi onako kako on to želi. Pošto je već doneo jastuke, ona će leći... Ali... ali... zašto se odjednom, bez ikakvog vidljivog razloga, osetila tako očajno nesrećna? Pa kao neko ko je u travi izgubio zrno bisera ili dijamant, te veoma pažljivo razdvaja duge vlati čas na ovu, čas na onu stranu i uzalud ga traži ovde-onde, da ga najzad opazi među korenjem, tako je i ona stala da pretresa jednu stvar za drugom; ne, nije to zato što je Seli Seton rekla da Ričard nikad neće ući u vladu jer ima drugorazrednu pamet (setila se tih reci); ne, za to nije marila; niti ovakvo njeno raspoloženje ima veze sa Elizabetom i Kilmanovom; to su činjenice. Ono stoji u vezi sa jednim osećanjem, jednim neprijatnim osećanjem koje je doživela ranije u toku dana; možda su uzrok neke Piterove reci koje su se udružile s nekom njenom potištenošću, tamo, u spavaćoj sobi dok je skidala šešir; a ono što je Ričard rekao samo je doprinelo tome, ali šta je on to rekao? Njegove su ruže tu. Njeni prijemi! To je! Njeni prijemi! Obojica je veoma bezrazložno kritikuju, veoma nepravedno ismevaju, zbog tih njenih prijema. To je! To je!

Ali kako da se brani? Sad, pošto je otkrila u čemu je stvar, potpuno je srećna. Oni misle, ili bar Piter misli, da ona uživa da se nameće; da voli da bude okružena slavnim ljudima; velikim imenima; ukratko, da je snob. Lepo, neka Piter tako misli. A Ričard samo smatra da je glupo s njene strane što voli uzbuđenja kad zna da ima slabo srce. To je detinjasto, misli on. A obojica greše. Ona prosto voli život.

— Zato ja to činim — reče ona obraćajući se glasno životu.

Ležala je na sofi, usamljena, izdvojena, i prisustvo onog što je osećala kao nešto sasvim očigledno postade fizički stvarno; to osećanje, zaodeno šumovima ulice, sunčano, vrela daha, šaputalo je i izvijalo zavese. Ali

recimo da joj Piter kaže »Dobro, dobro, ali vaši prijemi — kakvog smisla imaju ti vaši prijemi« sve što ona može da odgovori (a ni od koga se ne može očekivati da to razume) jeste: oni su prinošenje žrtve; a to zvuči užasno neodređeno. Ali na osnovu čega može Piter da kaže da je život jednostavan? — on koji je većito zaljubljen, većito zaljubljen u pogrešnu ženu? Šta znači ta vaša ljubav? rekla bi mu. Zna ona i šta bi on odgovorio; kako je to najvažnija stvar na svetu i kako to ni jedna žena ne može da shvati. Vrlo dobro. Ali da li ijedan čovek, isto tako, može da shvati šta ona misli o životu? Ne može da zamisli ni Pitera ni Ričarda da bi se potrudili da prirede jedan prijem bez ikakvog razloga.

Ali ako pronikne dublje, dalje od onoga što govore ljudi (o, ti sudovi, kako su površni, kako nepotpuni!), u svoju rođenu dušu, šta onda znači za nju ono što ona naziva životom? O! veoma je to čudno. Taj i taj živi ovde u Kensingtonu; jedna druga osoba gore, u Beiz-voteru; a neka treća, recimo, u Meiferu. I ona neprestano oseća njihovo postojanje; i oseća kakav je to gubitak, kakva šteta; kad bi se samo mogli sjediniti; što ona i čini. A to znači prinošenje žrtve; sjedinjavati, stvarati; ali za koga?

Žrtva žrtve radi, možda. Tek, to je njen dar. Ona ne poseduje ništa drugo što bi imalo nekog značaja; ne ume da misli, da piše, čak ni da svira u klavir. Brka Jer-mene i Turke; voli uspeh; mrzi neudobnost; ima potrebu da je ljudi vole; govori stotine gluposti; i dan--danas, ako je upitate, neće znati šta je ekvator.

I tako za danom sledi dan; sredi, četvrtak, petak, subota; čovek se budi ujutru; ugleda nebo; seta se po parku; sretne Hjua Hvajtbreda, a zatim iznenada uđe Piter; pa onda te ruže; i to je dovoljno. Posle ovoga, kako je neverovatna smrt! — da svemu mora doći kraj; i niko na celom svetu neće znati kako je ona sve to volela; kako je svakog trenutka ...

Vrata se otvoriše. Elizabeta je znala da se njena mati odmara. Zato je ušla tiho. Stala je potpuno nepomično. Da se nije, možda, pre sto godina kakav Mon-golac posle brodoloma na obali Norfolka (kao Što priča

gospođa Hilberi) povezao sa damama iz porodice Da-lovej? Jer Dalovejevi su uglavnom plavokosi; plavih očiju; a Elizabeta je nasuprot tome crnomanjasta; ima kineske oči i blede lice; prava istočnjačka misterija; blaga, smotrena, tiha. Kao dete imala je savršen smisao za humor; ali je sada u sedamnaestoj godini, Klarisa nikako ne može da razume zašto, postala veoma ozbiljna; nalik na blistav, lišćem obvijen zumbul s tek zarudelim pupoljcima, zumbul koji je rastao bez sunca.

Stajala je sasvim nepomično i posmatrala majku; vrata su bila odškrinuta, a iza njih se nalazila gospođica Kilman, znala je to Klarisa; gospođica Kilman u svom kišnom kaputu, osluškujući da čuje sve što se bude reklo.

Da, gospođica Kilman je stajala na stepeništu obučena u kišni kaput; ali je imala svoje razloge za to. Prvo, jevtin je; drugo, njoj je preko četrdeset godina, pa se na kraju krajeva i ne oblači zato da bi se dopala. Uz to je siromašna; ponižavajuće siromašna. Inače ne bi radila kod takvih ljudi kao što su Dalovejevi; bogataši kojima se sviđa da budu dobri. Gospodin Dalovej je (treba biti pravedan prema njemu) dobar. Ali gospođa Dalovej nije. Ona je samo snishodljiva. Pripada najbez-vrednijoj od svih klasa — bogatašima s površnom kulturom. Na sve strane poseduju skupe stvari: slike, tepihe; mnogo slugu. I ona smatra da ima puno pravo na sve ono što joj Dalovejevi čine.

Ona je obmanuta. Da, ta reč nije preterana, jer svaka devojka ima valjda pravo na neku vrstu sreće? A ona nikad nije bila srećna, uz to je tako nespretna i tako siromašna. A zatim, baš kad joj se ukazala prilika da stupi u školu gospođice Dolbi, izbio je rat; ona nikad nije bila u stanju da laže. Gospođica Dolbi je smatrala da će biti srećnija s ljudima koji dele njeno mišljenje o Nemcima. Morala je da napusti školu. Istina je da je njena porodica nemačkog porekla; potpisivali su se Kiehlman u osamnaestom veku, ali njen je brat poginuo u ratu. Otpustili su je zato što nije htela da prizna da su svi Nemci hulje — jer je imala prijatelje Nemce, jer je jedine srećne dane svog života provela

u Nemačkoj! Ali, na kraju krajeva, znala je istoriju. Morala je da se lati čega bilo. Gospodin Dalovej je naišao na nju kad je radila za kvekere. Dopustio joj je (to je zaista bilo plemenito od njega) da podučava njegovu kćer iz istorije. Uz to je držala neka popularna predavanja, i tako dalje. A zatim joj se javio Gospod bog (pri pomenu njega uvek je saginjala glavu). Pre dve godine i tri meseca videla je svetlost gospodnju. Sad više ne zavidi ženama kao što je Klarisa Dalovej; saža-ljeva ih.

Sažaljevala ih je i prezirala iz sveg srca dok je stajala tu na mekom tepihu i posmatrala stari bakrorez devojčice sa mufom. Ako se nastavi s ovakvim luksuzom, kakve ima nade za bolji život? Umesto da leži na sofi — »Moja majka se odmara«, rekla je Elizabeta — treba da je u nekoj fabrici; iza tezge; gospođa Dalovej i sve te otmene dame.

Ogorčena i uzbuđena, gospođica Kilman je pre dve godine i tri meseca ušla u jednu crkvu. Slušala je pro-poved prečasnog Edvarda Hvitekera; dečake kako pe-vaju; videla je svečanu svetlost kako se spušta, i da li je to bilo zbog muzike ili pojanja (uveče kad je usamljena, nalazila je i sama utehe u violini; ali je to zvučalo kao škripanje; nije imala sluha), tek, vrela i buntovna osećanja koja su ključala i dizala se u njoj stišala su se dok je tamo sedela i lila obilne suze, pa je posetila gospodina Hvitekera u njegovoj kući u Kensingtonu. To je božji prst, rekao je. Gospod joj je pokazao put. Tako i sad, kad god vrela i mučna osećanja naviru u njoj, ta mržnja prema gospodi Dalovej, ta netrpeljivost prema svetlu, ona se seti boga. Seti se gospodina Hvitekera. I bes ustupi mesto miru. Neka slatka struja ispuni njene vene, usne joj se rastave i, stojeći na stepeništu onako ogromna u svom kišnom kaputu, ona s postojanom i mračnom spokojnošću pogleda gospođu Dalovej, koja je izlazila sa ćerkom.

Elizabeta reče da je zaboravila rukavice. Zato što su se gospođica Kilman i njena mati uzajamno mrzele. Nije mogla da ih gleda zajedno. Otrča gore po rukavice.

Ali gospođica Kilman nije mrzela gospođu Dalovej. Uperivši svoje krupne oči boje ogrozda na Klarisu, osmotrivši njeno sitno ružičasto lice, njeno tanano telo, njen izgled svežine i elegancije, gospođica Kilman pomisli: Budala! Glupača! Vi ne znate ni za tugu, ni za zadovoljstvo; vi ste straćili svoj život! I u njoj se javi nesavladljiva želja da je pobedi; da je raskrinka. Laknulo bi joj kad bi mogla da je obori na zemlju. Ali ne njeno telo: tu dušu poruge htela je da potčini; da ona oseti njenu premoć. Kad bi samo mogla da je natera da plače; da je upropasti, da je ponizi; da je natera da pred njom na kolenima uzvikne: Vi ste u pravu! Ali to bi bila božja volja, a ne volja gospođice Kilman. To bi bila religiozna pobjeda. Zato se ukočeno, namršteno zagleda.

Klarisa je bila istinski zgranuta. I to mi je hrišćanka — ova žena! Ta joj je žena oduzela kćer! Ona u dodiru s nevidljivim duhovima! Teška, ružna, prosta, bez do brote i ljupkosti, zar ona zna smisao života!

— Vodite Elizabetu u »Magazin«? — upita gospođa Dalovej.

Gospođica Kilman potvrdi. Stajale su tu. Gospođica Kilman nije htela da bude prijatna. Ona je uvek zarađivala svoj hleb. Do najsitnijih pojedinosti zna modernu isto rij u. Koliko može, odvaja na stranu od svojih mršavih prihoda za stvari u koje veruje; dok ova žena ne radi ništa, ne veruje ni u šta; vaspitava svoju kćer

— ali evo Elizabete, skoro je bez daha to lepo devojče.

Dakle, one idu u »Magazin«. Čudno je to kako se, dok je gospođica Kilman tu stajala (a stajala je sa svom snagom i mučaljivošću kakvog preistorijskog čudovišta naoružanog za iskonsku borbu), kako se iz sekunde u sekundu smanjivala predstava o njoj, kako se mrvila mržnja (ne prema ljudima, već prema idejama), kako je gubila svoju netrpeljivost, svoju veličinu, kako je iz sekunde u sekundu postajala samo gospođica Kilman, u kišnom kaputu, kojoj bi Klarisa, sam bog zna, volela da pomogne.

Posmatrajući ovo čudovište kako iščezava, Klarisa se nasmeja. Reče zbogom, smejući se.

I njih dve, gospođica Kilman i Elizabeta, odoše niza stepenice.

Iznenada podstaknuta žestokim bolom, jer joj ova žena oduzima kćer, Klarisa se nagnu preko ograde i povika: »Ne zaboravi na prijem! Ne zaboravi na naš večerašnji prijem!«

Ali je Elizabeta već otvorila izlazna vrata; baš je prolazio kamion; ona ne odgovori.

Ljubav i religija! razmišljala je Klarisa vraćajući se u salon i sva se tresla. Kako su gnusne, gnusne! Jer sada, kad se telo gospođice Kilman nije nalazilo pred njom, opet je ovladala njome — stara predstava. To su najsvirepije osobe na svetu, mislila je i videla ih nezgrapne, zažarene, ohole, licemerne, uhodilačke, pakosne, beskrajno svirepe i bezobzirne, u kišnom kaputu, na stepeništu; ljubav i religija. Da li je ona ikad pokušala da ikog preobrati? Zar ona ne želi da svako bude svoj gospodar? Posmatrala je kroz prozor onu staru gospođu preko puta kako se penje uza stepenice. Neka je, neka se popne ako hoće, neka stane; zatim neka dođe do svoje spavaće sobe, kao što je Klarisa često viđa da čini, neka razmakne zavese i ponovo nestane u pozadini. Čovek to na neki način poštuje — tu staricu koja gleda kroz prozor i ne sluteći da je iko posmatra. Ima nečeg svečanog u tome — ali će ljubav i religija to razoriti, ma šta to bilo, tu intimnost duše. Ta odvratna Kilma-nova će razoriti. Pa, ipak, bio je to prizor koji ju je gonio na plač.

Ljubav takođe razara. Nestaje sve što je lepo, sve što je istinito. Uzmite samo Pitera Volša. Bio je to čovek prijatan, pametan, koji je o svemu imao pojma. Ako ste hteli nešto da znate, recimo o Popu ili Adisonu, ili tek da pričate besmislice, kako izgleda ovaj ili onaj, šta znače neke stvari, Piter je znao bolje no iko. Piter je bio taj koji joj je pomagao. On joj je pozajmljivao knjige. A pogledajte žene koje je voleo — vulgarne, trivijalne, proste. Setite ga se zaljubljenog — došao je da je vodi posle toliko godina, i o čemu je govorio? O sebi. Užasna strast! pomisli ona. Strast koja ponižava! pomisli misleći na Kilmanovu i njenu Elizabetu kako idu u Magazin vojske i mornarice.

Big Ben izbi pola časa.

Kako je neobično, čudno, da, kako dirljivo videti tu staru damu (susetke su već toliko godina) gde odlazi s prozora, kao da je prirasla uz taj zvuk, tu strunu. Big Ben, onako gigantski kakav je, ima neke veze s njom. Dole, dole među obične stvari pao je zvuk, od čega je trenutak postao svečan. I taj zvuk je prisiljava, tako je zamišljala Klarisa, da se kreće, da ide — ali kuda? Klarisa je pokušala da je sledi kad se ona okrete i nestade, ali još uvek je mogla da vidi njenu belu kapicu kako se kreće u dnu spavaće sobe. Još je bila tu, krećući se po drugom kraju sobe. Čemu religija, molitve i kišni kaputi? kad je ovo, mislila je Klarisa, čudo, misterija; ta stara dama, koju je videla kako se kreće od komode do toaletnog stola. Još uvek je mogla da je vidi. I najviša misterija za koju bi Kilmanova mogla da kaže da ju je resila, ili Piter da ju je on resio (ali Klarisa ne veruje ni jednom od njih da je makar i naslutio rešenje), prosto je ovo: evo jedne sobe; eno druge. Zar to rešava religiju ili ljubav?

Ljubav — ali u tom trenutku drugi časovnik, onaj što uvek izbija dva minuta posle Big-Bena, trapavo uđe s naručjem punim drangulija i sruči ih tako kao da je to u redu što Big Ben sa svom svojom veličanstve-nošću postavlja zakone, tako svečan, tako pravedan, ali ona, Klarisa, zato ne srne da zaboravi ni sve one sitnice — gospođu Maršam, Eli Henderson, čašice za sladoled — i uđe poplava svakakvih sitnica koje zapljusnuše, zaigraše po tragu tog svečanog otkućaja koji se opruzi kao zlatna pruga po moru. Gospođa Maršam, Eli Henderson, čašice za sladoled. Smesta mora da telefonira.

Čavrljavo, uznemireno odzvanjao je zakasneli časovnik, ulazeći po tragu Big-Bena s naručjem punim drangulija. Oštećeni, razbijeni nasrtajima vozila, brutalnošću kamiona, živim kretanjem mirijada koščatih muškaraca i gizdavih žena, presećeni kubetima i tornjevima nadle-štava i bolnica, poslednji ostaci tog naručja punog sitnica, kao da su se lomili poput pene iznemoglog talasa o telo gospođice Kilman, koja je za trenutak nepomično zastala na ulici i promrmljala: »Telo«.

Ona mora da vlada svojim telom. Klarisa Dalovej ju je uvredila. To je i očekivala. Ali nije trijumfovala, nije gospodarila svojim telom. Klarisa Dalovej se njoj smejala što je ružna, nezgrapna; i oživela joj telesne želje, jer sad pati što tako izgleda pored Klarise. Nije mogla ni da govori onako kako je obično govorila. Ali čemu želiti da liči na nju? Čemu? Prezire gospođu Dalovej iz dubine svog srca. Ona nije ozbiljna. Nije dobra. Njen život je istkan od taštine i obmane. Pa ipak je Doris Kilman savladana. Skoro da je zaista briznula u plač kad joj se Klarisa Dalovej nasmejala. »Telo, telo«, mrmljala je (imala je običaj da govori glasno) nastojeći da uguši to mučno i bolno osećanje dok je išla niz Viktorijinu ulicu. Molila se bogu. Nije bila u stanju da ublaži svoju ružnoću; nije mogla da kupuje lepe haljine. Klarisa Dalovej joj se smejala — ali ona mora usredsrediti svoje misli na nešto drugo dok ne dođe do sandučeta za pisma. Svakako, pridobila je Elizabetu. Ali ona će misliti na nešto drugo; misliće na Rusiju; dok ne dođe do sandučeta za pisma.

Kako mora da je lepo u prirodi, reče ona, boreći se, kao što joj je gospodin Hviteker rekao, s tom snažnom netrpeljivošću prema svetlu koji je prezire, odbacuje, ruga joj se, počinjući s tom niskošću — zadavanjem bola njenom neprivlačnom telu koje ljudi ne mogu da gledaju. Bilo kako da dotera kosu, njeno će čelo ostati kao jaje, golo, belo. Nijedna haljina njoj ne stoji dobro. Svejedno šta kupila. A za ženu to svakako znači da nikad neće sresti muškarca. Nikad nikom ona ne bi prva prišla. Ponekad joj se, u poslednje vreme, činilo da joj je hrana, osim. Elizabete, sve za šta živi; za svoje sitne udobnosti; svoj ručak, čaj, termofor noću. Ali čovek mora da se bori; da pobeđi; da ima vere u boga. Gospodin Hviteker je rekao da njen život ima svoju svrhu. Ali niko ne zna njene muke! A on reče, pokazujući na raspeće, bog to zna. Ali zašto ona mora da pati, kad su to druge žene, kao što je Klarisa Dalovej, izbegle? Saznanje dolazi kroz patnju, rekao je gospodin Hviteker.

Prošla je pored sandučeta za pisma, Elizabeta svrnu u sveže, mrko obojeno odeljenje za duvan Magazina

vojske i mornarice, dok je ona još uvek mrmljala za sebe ono što joj je rekao gospodin Hviteker o saznanju koje dolazi kroz patnju i telo. »Telo«, mrmljala je.

U koje odeljenje želi? prekinu je Elizabeta.

— Suknje — reče ona naglo i ukrućena zakorači prema liftu.

Pele su se gore. Elizabeta ju je vodila ovamo, onamo; vodila ju je onako rasejanu kao da je kakvo veliko dete, glomazan bojni brod. Bilo je tu sukanja, mrkih, uljudnih, prugastih, upadljivih, solidnih, tankih; i ona je u svojoj rasejanosti nesrećno odabrala jednu, tako da je prodavačica pomislila da je luda.

Elizabeta se pitala, dok se pakovao paket, šta li to misli gospođica Kilman. Moramo na čaj, reče gospođica Kilman, trezneći se i pribirajući. I odoše na čaj.

Elizabeta se pitala da li gospođica Kilman može zaista da bude gladna. Jela bi, jela halapljivo, a pri tom bi svaki čas bacala pogled na tanjir sa pošećerenim kolačima na susednom stolu; a zatim, kad je jedna žena sa detetom sela za taj sto i kad je dete uzelo kolač, zar se gospođica Kilman zaista ljutila? Da, gospođica Kilman se ljutila. Ona je poželeva taj kolač — onaj ružičasti. Zadovoljstvo u jelu bilo je gotovo jedino čisto zadovoljstvo koje joj je preostalo, pa da joj se čak i ono uskrati!

Kad su ljudi srećni, oni imaju svoje rezerve, rekla je Elizabeta, iz kojih mogu da crpu, dok je ona kao točak bez obruča (volela je takve metafore), pa se zatrese od svakog kamička, tako bi ona govorila zadržavši se posle časa i stojeći pored kamina sa svojom torbom za knjige, »tašnom«, kako je ona to zvala, utornikom ujutru kad se svrši čas. Pričala je i o ratu. Na kraju krajeva, ima ljudi koji ne misle da su Englezi nepo-grešno u pravu. Postoje i knjige. Sastanci. Postoje drukčija gledišta. Da li bi Elizabeta želela da čuje toga i toga (nekog starca neobičnog izgleda)? Zatim ju je gospođica Kilman povelu u neku crkvu u Kensingtonu, pa su pile čaj s jednim sveštenikom. Pozajmljivala joj je knjige. Prava, medicina, politika, sve su profesije otvorene ženama vaše generacije, rekla je gospođica Kilman. A što

se nje tiče, njena je karijera potpuno upropašćena, i zar je ona za to kriva? Blagi bože, rekla je Elizabeta, ne. A njena bi mati ušla da saopšti kako je iz Bartona stigla korpa sa cvećem i da li bi gospođica Kilman želela malo cveća? Ona je uvek bila veoma, veoma pažljiva prema gospođici Kilman, a gospođica Kilman je stisla cveće i nije rekla ni reci; ono što zanima gospođicu Kilman dosadno je njenoj majci; gospođica Kilman i ona su nepodnošljive kad su zajedno; gospođica Kilman bi se nadula i izgledala vrlo prosta. Ali gospođica Kilman je u stvari veoma inteligentna. Elizabeta nije nikad razmišljala o siromašnima. Oni u kući imaju sve što zažele, njena mati svakog dana doručkuje u krevetu; Lusi joj donosi doručak; a Lusi voli takve stare dame zato što su vojvotkinje i što vode poreklo od nekog lorda. Ali je gospođica Kilman rekla (jednog od onih utornika ujutru posle časa): »Moj deda je držao radnju sa uljem i bojama u Kensingtonu«. Pored gospođice Kilman čovek se oseća tako malen.

Gospođica Kilman uze još jednu solju čaja. Elizabeta je dotle sa svojim istočnjačkim držanjem, svojom nedokučivom tajanstvenošću, sedela savršeno uspravno; ne, ona ne želi ništa više. Potražila je svoje rukavice — svoje bele rukavice. Bile su ispod stola. Ah, Elizabeta ne srne da ode! Gospođica Kilman ne može da dozvoli da ona ode! to dete, tako lepo, ta devojka koju ona iskreno voli! Njena velika šaka se otvori i zatvori na stolu.

Pomalo joj je, rekla bi, dosadno, pomisli Elizabeta. Rado bi da ode.

Ali gospođica Kilman reče: »Ja još nisam sasvim dovršila.«

Naravno da će Elizabeta u tom slučaju sačekati. Ali ovde je prilično zagušljivo.

— Idete li na prijem večeras? — zapita gospođica Kilman. Elizabeta odgovori da će verovatno ići; njena mati to želi. Ne sme dopustiti da je prijemi zaokupe, reče gospođica Kilman, dok je prstima stavljala u usta poslednje parče čokoladnog eklera.

Ona baš ne voli mnogo prijeme, reče Elizabeta. A gospođica Kilman otvori usta, malo isturi bradu i proguta poslednje parčence čokoladnog eklera, zatim obrisu prste pa mučnu čaj u šolji.

Umalo da nije prosula, osetila je. Bol je bio užasan. Kad bi samo mogla da je ščepa, kad bi samo mogla da je zgrabi, kad bi mogla postići da ona bude potpuno i zauvek njena, pa onda makar i umrla; to je sve što želi. Ali da sedi ovde, a da nije u stanju ni reč da kaže; da gleda kako se Elizabeta okreće od nje; da oseti kako je čak i njoj odvratna — to je i suviše; ona to ne može da podnese. Njeni debeli prsti se zgrčise.

—Ja nikad ne idem na prijeme — reče gospođica Kilman, tek da bi zadržala Elizabetu. — Niko me ne poziva na prijem — znala je kad — je to rekla da to iz nje govori ono samoljublje koje nju unesrećuje; gospodin Hviteker ju je opomenuo; ali ona ne može da se odupre. Tako užasno pati. — A i zašto bi me pozvala? — reče ona. — Ja sam ružna, ja sam nesrećna. — Znala je da je to glupo. Ali sav taj svet koji prolazi, taj svet s paketima koji je prezire, nagoni je da tako govori. Pa ipak, ona je Doris Kilman. Ona ima diplomu. Ona je žena koja je sama sebi prokrčila put u životu. Njeno poznavanje moderne istorije je više negoli za poštovanje.

—Ja ne sažaljevam sebe — reče ona. — Ja saža-ljevam — htela je da kaže »vašu majku«, ali ne, nije mogla, nije mogla to da kaže Elizabeti. — Ja sažaljevam druge ljude više — reče.

Kao nema životinja dovedena pred neku kapiju iz nepoznatog razloga, pa tu stoji goreći od želje da trkom odjuri odatle, tako je Elizabeta Dalovej sedela ćutke. Da li će gospođica Kilman još nešto kazati?

— Nemojte me sasvim zaboraviti — reče Doris Kilman; glas joj zadrhta. Sve do ivice polja nema živo tinja je, užasnuta, trkom jurila.

Velika šaka se otvori i zatvori.

Elizabeta okrete glavu. Dođe kelnerica. Treba da se plati na kasi, reče Elizabeta i ode čupajući joj (tako se osećala gospođica Kilman) samu utrobu iz tela i istežući

je kako je prelazila preko sale, a zatim Elizabeta uz konačni trzaj klimnu veoma učtivo glavom, pa ode.

Otišla je. Gospođica Kilman je sedela za mermernim stolom među kolačima pogođena jedanput, dvaput, triput udarima patnje. Otišla je. Gospođa Dalovej je odnela pobeđu. Elizabeta je otišla. Lepota je otišla, mladost je otišla.

Tako je ona sedela. Pa se digla, zalutala između stolova, njišući se lako s jedne strane na drugu, neko je potrčao za njom da joj preda njenu zaboravljenu suknju, potom je izgubila put, zapala među kofere naročito pripremljene za put u Indiju; zatim se našla u ode-ljenju za porodijske pribore i rublje za bebe; šunjala se mimo svakakve robe ovoga sveta, kvarljive i nekvar-ljive, mimo šunki, lekova, cveća, kancelarijskog materijala, osećala razne mirise, čas prijatne, čas kisele; u ogledalu spazi čelu sebe kako se šunja sa nakrivljenim šeširom, sva zajapurena u licu; najzad je izašla na ulicu.

Toranj Vestminsterske katedrale dizao se pred njom, to prebivalište gospodnje. Usred buke saobraćaja, prebivalište gospodnje. Mrzovoljno je pošla sa svojim paketom ka onom drugom svetilištu, Opatiji, gde je, pokrivši lice rukom, sela pored onih koji su tu takođe našli utočište, pored vernika različitog porekla, sada lišenih društvenog položaja, gotovo i pola, dok su im lica bila pokrivena rukama; ali čim ih sklone, smesta opet postaju uvaženi Englezi i Engleskinje srednje klase, od kojih su neki nestrpljivi da vide voštane figure.

Međutim, gospođica Kilman nije skidala ruke sa lica. Čas je bivala usamljena, čas okružena svetom. Novi vernici su dolazili sa ulice da zamene otumarale pose-tioce, a ona je neprestano, dok su ljudi zagledali naokolo i prolazili pored groba neznatnog junaka, ona je neprestano krila oči rukama i pokušavala u tom dvostrukom mraku (jer je svetlost u Opatiji bila bleđa) da se vine iznad taština, želja, udobnosti, da se otrese i mržnje i ljubavi. Ruke joj se zgrčise. Činilo se kao da se bori. Međutim, drugima je bog pristupačan i staza do njega utrvena. Gospodin Flečer, penzioner državne blagajne, gospođa Gorham, udovica slavnog kraljevskog savetnika, pristupili su mu prosto, i pošto su se pomolili, zavalili

su se uživajući u muzici (orgulje su prijatno brujale) i spazili gospođicu Kilman na kraju reda kako se moli i moli, a pošto su se još nalazili na pragu svog podzemlja, saosećajno pomisliše na nju kao na dušu koja prebiva u istoj oblasti; na dušu sazdanu od nematerijalnog tkiva; ne na ženu, nego na dušu.

Ali gospodin Flečer je morao da ide. Trebalo je da prođe pored nje, i kako je bio ugladen od glave do pete, morala je da ga pomalo kosne neurednost jadne žene; kosa joj pala, paket na podu. Prosto mu nije dozvolila da odmah prođe pored nje. Ali, dok je stajao posma-trajući oko sebe beli mermer, siva prozorska okna i nagomilana blaga (jer on se mnogo ponosio Opatijom), njena krupnoća, grubost i snaga dok je tu sedela povremeno mičući kolenima (tako je mučan njen pristup bogu — tako su otporne njene želje), impresionirale su ga kao što su impresionirale gospođu Dalovej (nije mogla da je izbije iz elave celo to popodne), prečasnog Edvarda Hvitekera i Elizabetu.

A Elizabeta je čekala autobus u Viktoriinoj ulici. Tako je lepo biti napolju. Pomislila je, možda je još rano da ide kući. Tako je lepo biti napolju na svežem vazduhu. Zato će ići autobusom. I već dok je čekala, u svom dobro skrojenom odelu, počelo je... Svet je počeo da je poredi sa topolama, svitanjem. zumbulom, lanetom, vodom koja teče i baštenskim ljiljanom: to joj je opterećivalo život, jer je ona mnogo više volela da bude ostavljena na miru i da u prirodi radi šta hoće, a oni je porede sa ljiljanom i mora da odlazi na prijeme, a London je tako sumoran u poređenju sa prirodom kad su tamo sami ona, njen otac i psi.

Autobusi su pristizali, zaustavljali se, odlazili — ti drečeći karavani, blistajući se od crvenog i žutog laka. Ali u koji da uđe? Svejedly joj je. Ona svakako neće da se gura. Više voli da bude pasivna. Nedostajalo joj je izraza, ali je imala lepe, kineske, istočnjačke oči i, kao što je govorila niena mati, tako skladna ramena i tako pravo držanje da je uvek bilo prijatno pogledati je; a u poslednje vreme, naročito uveče, kad bi se zainteresovala za nešto, jer reklo bi se da se ona nikad

ne uzbuđuje, bila je gotovo lepa, veoma dostojanstvena, veoma spokojna. O čemu bi ona mogla da razmišlja? Svi se zaljubljuju u nju, a njoj je to zaista užasno dosadno. Jer počelo je. Njena mati je zapazila — komplimenti su počeli. To što ne mari za takve stvari, na primer za haljine — ponekad zabrinjava Klarisu, ali možda se s njom dešava isto što i sa kućicama i prasićima kad su srditi, i to nju samo čini ljupkom. A s druge strane to čudno prijateljstvo sa gospođicom Kilman. E pa lepo, razmišljala je Klarisa oko tri ujutru, čitajući barona Marbota, jer nije mogla da spava, to je dokaz da ima srca.

Odjednom Elizabeta zakorači i sasvim jednostavno uđe u autobus pre sviju. Zauzela je mesto na krovu. Snažna mašina — pravi gusar — trže napred i poskoči; morala je da se uhvati za dršku da bi se zadržala, jer to je gusar, brutalan, bezobziran, koi nemilosrdno saleće ili pravi opasne zaokrete, uz put smelo šćena kog putnika, ili se, prezirući kakvog prolaznika, drsko izviie kao jegulia, a zatim svom brzinom jurne uz Hvaithol. Da li se Elizabeta uonšte setila iadne gosnođice Kilman, koja je voli bez liubomora. za koju ie ona lane na livadi, mesec na prorjanku? Ona je srećna što ie slobodna. Svež vazduh je tako divan. Bilo je jako zagušljivo u Magazinu vojske i mornarice. A sad kao da jaše dok autobus iuri uz Hvaithol; njeno lepo telo u kaputu boje srne lako se povija prema svakom pokretu autobusa kao jahač, kao figura žene na pramcu broda, jer ju je povetarac malo raščupao; toplota je dala njenim obrazima bledilo belo oboienog drveta; a njene lepe oči, jer nemaju drugih očiiu da se s niima sretnu, gledaiu preda se prazne, blistave, sa zagledanom nepojmljivom nevi-nošću skulpture.

Gospođica Kilman je teška zato što većito priča o svojim patnjama. A da li je u pravu? Da li odlaziti na sednice i žrtvovati sate i sate svog vremena svakodnevno (jedva da ga ikad viđa u Londonu) za pomoć siromašnima, kao što njen otac čini, sam bog to zna, da li to za gospođicu Kilman znači biti hrišćanin; to je teško reći. Tako bi želela da se vozi još malo dalje.

Još jedan peni do Stranda? E, pa evo još jednog penija. Ići će do Stranda.

Ona voli bolesne ljude. Svaka je profesija otvorena ženama vaše generacije, rekla je gospođica Kilman. Prema tome, ona bi mogla da bude lekar. Mogla bi da bude agronom. I životinje su često bolesne. Mogla bi da poseduje hiljadu jutara i da ima radnike pod sobom. Obilazila bi ih u njihovim kućicama. Evo palate Samer-set! Mogla bi da bude odličan agronom — a ta se ideja, vrlo čudno i mada je gospođica Kilman imala udela u tome, javila zahvaljujući gotovo isključivo palati Samersset. Čini se tako veličanstvena, tako ozbiljna, ta velika siva zgrada. Ona voli da vidi ljude kakb rade. Ona voli te crkve, kao načinjene od sive hartije, koje oivičavaju Strand. Ovde je sasvim drukčije negoli u Vestminsteru, razmišljala je silazeći kod Čanseri-Leina. Tako je ozbiljno, tako prometno. Ukratko, ona bi volela da se bavi nečim. Biće lekar, agronom, možda će otići u Parlament, ako to nađe za potrebno, sve zbog Stranda.

Koraci ljudi koji žure za svojim poslom, ruke koje stavljaju kamen na kamen, mozgovi većito zauzeti ne trivijalnim brbljanjima (poređenjem devojaka sa topolama — što je svakako vrlo glupo iako je prilično zabavno), već mislima o brodovima, poslovima, zakonu, administraciji, i sve se to čini tako veličanstveno (nalazila se u Templu), veselo (eno reke), pobožno (evo crkve), gonilo ju je da se čvrsto odluči, ma šta rekla njena mati, da bude agronom ili lekar. Ali ona je, istina, prilično lenja.

Mnogo je bolje ne govoriti ništa o tome. Jer zvuči dosta glupo. Takve se stvari događaju ponekad kad je čovek sam — zgrade bez imena svojih arhitekata, gomile ljudi na povratku iz poslovnog dela grada nose u sebi više snage negoli jedan sveštenik iz Kensingtona, negoli ijedna od onih knjiga koje joj je pozajmila gospođica Kilman da podstakne ono što leži dremljivo, nespretno i stidljivo na peščanom dnu svesti, pa da izbije na površinu isto onako kao kad dete iznenada raširi ruke; možda baš to, jedan uzdah, širenje ruku, jedan podstrek, jedno otkrovenje većito deiuje, da se posle

toga ponovo povuče na peščano dno. Ali ona mora kući. Mora da se presvuče za večeru. Koliko li je sati? — gde je časovnik?

Elizabeta baci pogled na Ulicu Flit. I tek malo skrenu prema katedrali Sv. Pavla, plašljivo, kao neko ko na vrhovima prstiju, noću, sa svećom u ruci zalazi u tuđu kuću, strahujući da vlasnik iznenada ne otvori širom vrata svoje spavaće sobe i ne upita šta tu traži; isto se onoliko usuđivala da zaluta u čudne sokake, privlačne zabačene ulice, koliko da uđe na otvorena vrata tuđe kuće koja mogu da vode u spavaću sobu, ili u dnevnu sobu ili pravo u smočnicu. Jer ni jedan Dalovej ne dolazi danju na Strand; ona je pionir, zalutali, smeli, pouzdani pionir.

U mnogim stvarima, osećala je njena mati, ona je sasvim nezrela, još kao dete koje privlače lutke i stare sobne cipele; prava beba; a to je simpatično. Ali s druge strane, postoji u porodici Dalovejevih tradicija javnog rada. Bilo ih je po ženskoj liniji, mada ne proslavljenih upraviteljica, nastavnica, opatica, dostojanstvenica. Elizabeta se probi još dalje u pravcu katedrale Sv. Pavla. Uživala je u srdačnosti, sestrinstvu, materinstvu, bratstvu te buke. Učinila joj se dobra. Galama je bila strašna; odjednom se razlegoše trube (bezposleni) usred ove buke; vojna muzika kao da ljudi marširaju; i da je neko umro — da je neka žena izdahnula pa da ko bilo od ljudi koji je čuvaju otvori prozor sobe, u kojoj tek što je ona obavila taj poslednji svečani čin, i da pogleda niz Ulicu Flit, ta buka, ta vojna muzika bi pobedonosno doprla do njega, utešna a ravnodušna.

To nije bio proces svesti. U svemu tome se nije mogla prepoznati ničija sreća ni sudbina, pa je baš iz tog razloga bilo utešno čak i za one obnevidele od bdenja nad poslednjim trzajima svesti na licima samrtnika. Zaboravnost ljudi vređa, njihova nezahvalnost peče, ali ovaj glas koji se bez prestanka preliva iz godine u godinu, zahteva sve na šta naiđe; ovaj zavet; onaj kamion; ovaj život; onu povorku, obvija ih sve i nosi dalje, kao što snažna ledena bujica sa glečera odnosi delove kostiju, koju plavu laticu, poneko hrastovo stablo, pa ih kotrlja dalje.

Međutim, bilo je kasnije nego što je mislila. Njena mati ne bi volela da ona ovako luta sama. Vratila se natrag na Strand.

Jedan dašak vetra (uprkos vrućini bilo je prilično vetra) prebaci tanak crn veo preko sunca i preko Stranda. Lica pobledeše; autobusi odjednom izgubiše sjaj. Jer iako su oblaci bili beli kao planinski sneg, tako da se čoveku činilo kako bi mogao sekirom da ih seče, iako su imali prostrane zlatne padine i nebeske vrtove za uživanje po obroncima, savršen izgled prebivališta uređenih za sastanak bogova iznad ovog sveta, ipak su se bez prestanka komešali. Signale bi izmenjali kad bi se, kao po unapred pripremljenom planu, čas jedan vrh smanjio, čas opet čitav blok veličine piramide, koji se nepromenljivo držao jednog mesta, krenuo prema sredini ili svečano poveo povorku ka novom sidrištu. Iako su izgledali nepomični, spokojni i savršeno složno okunjeni, nije bilo na svetu ničeg svežijeg, slobodnijeg, osetljivijeg od tih snežnobelih ili zlatno osvetljenih površina; pokrenuti se, poći, rasturiti tai svečani skup, ništa lakše od toga; i uprkos dostojanstvenoj nepokretnosti, nagomi-lanoi snazi i čvrstini, čas su bacali svetlost na zemlju, čas onet senku.

Tiho i s lakoćom Elizabeta Dalovej se pope u autobus za Vestminster.

Svetlost i senka koje su čas boile zid sivo, čas banane jasnožuto, čas Strand sivo, čas oot autobuse jasnožuto, činile su se Septimusu Vorenu Smitu, koji je ležao na sof i dnevnoj sobi, kao da dolaze i odlaze, daju znakove i signale; on je posmatrao to tečno zlato kako šija i trne na ružama i po tapetima sa začuđujućom osetljivošću kakvog živog stvorenja. Napolju je drveće vuklo svoje lišće kao mreže kroz dubine zraka; šum vode ispunjavao je sobu, a kroz talase su se čuli glasovi ras-pevanih ptica. Svakakva je sila izlivala svoja blaga na njegovu glavu, a njegova ruka ležala je zabačena na naslonu sofe, isto kao kad se kupa i pliva na talasima, dok se daleko na obali, daleko, čuo lavež pasa. Ne boj se više, reče mu srce u grudima; ne boj se više.

Nije se bojao. Svakog trenutka mu je priroda nekim radosnim znakom, kao što je ona zlatna mrlja koja kruži po zidu — tamo, tamo, tamo — stavljala do znanja svoju rešenost da mu, mašući perjem, tresući kovrdžama, zabacujući svoj ogrtač čas na ovu, čas na onu stranu, zanosno, uvek zanosno, i kroz svoje šuplje šake šapu-ćući mu u uho Sekspirove reci, otkrije svoj smisao.

Recija ga je posmatrala sedeći za stolom i udeša-vajući neki šešir u ruci; spazila je njegov osmeh. Znači, on je srećan. Ali nije mogla da podnese taj osmeh. To nije nikakav brak, nije nikakav muž onaj koji je tako čudan, večito se trza, smeje, satima sedi ćutke ili je ščepa i naredi joj da piše. Fioka stola je puna takvih rukopisa: o ratu, o Šekspiru, o velikim otkrićima; kako ne postoji smrt. U poslednje vreme se iznenada bez ikakvog razloga uzbuđuje (i dr Holms i ser Viljem Bredšo kažu da je to uzbuđenje najopasnija stvar za njega), maše rukama i viče da on zna istinu! On zna sve! Onaj čovek, njegov poginuli prijatelj, Evans, došao je, kaže on. Peva iza paravana. Zapisivala je sve onako kako je on govorio. Neke su stvari vrlo lene; a neke čista besmislica. Večito se zaustavlja na sredini i menia odluku, želi da doda nešto; da čuje nešto novo; pa sluša s podignutom rukom.

Ali ona ništa ne čuje.

Jednom su zatekli devojk kola sprema sobu kaiko u nastupu smeha čita te hartije. Bilo je užasno tužno. Jer se zbog toga Septimus razvikao o ljudskoj svireposti — kako ljudi kidaju jedan drugog na komade. Ako padnete, govorio je, kidaju vas na komade. »Holms nas progoni«, govorio bi i izmišljao priče o Holmsu; kako Holms jede ovsenu kašu; kako Holms čita Šekspira — urlajući od smeha ili besa, jer izgleda da dr Holms predstavlja nešto užasno za njega. Naziva ga »ljudskom prirodom«. A zatim ona priviđenja. Udavio se, tvrdio bi obično, i leži na jednom grebenu dok galebovi krešte nad njim. Pogledao bi preko ivice sofe dole, u more. Ili bi čuo muziku. U stvari, to je bio običan vergl ili neki čovek koji viče na ulici. »Divno!« vikao bi dok su mu suze tekle niz obraze, što je za nju naj užasnije od svega,

gledati čoveka, kao što je Septimus, koji je ratovao i bio hrabar, kako plače. I on bi ležeći slušao, dok najednom ne bi dreknuo da propada, dole, dole, u plamen! i ona bi istinski tražila plamen, tako su upečatljive bile njegove reci. Ali nije bilo ničeg. Bili su sami u sobi. To je samo san, rekla bi mu i tako ga najzad umirila; ali ponekad se i ona plašila. I uzdahnu, sedeći sa šićem u ruci.

Njen uzdah je bio blag i mio, kao večernji pove-tarac nad šumom. Cas bi ostavila makaze; čas tražila nešto po stolu. Svaki mali pokret, zvek, udar stvarao je nešto novo tamo na stolu za kojim je šila. A on je kroz trepavice posmatrao njenu mutnu figuru; njeno malo telo u crnom; njeno lice i ruke; njene pokrete za stolom kad uzima kalem ili traži svilu (imala je običaj da gubi stvari). Pravi šešir za udatu kćer gospođe Filmer, koja se zove — zaboravio joj je ime.

—Kako se zove udata kći gospođe Filmer? — upita.

—Gospođa Peters — odgovori Recija. Biće suviše mali, reče držeći šešir pred sobom. Gospođa Peters je krupna žena; Recija je ne voli. Ovo čini samo zato što je gospođa Filmer bila tako dobra prema njima. —Jutros mi je dala grožđe — reče Recija, zato hoće na neki način da se zahvali. Pre nekog vremena ušla je u sobu i zatekla gospođu Peters, koja je mislila da oni, Smitovi, nisu kod kuće, kako svira u gramofon.

—Je l' istina? — upita on. Svirala je u gramofon? Da; pa rekla mu je to još onda; zatekla je gospođu Peters kako svira u gramofon.

Stao je, veoma pažljivo, da otvara oči ne bi li video da li je gramofon zaista tu. Ali istinske stvari — instinske stvari i suviše uzbuđuju. Mora da bude obazriv. On neće da poludi. Najpre pogleda modne žurnale na donjoj polici, a zatim, postepeno, gramofon sa zelenom trubom. Ništa ne može biti stvarnije. Pa prikupljajući hrabrost, osmotri ormar za staklariju; činiju s bananama; graviru kraljice Viktorije i princa supruga, pa policu iznad kamina sa vazom ruža. Ništa se od toga nije kretalo. Sve je bilo mirno; sve je bilo stvarno.

— Ona je žena opaka jezika — reče Recija.

—Cime se bavi gospodin Peters? — upita Septimus.

—Ah — reče Recija trudeći se da se seti. Čini joj se kao da je gospođa Filmer rekla da putuje za neku kompaniju.

— Baš sad je u Halu — reče ona.

— Baš sad! — izgovorila je to s talijanskim na glaskom. Da, s talijanskim naglaskom. On je žmurio tako da je mogao da vidi samo jedan deo njenog lica, najpre bradu, zatim nos, pa čelo, iz straha da ne budu deformisani, da ne nose kakav strašan znak na sebi. Ah ne, ona sedi tu, savršeno prirodna, i šije, s napućenim usnama, s usredsređenim i tužnim izrazom kakav imaju žene kad šiju. Nema ničeg strašnog u tome, uveravao je samog sebe, pogledavši drugi, treći put njeno lice, njene ruke, jer šta ima zastrašujućeg ili odvratnog u njoj dok tu sedi usred bela dana i šije? Gospođa Peters ima opak jezik. Gospodin Peters je u Halu. Čemu onda bes i proricanja? Čemu bežati kao šiban i odbačen? Zašto drhtati i jecati zbog oblaka? Čemu tragati za istinom i nositi poruke, kad Recija zabada čiode u svoju haljinu, a gospodin Peters je u Halu? Čuda, otkrovenja, samrtne muke, usamljenost, propadanje kroz more dole, dole, u plamen, sve se izbrisalo, jer je, posmatrajući Reciju kako ukrašava slamni šešir gospođe Peters, imao utisak da je to prekrivač s cvećem.

— Suviše je mali za gospođu Peters — reče Septimus.

Prvi put posleolikih dana progovorio je kao što je nekad govorio! Pa dabome — smešno je mali, reče ona. Ali gospođa Peters ga je izabrala.

On uze šešir iz njenih ruku. To je šešir za verglaševog majmuna, reče on.

Koliko se obradovala tome! Nedeljama se nisu tako zajedno smejali, prisno se zabavljali kao svi bračni parovi. Jer da uđe gospođa Filmer, ili gospođa Peters, ili ma ko, ne bi shvatili čemu se ona i Septimus smeju.

— Evo — reče ona i čiodom prikači ružu s jedne strane. Nikad nije bila toliko srećna! Nikad u svom životu.

Sad je još smešniji, reče Septimus. Jadna žena će izgledati kao svinja na vašaru. (Nikad je niko nije toliko zasmekavao kao Septimus).

Šta to ona ima U svojoj korpici za rad? Ima trake, perle, kićanke, veštačko cveće. Ona sve izvrnu na sto. A on stade da spaja neskladne boje — jer iako je bio nespretnih ruku, nije bio u stanju čak ni da spakuje običan paket, imao je izvanredno oko, često bi pogodio, ponekad bi bio smešan, razume se, ali pokatkad bi savršeno pogodio.

— Imaće divan šešir! — mrmljao je uzimajući sad ovo, sad ono, dok je Recija klečala pored njega i gledala preko njegovog ramena. Gotovo je — to će reći model; mora sve da ušije. Ali mora da bude vrlo, vrlo pažljiva, reče on, i da uradi tačno onako kako je on udesio.

I ona stade da šije. Sijući, razmišljao je, ona stvara šum kao kotao na ognjištu; ključajući, mrmljajući, većito u poslu, dok njeni snažni, mali šiljati prsti prave nabore i bodove; a igla svaki čas zablesne. Neka se sunce javlja i nestaje, po kićankama i tapetama, on će čekati, razmišljao je posmatrajući svoje prugaste čarape na kraju sofe; on će čekati na ovom toplom mestu, u ovom džepu nepomičnog vazduha, na koji se ponekad naiđe uveče na ivici kakve šume, gde, zbog neke rupe u zemljištu ili rasporeda drveća (treba biti naučan, iznad svega naučan), toplota lebdi, a zrak zapljuskuje u obraze kao krilo ptice.

— Evo — reče Recija okrećući šešir gospođe Peters na vrhovima svojih prstiju. — Biće dobro za sada. Kasnije... — i njene reci zašumoriše, š-š-š-š, kao zado voljna slavina ostavljena da teče.

Divno. Nikada ništa nije napravio što bi ga ispunjavalo tolikim ponosom. On je tako stvaran, tako istinski, taj šešir gospođe Peters.

— Samo ga pogledaj — reče on.

Da, uvek će biti srećna kad god pogleda taj šešir. Tada je došao k sebi, smejao se tada. Bili su sami. Uvek će voleti taj šešir.

On joj reče da ga proba.

— Smešno će mi stajati — uzviknu ona i potrča ka ogledalu, pa se pogleda sad s ove, sad s one strane. A zatim ga brzo skide, jer se začu kucanje na vratima. Da li bi to mogao da bude ser Viljem Bredšo? Da li je već poslao odgovor?

Ne! to je samo devojčica s večernjim novinama.

Ono što se uvek događalo, svake večeri u njihovom životu, dogodilo se i sada. Dete je sisalo palac pred vratima; Recija kleče; zagrlji ga, poljubi, pa izvadi kesicu s bonbonama iz fioke. Jer tako je uvek bivalo. Najpre jedno, pa drugo. Tako je uvek radila, najpre jednu stvar pa drugu. Igrala je, poskakivala sve ukруг s detetom. On uze novine. Sari je potučen, pročita on. Nailazi talas toplote. Recija ponovi: Sari je potučen, nailazi talas toplote — to je bio sastavni deo igre koju je igrala sa unukom gospođe Filmer, dok su obe istovremeno čavrljale i smejale se svojoj igri. A on je vrlo umoran. Vrlo srećan. Njemu se spava. On zatvori oči. Odjednom nije ništa video, glasovi u igri postadoše slabiji i čudniji i zazvučaše kao povici ljudi koji traže a ne nalaze, gubeći se sve dalje i dalje. Izgubili su ga!

On se užasn timer. Šta je to video? Tanjir s bananama na ormaru. Nije bilo nikog. (Recija je odvela dete majci. Bilo je vreme spavanja.) Eto, opet: većito biti sam. To je prokletstvo izrečeno u Milanu kad je stupio u onu sobu i zatekao ih kako makazama kroje kruto platno; većito biti sam.

Sam je sa ormarom i bananama. Sam je, na vetro-metini; opružen — ali ne na vrhu brda; ne na kakvom grebenu; već na sof i gospođe Filmer u dnevnoj sobi. A pojave, lica, glasovi mrtvih, gde su? Eno pred njim paravana sa crnom rogozinom i plavim lastama. Tamo gde je viđao planine, gde je viđao lica, gde je viđao lepotu, tamo je paravan.

— Evanse! — uzviknu. Nema odgovora. Miš ciknu ili neka zavesa sušnu. To su glasovi mrtvih. Paravan, kanta za ugalj, ormari, sve je tu. Gledaće paravan, kantu za ugalj i ormar... ali Recija upade u sobu brbljajući.

Neko pismo je stiglo. Svi planovi su se izmenili. Gospođa Filmer neće moći da ide u Brajton. Nema vremena da se obavesti gospođa Viljems, i Recija stvarno misli da je to vrlo, vrlo neprijatno, kad odjednom spazi šešir i pomisli... možda ... bi ona... mogla da napravi mali... Njen glas se izgubi u melodičnosti sreće.

— Ah, do đavola! — uzviknu ona (jedna od njihovih zabava je bilo njeno psovanje), slomila se igla. Šešir,

dete, Brajton, igla. Preživljavala je stvari; najpre jednu pa drugu, preživljavala ih je šijući.

Želela je da on kaže da li je šešir lepši kad se ukloni ruža. Ona sede na ivicu sofe.

Sad su savršeno srećni, reče ona iznenada i odloži šešir. Jer sad ona može sve da mu kaže. Može da mu kaže sve što joj padne na pamet. Gotovo da je to bila prva stvar koju je osetila prema njemu one večeri u kafani kad je naišao sa svoja dva prijatelja Engleza. Ušao je prilično stidljivo, osvrnuo se oko sebe, i šešir mu je pao kad ga je obesio. Toga se seća. Znala je da je Englez, iako nije jedan od onih krupnih Engleza koje je obožavala njena sestra, jer je oduvek bio mršav, ali je imao lepu svezu boju, i njegov veliki nos, njegove sjajne oči, njegova navika da sedi malo povijen podsetili su je, često mu je to govorila, na mladog jastreba, one prve večeri kad ga je ugledala, dok su igrali domine a on ušao — da, na mladog jastreba; ali prema njoj je uvek bio blag. Nikad ga nije videla besnog ili pijanog, samo je ponekad bivao nesrećan zbog tog strašnog rata, ali bi i to skrivao kad je ona ulazila. Sve, sve na ovome svetlu, svaku malu neprijatnost u svom radu, sve što joj je padalo na pamet, ona bi mu kazivala i on bi smesta razumeo. Čak ni njena porodica nije bila takva. Stariji od nje i toliko pametan — kako je samo bio ozbiljan! — hteo je da ona čita Šekspira pre nego što je bila u stanju da pročita dečju priču na engleskom! — toliko iskusniji od nje, mogao je da joj pomaže. I ona je njemu mogla da pomaže.

Ali ovaj šešir. A zatim (bilo je već kasno) ser Viljem Bredšo.

Ona prinese ruke licu u iščekivanju da on kaže da li mu se šešir dopada ili ne, i dok je tu sedela, čekajući, oborenog pogleda, on je osećao njene misli koje kao ptice sleću s grane na granu i uvek se spuštaju tačno gde treba; sledio je njene misli dok je tu sedela u jednoj od onih nemarnih, opuštenih poza koje su joj tako prirodno pristajale, i kad bi on bilo šta rekao, odjednom bi se nasmešila kao ptica koja sleće i čvrsto se hvata za granu.

Ali se seti kako je Bredšo rekao: »Ljudi koje najviše volimo nisu dobri za nas kad smo bolesni.« Bredšo je rekao da ga treba naučiti da se odmara. Bredšo je rekao da se moraju razdvojiti.

»Moraju«, »moraju«, zašto »moraju«? Kakvo pravo ima Bredšo nad njim? »Kakvo pravo ima Bredšo da mi kaže »moraš«?» pitao se on.

— To je zato što si govorio da ćeš se ubiti — reče Recija. (Hvala bogu, ona sad sve može da kaže Septi-musu.)

Znači, on je u njihovim rukama! Holms i Bredšo ga progone! Životinja crvenih nozdruva njuši svako skrovito mesto! U stanju je da kaže »moraš«! Gde su njegove hartije? ono što je pisao?

Ona mu donese njegove hartije, ono što je pisao, ono što je ona pisala umesto njega. Pa ih prosu po sofi. Zajedno su ih pregledali. Dijagrami, crteži, mali ljudi i žene sa razmaknutim štapovima umesto ruku, s krilima — zbilja s krilima? — na ledima; otisci šilinga i novčića od šest penija — sunca i zvezde; izlomljene ur-vine uz koje se, privezani konopcem, penju planinari, sasvim nalik na noževe i viljuške; sličice mora sa malim licima koja se smeju iz nečeg nalik na talase; mapa sveta. Spali ih! viknu on. A sad njegovi spisi; kako mrtvaci pevaju iza žbunova zimzelena; ode Vremenu; razgovori sa Šekspirom; Evans, Evans, Evans — njegove poruke iz sveta mrtvih; ne secite drveće; reći ministru predsedniku. Sveopšta ljubav: smisao sveta. Spali ih! viknu on.

Ali Recija stavi svoje ruke na njih. Neki napisi su vrlo lepi, mislila je. Povezaće ih (jer nema omota) s malo svile.

Čak i da ga odvedu, ona će poći s njim. Ne mogu da ih razdvoje protiv njihove volje, rekla je ona.

Ispravivši ivice, ona sredi hartije i sveza paket go tovo i ne pogledavši, sedeći pored njega, kao da su, pomisli on, sve njene latice tu oko nje. A ona je rascvetano drvo; kroz granje gleda njeno lice zakonodavca koji se uzdigao do svetilišta gde se nikog ne boji; ni Holmsa, ni Bredšoa; čudo, trijumf, poslednji i najveći!

Zapanjen on je ugleda kako se penje uz trošne stepenice, pod teretom Holmsa i Bredšoa, ljudi koji nikad ne teže manje od jedanaest stouna i šest funti, koji šalju svoje žene u dvor, ljudi koji zarađuju deset hiljada godišnje i govore o osećanju mere; koji se razlikuju u presudama (jer je Holms rekao jedno, a Bredšo drugo) pa ipak su sudije; koji brkaju priviđenje i ormar; ne vide ništa jasno, pa ipak sude, ipak kažnjavaju. »Moraš«, kažu oni. Nad njima ona trijumf u je.

— Evo! — reče ona. Rukopisi su povezani. Niko ih neće naći. Ona će ih skloniti.

I ništa ih, reče ona, ne može rastaviti. Pa sede pored njega i stade da ga naziva jastrebom ili gavranom, koji kao zla ptica i veliki upropastitelj useva sasvim liči na njega. Niko ih ne može rastaviti, reče ona.

A zatim ustade i pođe u spavaću sobu da spakuje njihove stvari, ali kako je čula glasove dole i pomislila da je to dr Holms možda navratio, ona strča da ga spreči da se popne.

Septimus je ču kako na stepenicama razgovara sa Holmsom.

—Draga gospođo, došao sam kao prijatelj — govorio je Holms.

—Ne. Neću vam dozvoliti da vidite mog muža — reče ona.

Video je kako mu kao kakva mala kokoška raširenim krilima zatvara prolaz. Ali je Holms bio istrajan.

—Draga gospođo, dopustite mi... — reče Holms odgurnuvši je (Holms je bio snažno građen čovek).

Holms se penje uz stepenice. Holms će banuti na vrata. Holms će reći: »Prepao se, a?« Holms će ga ščepati. Ali ne Holms; ni Bredšo. Septimus ustade prilično nesigurno, klateći se s noge na nogu, pa osmotri lep, čist nož za hleb gospođe Filmer sa reci »hleb« urezanom na dršci. To se ne srne pokvariti. Gas? Suviše je kasno sada za to. Holms dolazi. Verovatno ima koji briač, ali ih je Recija, koja uvek radi takve stvari, spakovala. Preostaje jedino prozor, široki prozor blumsberijski meblirane sobe; zamoran, dosadan i prilično melodrama-tičan posao: otvoriti prozor i baciti se sa njega. Njihova je zamisao ova tragedija, ne njegova, ni Recijina (jer je

ona uz njega) — Holms i Bredšo vole takve stvari. (On sede na prozorsku dasku. Ali će čekati do poslednjeg trenutka). On ne želi da umre. Život je dobar. Sunce toplo. Samo ljudska bića — šta hoće ona? Silazeći niz stepenice preko puta, neki starac se zaustavi i zagleda u njega. Holms je bio na vratima. »Pokazaću ti!« doviknu Septimus i baci se snažno, žestoko na ogradu dvorišta gospođe Filmer.

—Kukavice! — vikao je dr Holms otvorivši širom vrata. Recija pritrča prozoru i vide; shvati. Dr Holms i gospođa Filmer se sudariše. Gospođa Filmer joj prebaci kecelju preko očiju i odvede je u spavaću sobu. Mnogo se trčalo uz i niz stepenice. Dr Holms uđe sa čašom u ruci — bleđ kao krpa i drhteći od glave do pete. Ona mora da bude hrabra i popije nešto, reče on. (Šta je to? Nešto slatko); jer je njen muž užasno izmrcvaren, neće povratiti svest, ona ne srne da ga vidi, treba je poštediti što je moguće više, moraće da prisustvuje pretresu, jedna mlada žena. Ko bi to rekao? Iznenadan impuls, niko za to nimalo nije kriv (rekao je on gospođi Filmer). Kog mu je đavola to trebalo, dr Holms nije mogao da shvati.

Činilo joj se dok je ispijala taj slatki lek da otvara duge prozore i ulazi u neki vrt. Ali gde? Sat je izbijao — jedan, dva, tri: kako je razborit taj zvuk; u poređenju sa svim tim trupkanjima i šaputanjima; kao Septimus glavom. Obuzimao ju je san. Ali je sat i dalje izbijao četiri, pet, šest, i gospođa Filmer mašući svojom ke-celjom (telo neće biti doneseno ovamo, je l'te da neće?) kao da je bila sastavni deo tog vrta; ili zastava. Jednom je Recija videla zastavu kako se lako leprša na katarci kad je bila kod svoje tetke u Veneciji. Na taj se način pozdravljaju ljudi poginuli na bojnom polju, a i Septimus je bio u ratu. Skoro sve njene uspomene bile su srećne.

Ona stavi šešir na glavu stade da trči preko žitnih polja — gde bi to moglo da bude? — preko nekog brda, negde blizu mora, jer je bilo brodova, galebova i leptirova; nalazili su se na jednom grebenu. I u Londonu ih takođe ima; i, već upola u snu, dopiralo je do nje kroz vrata spavaće sobe padanje kiše, šaputanje, šuškanje u

suvom žitu, milovanje mora, kako joj se činilo, koje sve to skriva u svojoj školjci šumoreći pored nje, a ona leži na obali, sva rasuta po nekoj grobnici kao leteće cveće.

—On je mrtav — reče ona smešeći se na jednu staricu koja ju je čuvala, svojim čestitim svetloplavim očima, uperenim u vrata. (Oni ga neće doneti ovamo, je l' te da neće?) Ali ju je gospođa Filmer umirivala. O, ne, o, ne! Sad ga odnose. Zar joj to ne treba reći? Supružnici treba da budu zajedno, razmišljala je gospođa Filmer. Ipak treba postupiti kao što je lekar rekao.

—Nek spava — reče dr Holms pipajući njen puls. I ona ugleda krupne konture njegovog tela kako se mračno ističu prema prozoru. Znači to je dr Holms.

Jedan od trijumfa civilizacije, razmišljao je Piter Volš. To je jedan od trijumfa civilizacije, razmišljao je on, dok se razlegalo prodorno, piskavo zvono kola za spašavanje. Brza i čista, kola za spašavanje jurila su prema bolnici pošto su nešto pre toga čovečno primila u sebe kakvog jadnika; nekog ko je dobio udarac po glavi ili koga je oborila bolest, koji je možda pre minut--dva pregažen na jednom od ovih raskršća, kao što se to svakom može dogoditi. To je civilizacija. Vraćajući se sa Istoka, iznenadila ga je brzina, organizacija, društvena svest Londona. Svaka kola ili kamion sami od sebe su se povlačili u stranu da propuste kola za spašavanje. Možda je to morbidno? Ali, zar nije i dirljivo, to poštovanje što ga ukazuju tim kolima za spašavanje koja u sebi nose svoju žrtvu — poslovni ljudi koji žure kući, pa ih ipak za trenutak ta kola podsete na nečiju ženu; ili možda na to kako su se lako i oni mogli naći tamo, opruženi na nosilima s lekarom i bolničarkom... Ali misli postaju smesta morbidne, sentimentalne, čim se čovek seti lekara, mrtvih tela; mala iskra zadovoljstva, neka vrsta požude u isti mah, što se javlja preko vizuelnog utiska, opominje da treba misliti o tim stvarima — koje su sudbonosne za umetnost, sudbonosne za prijateljstvo. To je istina. Pa ipak, razmišljao je Piter Volš, dok su kola za spašavanje skretala za ugao, iako se prodorno piskavo zvono moglo čuti kako neprestano zuji i u sledećoj ulici, i još dalje prelazeći Ulicu Toten-ham Kot, — to je preimućstvo usamljenosti; kad je sam

sa sobom, čovek može da radi šta hoće. Može da plače ako ga niko ne vidi. U anglo-indijskom društvu je ta osetljivost značila njegovu propast; ne zaplakati se u pravi čas, ili ne nasmejati se. Ja to nosim u sebi, razmišljao je stojeći pored sandučeta za pisma, u stanju sam da se odmah oblijem suzama. Zašto, sam bog zna. Možda je to zbog neke lepote, zbog tereta dana koji je počeo tom posetom Klarisi i iscrpao ga svojom vrućinom, intenzitetom i kapanjem kap po kap jednog utiska za drugim u taj duboki, mračni podrum u kojem oni prebivaju negde duboko, u mraku i za koji niko nikad neće znati. Delimično zbog toga, zbog njegove tajanstvenosti, potpune i neprobojne, za njega je život kao neki nepoznati vrt, pun zavijutaka i kutaka, iznenadnih, da; zbilja ti trenuci prosto zaustave dah čoveku; eno gde dolazi k njemu, koji stoji pored sandučeta za pisma preko puta Britanskog muzeja, jedan od njih, jedan takav trenutak, sa skupom pojava; s tim kolima za spašavanje, životom i smrću. Kao da ga je bujica osećanja izdigla do nekog vrlo visokog krova, a ostali deo njega, kao belim školjkama poprskana obala, ostao je go. To ga je i upropastilo u anglo-indijskom društvu — ta osetljivost.

Klarisa je jednom, nekud su išli na krovu autobusa, Klarisa, koja se bar spolja tako lako uzbuđivala, čas bivala očajna, čas sjajno raspoložena, sva treptava u ono doba i prijatan saputnik, otkrivala sa vrha autobusa čudne sitne prizore, imena, ljude, jer njih dvoje su imali običaj da lutaju po Londonu i pri povratku donosili su pune torbe blaga sa Kaledonskog trga — Klarisa je imala jednu svoju teoriju u to doba — oni su imali gomile teorija, većito nekih teorija, kao što biva kod mladih ljudi. Njome je objašnjavala ono osećanje nezadovoljstva koje čovek nosi u sebi zato što ne poznaje ljude; što ljudi ne poznaju njega. Jer kako bi se i mogli znati? Srećete se svakog dana; pa se onda mesecima, godinama ne srećete. Složili su se da je nezadovoljavajuće koliko malo čovek poznaje ljude. Ali, rekla je tada sedeći u autobusu koji je išao avenijom Šaftsberi, ona oseća sebe svuda; ne »ovde, ovde, ovde«, ona lupnu po naslonu sedišta; već svuda. I pokaza rukom aveniju Šaftsberi. Sve je to ona. Zato, ako neko hoće da upozna

nju ili bilo koga, treba da traži ljude koji je upotpunjuju; čak i mesta. Čudno srodstvo je osećala sa ljudima s kojima nikad nije razgovarala, sa nekom ženom na ulici, nekim čovekom za tezgom — čak i sa drvećem ili žitnicama. To je prelazilo u jednu transcendentálnu teoriju i, udruženo s njenim strahom od smrti, dopuštalo joj da veruje ili da kaže da veru je (pored sveg njenog skepticizma) da, pošto je naša pojava, onaj deo nas koji se pojavljuje, toliko trenutan u poređenju s onim drugim, nevidljivim delom nas, koji se prostire na sve strane, to nevidljivo može da nadživi, da se otrgne i na neki način pripoji ovoj ili onoj osobi, ili čak i da posećuje izvesna mesta posle smrti... možda — možda.

Ako baci pogled unazad na njihovo dugo prijateljstvo od skoro trideset godina, njena se teorija do danas može primeniti. Kratki, isprekidani, često bolni kakvi su bivali njihovi susreti, pa njegove odsutnosti i prekidanja njihovih susreta (jutros je, na primer, naišla Elizabeta kao kakvo dugonogo lane, lepo i čutljivo, baš kad je on počeo da govori Klarisi), ipak je njihov uticaj na njegov život ogroman. Ima u tome nečeg tajanstvenog. Pružaju vam oporo, resko, neprijatno seme — ti susreti, koji su najčešće veoma mučni, pa ipak, kad je čovek sam, na najverovatnijim mestima ono procveta, razgrana se, prospe svoj miris, dopusti vam da ga do-dirnete, okusite, osmotrite, u potpunosti osetite i shvatite, posle mnogo proteklih godina. Tako mu je ona dolazila; na brodu, na Himalajima; izazvana najčulnijim stvarima (na isti se način Seli Seton, dobrodušna, egzaltirana guska! sećala njega kad god bi ugledala plave hortenzije). Klarisa je uticala na njega više negoli ijedna osoba koju zna. I uvek je pred njega izlazila tako, bez njegove želje, hladna, dostojanstvena, kritična; ili zanosna, romantična, podsećajući na polja ili žetvu u Engleskoj. Najčešće ju je viđao u prirodi, ne u Londonu. Obnavljala se tako jedna uspomena za drugom iz Bortona...

On stiže u svoj hotel. Prođe kroz hol, mimo crvenkastih fotelja i sofa, mimo biljaka šiljatog lišća i uvelog izgleda. Skide svoj ključ sa kuke. Mlada žena mu pruži

nekoliko pisama. Pope se uza stepenice — viđao ju je najčešće u Bortonu, u kasno leto, kad je boravio tamo po nedelju dana ili čak i dve, kao što se to radilo u ono doba. Evo je najpre na vrhu nekog brda kako rukama pridržava kosu, s ogrtačem koji se lepršao na vetru pokazuje im, dovikuje im nešto — ugledala je Severn dole. Ili u šumi kako stavlja kotlić vode na vatru da provri — bila je veoma nevešta; dim se povija, ide im pravo u lice; kroz dim se vidi njeno sitno ružičasto lice; ili kako moli vode od neke starice, koja je izašla na vrata seoske kućice da ih vidi kako prolaze. Oni su uvek pešačili; ostali su se vozili. Bilo joj je dosadno da se vozi, mrzela je sve životinje, osim onog psa. Prelazili su milje i milje putevima. Ona bi zaustavljala da se ori-jentiše, vodila ga nazad preko polja; i celo su vreme raspravljali, diskutovali o poeziji, o ljudima, o politici (bila je tada radikal); a on nikad ništa nije zapažao dok ga ona ne bi zaustavila, uzviknula pred kakvim lepim izgledom ili drvetom i terala ga da gleda s njom; i tako opet kroz strnjiku, ona napred s neakvim cvetom za njenu tetku, nikad umorna od šetnje, uprkos svoj svojoj nežnosti; da u sumrak stignu u Bor ton. A zatim bi posle večere stari Brajtkopf otvorio klavir i pevao bez glasa, a oni bi se zavalili u naslonjače i trudili da se ne smeju, ali bi svaki čas prsnuli u smeh, smeh — smeh ni zbog čega. Pretpostavljali su da Brajtkopf to ne vidi. A zatim bi ujutru kao ptica zalepršala pred kućom ...

O, pa to je pismo od nje! Plavi omot; to je njen rukopis. Moraće da ga pročita. Evo još jednog od onih sastanaka koji su obavezno mučni! Da pročita njeno pismo, potreban je đavolski napor. »Kako je divno što ga je videla. Mora to da mu kaže«. To je sve.

Ali ga pismo poremeti. Uznemiri. On požele da ga nije ni napisala. Posle svih tih misli došlo mu je kao udarac u slabinu. Zašto ne može da ga ostavi na miru? Na kraju krajeva, udala se za Daloveja i već toliko godina živi s njim savršeno srećno.

Ovi hoteli ne pružaju utehe. Daleko od toga. Nebrojeno ljudi je vešalo svoje šešire o one kuke. Čak su i muve, ako samo pomislite na to, prethodno sletale na

nosove drugih ljudi. A što se tiče čistoće koja ga je lupila po glavi, to nije toliko čistoća koliko golotinja, hladnoća; nešto što mora da bude. Kakva suva nadzornica obilazi sobe ujutru, frkće, zaviruje, tera služavke pomodrelih nosova da ribaju iz sve snage, kao da je sle-deći posetilac kakav but koji treba poslužiti na bespre-korno čistoj čini. Za spavanje, jedan krevet; za se-denje, jedna naslonjača, za pranje zuba i brijanje brade, jedna čaša, jedno ogledalo. Knjige, pisma, domaća haljina razbacani su po bezličnosti tih stvari kao neskladna drskost. Klarisino pismo ga goni da vidi sve to. »Divno je što sam vas videla. Ona to mora reći!« On savi pismo; odgurnu ga; ništa ga neće navesti da ga ponovo pročita!

Da bi mu to pismo stiglo do šest sati, morala ga je napisati čim je otišao od nje; zalepiti marku; poslati po nekom na poštu. A to, kao što se kaže, veoma liči na nju. Njegova ju je poseta uznemirila. Osetila je mnogo; za trenutak, kad mu je poljubila ruku, zažalila je, čak mu pozavidela, verovatno se setila (video joj je to u očima) nečeg što je on rekao — kako će oni promeniti svet ako se uda za njega, možda; a umesto toga ovo; odmakle godine, osrednjost. A zatim je svojom nesavlad-ljivom životnom snagom prisilila sebe da sve to odbaci; ona nosi u sebi jednu životnu nit kojoj po žilavosti, izdržljivosti, snazi da savlada prepreke i da se pobe-donosno probije do cilja on ne zna ravne. Da; a reakcija je došla čim je on napustio sobu. Mnogo ga je žalila; razmišljala šta bi na ovom svetu mogla da učini da bi ga obradovala (a radosti uvek nešto nedostaje), video je kako joj suze tek u niz obraze, kako prilazi pisaćem stolu i ispisuje taj jedini red koji će on zateći kao pozdrav ... »Divno je što sam vas videla!« Ona je tada to i mislila.

Piter Volš odreši cipele.

Ali njihov brak ne bi bio srećan. Ovo drugo, na kraju krajeva, dogodilo se mnogo prirodnije.

Čudno je; istina je: mnogi ljudi su to osećali. Da Piter Volš, koji je imao pristojnog uspeha, koji je kako treba obavljao svoje osrednje dužnosti, koga su voleli, ali koga su smatrali pomalo nastranim, koji se pravio

važan — čudno je da on, naročito sada pod sedom kosom, ima zadovoljan izgled, izgled čoveka koji je sačuvao rezerve. Zbog toga je i bio privlačan za žene kojima se dopada to što on nije baš sasvim muškarac. Bilo je nečeg neobičnog u njemu ili iza njega. Možda zato što je voleo knjige — nikad ne bi došao da vas poseti a da pri tom ne uzme knjigu sa vašeg stola (i sada je čitao dok su mu se pertle vukle po podu); ili zato što je džentlmen, što se videlo po načinu na koji je otrešao pepeo iz lule, ili — naročito po njegovom ophođenju sa ženama. Jer je zaista bilo veoma zabavno i sasvim smešno kako je lako mogla svaka devojka bez trunke pameti da ga oba-vije oko malog prsta. Ali na svoj sopstveni rizik. To će reći, iako je uvek bio tako prijatan, i zbilja zavodljiv u društvu zbog svoje veselosti i dobrog vaspitanja, to je bivalo samo do izvesne mere. Devojka bi rekla nešto — ne, ne; on to prozire. On se ne slaže s tim — ne, ne. Pored toga je umeo da galami, i da se veseli, i da se hvata za stomak na kakvu šalu u muškom društvu. Bio je najbolji poznavalac jela u Indiji. Bio je čovek. Ali ne čovek koga treba poštovati — hvala bogu; ne kao major Simons, na primer; ni najmanje nalik na njega, mislila je Deizi kad ih je, i pored svoje dvoje male dece, redovno poređivala.

On smaknu cipele. Isprazni džepove. Zajedno s pe-rorezom ispade Deizina fotografija na verandi; Deizi sva u belom sa foksterijerom u krilu; veoma ljupka, jako crnomanjasta; najbolja njena slika za koju zna. Dogodilo se to na kraju krajeva, sasvim prirodno; mnogo prirodnije negoli sa Klarisom. Bez muke. Bez neprijatnosti. Bez izmotavanja, bez uzbuđivanja. Sve po ravnom putu. I crnomanjasta, božanstveno ljupka žena na verandi uzviknu (čuo ju je). Dabome, dabome, ona će mu sve dati! vikala je (nije imala nimalo smisla za diskreciju), daće sve što zaželi! vikala je trčeći mu u susret, pa ma ko ih gledao. Tek joj je dvadeset i četvrta godina. I ima dvoje dece. Lepo, lepo!

Lepo, zaista se uvalio u nezgodu u svojim godinama. To je shvatio kad se iznenada probudio jedne noći. Pretpostavimo da se uzmu? Za njega bi sve to bilo sasvim dobro, ali šta bi bilo s njom? Gospođa Berdžis, dobra i

diskretna žena kojoj se poverio, misli da će ovo njegove odsustvovanje u Engleskoj, tobože da se vidi sa advokatima, možda poslužiti Deizi da razmotri stvar, da shvati šta to znači. U pitanju je njen položaj, govorila je gospođa Berdžis; njeno mesto u društvu, njena deca. Jednog će dana, uskoro, biti udovica s prošlošću, koja se vuče po predgrađima, ili, verovatnije, jedna od mnogih (vi već znate, rekla je ona, kako izgledaju te žene sa suviše šminke na licu). Ali je Piter Volš odmahivao rukom na sve to. On još ne misli da umre. Svakako, ona sama mora da se odluči; sama da prosudi, razmišljao je hodajući po sobi u čarapama, gladeći svoju večernju košulju, jer će, možda, ići na Klarisin prijem, a možda u neki mjuzikhol, **ili** će, možda, ostati tu i čitati kakvu zanimljivu knjigu koju je napisao čovek koga je nekad poznao u Oksfordu. Ako ode u penziju, eto šta će uraditi — pisaće knjige. Otići će u Oksford i čeprkati po Bodlejani.* Uzalud je crnomanjasta, božanstveno ljupka žena trčala do ivice terase; uzalud mahala rukom, uzalud vikala da ne mari ni trunke šta će svet reći. Evo njega, čoveka koga ona smatra svojim svetom, savršenog džentlmena, koji osvaja, koji se izdvaja (njegove godine ništa ne znače za nju), kako hoda po hotelskoj sobi u Blumsberiju, brije se, umiva, nastavljaajući, dok uzima limene posude i ostavlja brijače, da u mislima čeprka po Bodlejani trudeći se da prokljuvi istinu o nekim sitnim stvarima koje ga zanimaju. Ali zapričaće se on bilo s kim i tako će sve više i više zanemarivati tačno vreme ručku, propuštati obaveze, i kad Deizi bude od njega zatražila poljubac, kao što će i činiti, napraviće scenu jer neće moći potpuno da se preda (iako je iskreno voli) — ukratko, bilo bi možda srećnije rešenje, kao što kaže gospođa Berdžis, da ga ona zaboravi, ili da ga se samo seća kako je avgusta 1922. stajao na raskrsnici u sumrak kao kip, koji postaje sve dalji i dalji dok kočije odmiču odnoseći je sigurno privezanu za zadnje sedište, iako su joj ruke ispružene, i ona gledajući kako se kip smanjuje i nestaje, još uvek više da će učiniti sve na svetu, sve, sve...

* Biblioteka oksfordskog univerziteta. — Prtim, prev.

Nikad ne zna šta ljudi misle. Sve mu je teže i teže da se usredsredi. Postao je sav zaokupljen; postao je prezauzet svojim ličnim stvarima; čas mrzovoljan, čas veseo; zavisao od žena, rasejan, neraspoložen, sve manje i manje u stanju (razmišljao je dok se brija) da shvati zašto Klarisa ne bi prosto mogla da im nađe stan i bude ljubazna prema Deizi; da je uvede u društvo. A on bi prosto mogao da — šta! da besposlici i dokolici (baš je u tom trenutku bio zauzet sređivanjem raznih ključeva, hartija), da uživa i sladi, da bude, ukratko, sam sebi dovoljan; pa ipak, svakako da nije bilo čoveka koji više zavisi od drugih (on zakopča svoj prsluk); to je **i** bila njegova propast. On ne može a da ne odlazi u salone za pušenje, on voli pukovnike, voli golf, voli bridž, a iznad svega voli žensko društvo, prefinjenost njihovog prijateljstva, i njihovu odanost i smelost i veličinu ljubavi koja je — mada ima **i** svojih nezgoda — u njegovim očima (i crnomanjasto, božanstveno ljupko lice se pojavi odozgo na gomili koverata), tako savršen **i divan**, tako sjajan cvet da treba da cveta na najvišem vrhu ljudskog života, pa ipak on ne može potpuno da se preda, zato što je uvek sklon da zaviruje u stvari (Klarisa je zauvek podrila nešto u njemu) **i** da se lako umori od neme odanosti i da zaželi promenu u ljubavi, iako bi se razbesneo kad bi Deizi volela nekog drugog, razbesneo bi se! Jer on je ljubomorani, nesavladljivo ljubomorani po prirodi. Kakve je sve muke propatio! Ali gde su njegov nož, sat, pečat, beležnica, Klarisino pismo koje on neće više čitati ali kojeg voli da se seti, i Deizina fotografija? A sad na večeru. Gosti su već počeli da večeraju. Sedeći za malim stolovima ukrašenim vazama sa cvećem, svečano ili svakodnevno obučeni, sa šalovima i torbama pored sebe, sa izrazom lažne pribranosti, jer nisu navikli na tolika jela za večeru; samouverenja ta-kođe, jer su bili u stanju da je plate; i napora, jer su ceo dan trčali po Londonu pazareći i obilazeći znamenitosti; i prirodne ljubopitljivosti, jer su se osvrćali sa svih strana kad je ušao naočit džentlmen sa naočarima u okviru od roga; i dobrodušnosti, jer bi bili radi da učine bilo kakvu sitnu uslugu, na primer da pozajme red vožnje

ili dadu korisno obaveštenje; i njihova želja koja kuca u njima, koja ih iz dubine potresa, da na neki način uspostave veze, makar to bilo samo preko zajedničkog rodnog mesta (Liverpula, na primer), ili preko prijatelja istog imena; sa potajnim pogledima, čudnim ćutanjima, i naglim povlačenjem u prisnu veselost i izdvojenost; sedeli su za večerom kad je ušao gospodin Volš i zauzeo svoje mesto za stolom pored zavese.

Ne time što je rekao nešto, jer, pošto je bio sam, mogao se obratiti jedino kelneru; već načinom na koji je gledao jelovnik, pokazivao prstom na određeno vino, primakao se stolu, prilazio večeri, ne proždrljivo, zadobio je njihovo poštovanje; koje, pošto je moralo da ostane neizraženo u toku većeg dela obeda, zablesnu za stolom za kojim su sedeli Morisovi kad se na kraju obeda čuo gospodin Volš gde kaže: »Bartletske kruške«. Zašto je govorio tako umereno, pa ipak odsečno, sa izrazom čoveka koji voli disciplinu u okviru svojih prava zasnovanih na pravdi, nisu znali ni mladi Čarls Moriš, ni stari Carls, ni gospođica Elen, ni gospođa Moriš. Ali kad je rekao »Bartletske kruške«, sedeći sam za svojim stolom, osetili su da on računa na njihovu podršku u nekom svom punopravnom zahtevu; da zastupa stvar koja je smesta postala i njihova, tako da im se oči prijateljski susretoše s njegovim, i kad su svi istovremeno stigli u salon za pušenje, mali razgovor između njih bio je neizbežan.

Nije to bio nikakav dubok razgovor — samo da je u Londonu gužva, da se promenio za trideset godina; da gospodin Moriš više voli Liverpul; da je gospođa Moriš bila na vestminsterskoj izložbi cveća, i da su svi videli princa od Velsa. Pa ipak, razmišljao je Piter Volš, ni jedna se porodica na svetu ne može porediti sa Morisovima; ni jedna; njihovi međusobni odnosi su savršeni; ne daju ni po lule duvana za više klase, vole ono što vole, Elen uči domaćićku školu, a sin je dobio stipendiju za Lids, stara gospođa (koja je njegovih godina) ima još troje dece kod kuće; imaju dva automobila, pa ipak gospodin Moriš još uvek opravljajući njihove cipele nedeljom; to je divno, to je zaista divno, mislio je Piter Volš, ljuljajući se pomalo napred i nazad sa čašicom

likera u ruci, između kožnih crvenih fotelja i pepeljara, veoma zadovoljan sobom, jer se svideo Morisovima. Da, njima se sviđa čovek koji kaže »Bartletske kruške«. Osećao je da im se sviđa.

Ići će na Klarisin prijem. (Morisovi su otišli; ali će se oni opet videti). Ići će na Klarisin prijem zato što hoće da pita Ričarda šta to rade u Indiji — ti konzervativni glupani. I šta se daje u pozorištu? Pa muzika ... I dabome, prosto da je časka.

Jer u ovome je istina o našoj duši, razmišljao je on, o našoj ličnosti, ona je kao riba koja boravi u dubokim morima i kreće se usred nepoznatih stvari, probijajući sebi put između džinovskih vreža algi, preko suncem obasjanih prostora, pa sve dalje i dalje u hladnu, duboku, nedokučljivu tminu; najednom izbija na površinu i skače po vetrom nabranim talasima; a to znači, ima stvarnu potrebu da se tare, češe, zabavlja časkanjem. Šta namerava vlada — znaće to Ričard Dalovej — da uradi sa Indijom?

Kako je bila topla noć i prodavci novina se razmireli sa plakatama u kojima se ogromnim crvenim slovima objavljivao dolazak talasa toplote, pletene stolice su bile iznesene na stepenice hotela, gde su sruću i pušću se-dela gospoda svaki za sebe. Piter Volš sede tu. Čoveku se činilo kao da dan, londonski dan, tek počinje. Kao žena koja je skinula svoju cicanu haljinu i belu kecelju da se odene u plavo i stavi bisere, tako se menjao dan, skidao običnu odeću da obuče svilu, menjao se u večer i s istim uzdahom zadovoljstva koji se otme ženi kad spusti suknje na pod, i on strese prašinu, toplotu, boje; saobraćaj se umanjuje; automobili, zvučni i brzi, zameniše gomilu kamiona; a ovde-onda, između gustog lišća skverova, visila je jaka svetlost. Ja se povlačim, kao da je govorilo večer dok je bledele i venulo iznad kula i vrhova zgrada u obliku kubeta i tornjeva, iznad hotela, kuća i blokova radnji, ja venem, počinjalo je ono, ja nestajem, ali London ne htede to, već sjuri svoje bajo-nete u nebo, sveža ga, prisili da uzme učešća u njegovom bučnom veselju.

Jer se velika revolucija uvođenja letnjeg vremena odigrala od poslednje posete Pitera Volša Engleskoj

naovamo. Produženo veče bila je novina za njega. Veoma je nadahnjivalo. Jer dok su mlade devojkice prolazile sa torbama za akta, beskrajno srećne što su slobodne, i nemo ponosne, što gaze po tom slavnom pločniku, neka radost, jevtina, lažnog sjaja ako hoćete, pa ipak zanosna, razlivala se po njihovim licima. Uz to su bile dobro obučene; svetle čarape, lepe cipele. Sada će provesti dva sata u bioskopu. Oživljavala ih je, profinjavala ta žuto-plava večernja svetlost; na skveru po granju blistalo se tamno, modro — činilo se kao ukvašeno u moru — lišće jednog poplavljenog grada. Zapanjivala ga je ta lepota; i ulivala hrabrost, jer dok su povratnici iz Indije, po pravilu, sedeli (znao je mnogo njih) u Orijentalnom klubu jetko zaključujući da će propasti svet, evo njega mladog kao uvek; zavidi mladom svetu na njegovom letnjem vremenu i svemu ostalom, i više negoli nagađa iz reci neke devojkice, iz smeha neke sobarice — na neopipljive stvari ne možete staviti ruku — to pomeranje u čitavoj piramidalnoj masi koja mu se u mladosti činila nepokretna, pritiskivala ih je odozgo svojom težinom, naročito žene, kao ono cveće što je tetka Helena imala običaj da presuje između listova sive upijajuće hartije sa Litreovim rečnikom odozgo, sedeći pod lampom posle večere. Ona je sad mrtva. Čuo je od Klarise da je bila oslepela na jedno oko. To tako odgovara — jedno od remek-dela prirode — da se stara gospođica Peri pretvori u staklo. Umrta je valjda kao ptica jednog mraznog dana čvrsto se držeći za granu. Pripadala je drugom vremenu, ali tako celovita, tako potpuna, uvek će stajati na vidiku, bela kao kamen, uzvišena, kao kula svetilja koja označava jednu prošlu etapu na ovom pustolovnom, dugom putovanju, u ovom beskrajnom (on napipa sitninu da kupi novine i pročita izveštaj o utakmici između Sarija i Jorkšira — milio-nima puta je vadio tu sitninu — Sari je još jednom poražen) — ovom beskrajnom životu. Ali kriket nije samo obična igra. Kriket je važna stvar. Nikad ne može a da ne čita o kriketu. Najpre je pročitao rezultate u posled-njim vestima, pa kako je dan bio topao; zatim o nekom ubistvu. Kada se milion puta radi jedna ista stvar, ona se obogaćuje, iako se može reći da time postaje povr-

šnija. Čoveka obogaćuju prošlost i iskustvo, i to što je, na primer, voleo jednu ili dve osobe, i tako stekao moć koju nemaju mladi, da preseče stvari, da radi šta hoće, ni najmanje ne vodeći računa o tome šta govori svet, i da dolazi i odlazi bez velikih očekivanja (on ostavi novine na sto i pođe), to, međutim, nije sasvim tačno u pogledu njega (pa potraži svoj kaput i šešir), bar ne večeras, jer evo gde polazi ria jedan prijem, u njegovim godinama, sa izvesnošću u sebi da će tamo nešto doživeti. Ali šta?

Lepotu svakako. Ali ne onu grubu lepotu za oko. To nije lepota čista i jednostavna — Bedford pleis koji vodi u Rasel skver. To je pravilnost i praznina: razume se; skladnost jednog hodnika; ali i osvetljeni prozori, zvuk klavira i gramofona; skriveno osećanje zabavljanja, ali koje ovda-onda izbija kad se kroz prozor bez zavesa, prozor ostavljen otvoren, ugledaju grupe zvanica za stolovima, mlad svet kako lagano kruži, muškarci i žene u razgovoru, služavke koje dokono gledaju napolje (čudan će biti njihov komentar kad obave posao), čarape kako se suše gore na prozorima, papagaj, nekoliko saksija. Tajanstven, beskrajno bogat je taj život što čoveka sveg upija. A po prostranim trgovima gde automobili tako brzo projure i skrenu za ugao, šetkaju se dokoni parovi, zagrljeni, pripijeni ispod pljuska kakvog drveta; to je uzbudljivo; tako su tihi, tako zaneseni da čovek prolazi pažljivo, bez šuma, kao da prisustvuje kakvom svetom obredu koji bi bilo bezbožnički prekinuti. To je zanimljivo. I sve tako dalje u blesak i sjaj.

Njegov laki vrskaput se otvori, išao je na samo njemu svojstven način, pognut malo napred, koraćao lako s rukama na leđima i očima koje su još pomalo podsećale na jastreba; koraćao je lako londonskim ulicama ka Vestminsteru i posmatrao ...

Zar svi odlaze nekud na večeru? Tu jedan sluga otvara vrata da propusti staru damu krupnog koraka, u cipelama s kopčama, s tri purpurna nojeva pera u kosi. Vrata se otvaraju pred damama zavijenim poput mumija u šalove sa šarenim cvećem, pred gologlavim damama. A u otmenim kvartovima sa stubovima od lažnog

mermera, preko malih vrtova pred kućom, lako zamotane, s češljovima u kosi (trknule su na sprat da običu decu) izlaze žene; ljudi ih čekaju u kaputima koje rastvara vetar, i motori se pale. Svi izlaze. To otvaranje vrata, to silazanje i kretanje stvara utisak kao da se ceo London ukrcava u male čamce priterane uz obalu, koji se njišu na vodi, kao da čitav grad plovi na karneval. Preko Hvalthola, onako srebrnog, klize pauci, osećaju se mušice oko lampi ha lukove; toliko je toplo da ljudi svuda stoje i razgovaraju. A tu, u Vestminsteru, pred svojom kućom, nepomično sedi neki čovek u belom, verovatno sudija u penziji. Bez sumnje kakav Anglo-Indijac.

A tamo se bučno svađaju žene, pijane žene; ovde je samo policajac i velike kuće, visoke kuće, kuće s kube-tima, crkve, parlamenti i sirena parobroda na reci — prigušen, maglovit krik. Ali ovo je njena ulica, da; Klarisina ulica; automobili u trku skreću za ugao, kao voda oko stubova mosta, i susreću se, tako mu se čini, zato što nose ljude na njen prijem, Klarisin prijem.

Hladna struja vizuelnih utisaka presahnu kao da mu je oko pehar koji se prelio, pa se niz njegove por-celanske zidove nezapaženo odliva suvišak. Mozak se sada mora prenuti. Telo mora da se skupi kad ulazi u tu kuću, u osvetljenu kuću, na kojoj su vrata otvorena, pred kojom stoje automobili i silaze raskošne žene: duša sad treba da se spremi za patnju. On otvori veliku oštricu svog peroreza.

Lusi se sjuri niza stepenice pošto je uletela u salon da baci pogled na neki pokrivač, da pomakne neku stolicu, da se zaustavi za trenutak i oseti; bilo ko ušao, moraće pomisliti kako je sve čisto, kako sve blista, kako je sjajno održavano, kad ugleda divno srebro, mesing na kaminu, nove navlake, na foteljama, i zavese od žutog kretona: ona sve premeri, kad se začuše glasovi; gosti se već penju gore posle večere; mora da pobegne!

Doći će predsednik vlade, reče Agnes: čula je kako o tome govore u trpezariji, reče, dok je ulazila noseći

poslužavnik s čašama. Da li je to važno, da li je to uopšte važno, jedan predsednik vlade manje ili više? Sasvim je to svejedno u ovo doba noći za gospođu Voker među tanjirima, šerpama, cediljkama, tiganjima, piletinom u aspiku, hladnjačama za sladoled, obrezanim korama hleba, limunima, činijama za supu i posuđem za puding, koje, ma koliko da se brzo pralo u odeljenju za posuđe, ipak se gomilalo oko nje, po kuhinjskom stolu, po stolicama, dok je vatra plamsala i buktala, električne sijalice bleštale, a još predstoji da se servira laka večera. Sve što je osećala gospođa Voker bilo je: jedan predsednik vlade manje ili više ne znači ama baš ništa za nju.

Dame se već penju gore, reče Lusi; dame se penju, jedna po jedna, gospođa Dalovej ide poslednja i gotovo stalno šalje pokoju poruku u kuhinju, »Izrazite moje priznanje gospođi Voker«, tako je rekla jednom prilikom. Sutra će se pričati o jelima — o šupi, lososu; losos je, gospođa Voker je to znala, kao i obično nedopečen, zato što se ona većito uzbuđuje zbog pudinga, pa losos prepušta Dženi; zato i jeste losos uvek nedopečen. Pa ipak je neka plavokosa dama sa srebrnim ukrasima upitala, reče Lusi, da li je predjelo zaista domaći proizvod? Međutim, losos je mučio gospođu Voker, dok je obrtala tanjire sve ukrug i uvlačila i izvlačila regulator na štednjaku; tada dopre prasak smeha iz trpezarije; neko je govorio; pa opet prasak smeha — gospođa se zabavljaju pošto su dame izašle. Tokajac, ulete Lusi. Gospodin Dalovej je poslao po tokajac, iz kraljevskih podruma, kraljevski tokajac.

Pronesoš je ga kroz kuhinju. Lusi preko ramena sa-opšti kako gospođica Elizabeta izgleda vrlo ljupko; u svojoj ružičastoj haljini, sa ogrlicom koju joj je poklonio gospodin Dalovej; nije mogla očiju da skine s nje. Neka Dženi ne zaboravi psa, foksterijera gospođice Elizabete, kog treba držati zatvorenog jer ujeđa, možda će mu nešto zatrebati, mislila je Elizabeta. Neka Dženi ne zaboravi na psa. Ali Dženi neće da ide gore kraj tolikog sveta. Evo, jedan automobil već stiže pred kuću! Začu se zvonice — a gospođa su još u trpezariji, piju tokajac!

Eno ih gde se penju; to je prvi gost, sad će dolaziti sve brže i brže, tako da će gospođa Parkinson (najm-ljena za pijeme), ostaviti odškrinuta vrata i hol će biti pun gospode koja čekaju (oni stoje i čekaju gladeći kosu) da dame skinu svoje ogrtače u sobi na kraju hodnika; gde im pomaže gospođa Barnet, stara Elen Barnet, koja je u toj porodici provela četrdeset godina, pa dolazi svakog leta da pomogne damama, i seća se majki kad su bile devojke, i, mada po prirodi vrlo skromna, rukuje se s njima; govori »miledi« sa puno poštovanja, pa ipak na šeretski način posmatra mlade dame, i sa mnogo takta pomaže ledi Lavdžoj, koja se nešto muči sa miderom. Ledi Lavdžoj i gospođica Elis ne mogu a da ne osete kako im se daje izvesna prednost u pogledu češljeva i četki, zato što poznaju gospođu Barnet — »trideset godina, miledi«, dopuni gospođa Barnet. Nekada devojke nisu upotrebljavale ruž, reče ledi Lavdžoj, kad su u stare dane boravile u Bortonu. Gospođici Elis nije potreban ruž, reče gospođa Barnet, posmatrajući je s mnogo ljubavi. Gospođa Barnet će sedeti tu, u svlačionici, poravnavajući krzno, gladeći španske šalove, raspremajući toaletni sto, i raspoznajući savršeno dobro, uprkos krznu i vezovima, koja je dama prava, a koja nije. Draga starica, Klarisina stara dadilja, reče ledi Lavdžoj penjući se uza stepenice.

A zatim se ispravi. »Ledi i gospođica Lavdžoj«, reče ona gospodinu Vilkinsu (najmljenom za prijeme). Imao je izvanredno držanje dok se klanjao i ispravljao, klanjao i ispravljao i savršeno nepristrasno objavljivao: »Ledi i gospođica Lavdžoj ... ser Džon i ledi Nidham ... gospođica Veld ... gospodin Volš.« Držanje mu je izvanredno; njegov porodični život mora da je besprekoran, jedino što se čini nemoguće da je taj čovek zelenkastih usana i obrijanih obraza ikada mogao napraviti pogrešku da se petlja s decom.

— Srećna sam što vas vidim! — reče Klarisa. To je govorila svima. Srećna sam što vas vidim! Preljubazna, neiskrena — to je njen najgori trenutak. Mnogo je pogrešio što je došao. Bolje da je ostao kod kuće i čitao kakvu knjigu, razmišljao je Piter Volš; da je otišao u

neki mjuzik-hol; bolje da je ostao kod kuće, jer ovde nikog ne poznaje.

O, bože, prijem će pretrpeti neuspeh, potpun ne-uspeh, u kostima je to osetila Klarisa kad je dragi stari lord Leksam stao da izvinjava svoju ženu kako je nazebla na prijemu u bašti u Bekingemskoj palati. Iskosa je videla Pitera kako je kritikuje, tamo u uglu. Zašto ona, na kraju krajeva, radi sve to? Zašto da teži za vrhuncem a stoji u plamenu? Pa neka sagori! Nek se pretvori u pepeo! Bolje bilo šta, bolje razmahnuti svojom bakljom i tresnuti je o zemlju nego se topiti i nesta-jati kao neka Eli Henderson! Čudno je kako je Piter goni u takva raspoloženja samo time što dođe i stane u jedan ugao. On je tera da sagleda samu sebe; da pre-teruje. To je glupo. Ali zašto je onda došao, samo da kritikuje? Zašto da uvek uzima a nikad ne daje? Zašto ne izložiti riziku svoje sićušno gledište? Eno ga gde odlazi, a ona mora da govori s njim. Ali neće imati prilike. Takav je život — poniženje, odricanje. Šta je ono rekao lord Leksam, da njegova žena nije htela da obuče svoju bundu za prijem u bašti zato »što ste, bože moj, sve vi žene iste« — ledi Leksam ima najmanje sedamdeset i pet! Divno je kako taj stari bračni par tepa jedno drugom. Ona baš voli starog lorda Leksama. Ona zaista misli da je njen prijem važna stvar i prosto joj je muka što vidi da će sve poći naopako, sve propasti. Bilo šta, bilo kakva eksplozija, užas — bolje je negoli da gosti besciljno lutaju, stojeći u grupama u kakvom uglu kao Eli Henderson, čak i ne mareći da se drže pravo.

Blago se nadu i izvi žuta zavesa sa svim rajskim pticama, pa se učini kao da prhnuše krila pravo u sobu; a zatim splasnu. (Jer prozori su bili otvoreni). Je li to promaja, pitala se Eli Henderson. Ona je sklona nazebu. Ali svejedno ako sutra bude dobila kijavicu. Ona brine za gola devojačka ramena, jer ju je njen stari, bolesni otac, bivši sveštenik iz Bortona, naučio da misli na druge; on je sad mrtav; a njeni nazebi nikad se ne spuštaju u grudi, nikad. Na devojke ona misli, na mlade devojke s golim ramenima. A ona je sama oduvek bila tanušno stvorenje slabe kose i mršavog profila; iako je sada, pošto je već preturila pedesetu, počeo iz nje da zrači

neki blag sjaj, da se zapaža nešto godinama pročišćavano samoodricanjem, što se neprestano gubilo iza njene tužne ugladenosti, njenog paničnog straha, koji je proizlazio iz prihoda od tri stotine funti godišnje i iz njenog bespomoćnog položaja (nije bila u stanju da zaradi ni jedan peni); to ju je činilo snobljivo i iz godine u godinu sve više onesposobljavalo da se sreće sa dobro odevenim svetom, koji sve to čini svake večeri naredivši prosto služavci: »Obući ću to i to«, dok Eli Henderson, nervozna, trči da kupi jedno pola tuceta jevtinih ružičastih cvetova, a zatim prebacuje šal preko svoje stare crne haljine. Jer joj je poziv na Klarisin prijem stigao u poslednjem trenutku. Nije mu se baš mnogo obradovala. Osećala je nekako da Klarisa nije imala nameru da je pozove ove godine.

A i zašto bi? Stvarno nije bilo razloga za to, izuzev što se odmalena poznaju. U stvari, one su rođake. Ali su se, prirodno, udaljile jedna od druge, jer Klarisa je toliko tražena. A za nju je događaj da ide na neki prijem. Pravo joj je uživanje već samo to da posmatra lepe haljine. Pa to je Elizabeta, već sasvim odrasla, s modernom frizurom, u ružičastoj haljini? Međutim, nema joj više od sedamnaest godina. Vrlo je, vrlo lepa. Ali kao da devojke ne nose više belo kad se prvi put pojave među svetom, kao nekada. (Ona sve mora da zapamti pa da priča Editi.) Devojke nose prave haljine, sasvim uske, i suknje poviše iznad članaka. To nije pristojno, razmišljala je ona.

Zbog svog slabog vida Eli Henderson je isturala vrat napred. I nije toliko njoj samoj bilo žao što nema s kim da razgovara (jedva da je tu ikog poznavala), jer je osećala da je veoma zanimljivo i samo posmatrati sav taj svet verovatno političare, prijatelje Ričarda Daloveja — već je sam Ričard osetio da ne može dozvoliti da to jedno stvorenje celo veče stoji tu usamljeno. — Pa kako ste vi, Eli? — zapita na svoj srdačan način, a Eli Henderson se uzvrpolji, pocrvene i oseti kako je to veoma lepo od njega što je prišao da je oslovi, pa reče kako mnogi ljudi stvarno više osećaju vrućinu negoli hladnoću.

— Zaista, tako je — reče Ričard Dalovej. — Da.

Ali šta još da kaže?

— Zdravo, Ričarde — reče neko uhvativši ga pod ruku, blagi bože, pa to je stari Piter, stari Piter Volš. Srećan je što ga vidi, mnogo mu je drago što ga vidi! Nije se nimalo izmenio. I oni odoše zajedno pravo kroz sobu, tapšući jedan drugog, kao da se dugo nisu videli, razmišljala je Eli posmatrajući ih kako odlaze, uverena da poznaje lice tog čoveka. Visok, srednjih godina, prilično lepih očiju, crnomanjast, nosi naočare, pomalo nalik na Džona Barouza. Edit će sigurno znati ko je to.

Zavesa 6- jatom rajskih ptica opet se nadu i izvi. I Klarisa spazi — spazi Ralfa Laj ona kako je povuče nazad i nastavi da priča. Znači, ipak neće biti neuspeha! dobro će proći — njen prijem. Počelo je. Krenulo. Ali je sve još uvek nesigurno. Zasad mora da ostane tu. Jer gosti hrpimice navaljuju.

Pukovnik i gospođa Garod... Gospodin Hju Hvajt-bred ... Gospodin Bouli... Gospođa Hilberi... Ledi Meri Madoks ... Gospodin Kvin ... redao je Vilkins. Sa svakim je progovorila šest-sedam reči, pa su potom odlazili, odlazili u sobe; u nešto stvarno a ne u ništa, otkako je Ralf Lajon povukao zavesu nazad.

Pa ipak je za nju lično to i suviše velik napor. Ne uživa. Bezmalopree kao da je ona — prosto neko ko stoji tu; svako to može da radi; ali se ona tom »nekom« pomalo divi, i ne može a da ne oseti da je ona sve to stvorila, izazvala, da to označava etapu, to mesto koje je osećala da je postala ona sama, jer, zaista čudno, sasvim je zaboravila kako izgleda i oseća se kao kolac zabijen na vrh stepenica. Kad god priređuje prijem, oseća se nekako kao da to nije ona sama, a da su svi nestvarni i u isti mah veoma stvarni. To je delimice zbog odela, razmišljala je ona, delimice zato što čovek izlazi iz običnog ponašanja, delimice zbog okvira, moguće je reći stvari koje se inače nikako ne bi mogle kazati, stvari koje iziskuju napor; koje mogu da imaju dublje značenje. Ali ne za nju; bar zasad ne.

— Raduje me što vas vidim! — reče ona. Dragi stari ser Heri! On poznaje ceo svet.

I što je čudno pri tom, to je ono osećanje koje se javlja kad sav taj svet stane da se penje uza stepenice jedan po jedan, gospođa Mauni i Silija, Herbert Einsti, gospođa Deikers — oh, i ledi Braton!

— Veoma je lepo od vas što ste došli! — reče ona, i to je zaista i pomislila — čudno je da, dok stoji tu, oseća kako idu, idu, neki sasvim stari, neki...

Kako se zove? Ledi Rozeter? Ali ko je, pobogu, ledi Rozeter?

— Klariso! — Taj glas! Pa to je Seli Seton! Seli Seton! Posleolikih godina! Pomolila se iz magle. Jer ona nije tako izgledala, Seli Seton, onda kad je Klarisa držala posudu s vrelom vodom i mislila: ona je pod ovim krovom! pod ovim krovom! Ne, nije tako izgledala.

Sve jedna preko druge, zbrkane, vesele, izvirale su reci — na prolazu kroz London; čula od Klare Heidon; kakva prilika da te vidim! Tako sam se usudila da dođem — bez poziva ...

Mogla je sad sasvim mirno da spusti sud s vrelom vodom. Seli nema više one čari. Pa ipak je neobično videti je opet, stariju, srećniju, manje lepu. Poljubile su se, najpre u jedan obraz pa u drugi, tu pored vrata salona, pa se Klarisa okrete, držeći Selinu ruku u svojoj, i ugleda sobe pune sveta, ču buku glasova, spazi sveć-njake, razvijorene zavese i ruže koje joj je poklonio Ričard.

— Imam pet ogromnih sinova — reče Seli.

Nosila je u sebi najelementarnije'samoljublje, sasvim otvorenu želju da je smatraju uvek prvom, i Klarisa je volela što je ona još uvek takva. »Ne mogu da verujem!« uzviknula je sva ozarena zadovoljstvom pri pomisli na prošlost.

Ali, avaj, Vilkins; Vilkins je traži; Vilkins izgovara jedno ime zapovednim tonom kao da sve goste treba ukoriti a domaćicu povratiti iz frivolnosti:

— Predsednik vlade — reče Piter Volš.

Predsednik vlade? Zbilja? Išćuđavala se Eli Henderson. Imaće šta da ispriča Editi!

Čovek mu se ne može smeјati. Izgleda tako obično. Mogli biste ga postaviti iza tezge i nakupovati bakaluka — jadnik sav je pokriven zlatnim čipkama. Ali, da

budemo pravedni prema njemu, odlično je obavio svoj obilazak salona, najpre u pratnji Klarise, a zatim Ri-čarda. Trudio se da izgleda neko. Bilo je zanimljivo posmatrati ga. Niko ga nije gledao. Prosto su nastavljali s razgovorom, pa ipak je bilo savršeno jasno da svi znaju, do srži osećaju da prolazi veličina; simbol onoga što svi oni predstavljaju, simbol engleskog društva. Stara ledi Braton (i ona je izgledala vrlo lepo, veoma impozantno u svojim čipkama) pođe napred, pa se njih dvoje povukoše u malu sobu, koja smesta bi stavljena pod prismotru, pod stražu, a onda se zatalasa neki sušanj, žamor na sve strane: predsednik vlade!

Gospode, gospode, da engleskog snobizma! razmišljao je Piter Volš stojeći u uglu. Kako samo uživaju da se oblače u zlatne čipke i ukazuju poštovanje! Gle! tako mi boga, to mora da je Hju Hvajt-bred, sve njuška oko veličina, prilično se ugojio, prilično osedeo, divljenja dostojni Hju!

Uvek kao da je na dužnosti, razmišljao je Piter, povlašćen, ali tajanstven čovek, koji gomila tajne, spreman do smrti da ih brani, iako je u pitanju samo beznačajna sitnica koju je izbrbljao neki dvorski sluga i koja će se već sutra pojaviti u svim novinama. Takve su te njegove tričarije, te bleštave igračke s kojima je i osedeo, došao do praga starosti, uživajući poštovanje i ljubav svih onih koji imaju privilegiju da poznaju taj tip čoveka iz engleskih koledža. Neizbežno se takav utisak sticao o njemu; takav je bio njegov stil; stil onih izvanrednih pisama koje je Piter čitao u »Tajmsu« hiljadama milja preko mora, i zahvaljivao bogu što je daleko od te ubistvene huke-buke, pa makar samo slušao kako vrište majmuni ili kako neki kuli tuče ženu. Jedan student maslinaste puti pokorno je stajao pored Hjuja. Njega će on pokroviteljski štiti, upućivati, poučavati kako da se vlada. Jer ništa nije toliko voleo koliko da se pokaže ljubazan, tako da od radosti zadrhte srca starih dama što neko misli na njih u njihovoj starosti, njihovoj nevolji, kad i same smatraju da su potpuno zaboravljene; ali evo dragog Hjuja, koji iznenada dolazi i provodi čitav sat s njima pričajući o prošlosti, seća se sitnica, hvali domaći kolač, iako može u svako doba

da ga jede kod kakve vojvotkinje, a i po njegovom izgledu se vidi da je sigurno proveo mnogo vremena u takvom prijatnom društvu. Pravedni i milostivi bog neka mu oprost. Piter Volš nema milosti. Zlikovci moraju postojati i sam bog zna da lupež koji je obešen zato što je smrskao lobanju neke devojke u vozu, sve u svemu, nanosi manje štete negoli Hju Hvajtbred svojom ljubaz-nošću. Pogledajte ga samo kako cupka na vrhovima prstiju, klanjajući se i klibereći, kad se pojavljuju pred-sednik vlade i ledi Braton, opominjući čitav svet da vidi kako je on povlašćen da u prolazu kaže nešto, nešto privatno ledi Braton. Ona se zaustavlja. Klima svojom lepom starom glavom. Očigledno mu zahvaljuje na njegovoj servilnosti. Ona ima svoje ulizice, niže službenike u državnim nadležstvima, koji lete da obave kakve sitne poslove za nju, a ona ih u naknadu poziva na ručak. Ali, zato njena porodica potiče iz osamnaestog veka. Ona je u pravu.

Sad je Klarisa pratila svog predsednika vlade kroz sobe, ponosito koračajući, blistajući se, sa svim dostojanstvom svoje sede kose. Nosila je minduše i srebrnasto zelenu haljinu sirene. Činilo se kao da se izvija po talasima i razmahuje kovrdžama, kao da još uvek poseduje taj dar: biti, postojati, usredsrediti sve u trenutku dok prolazi; okrenuvši se, zaplela se svojom ešarpom za haljinu neke druge žene, otkačila se, nasmejala, sve s naj-savršenijom lakoćom i izrazom stvorenja koje je u svom elementu. Ali godine su je ipak okrnule; Čak i sirena može u ogledalu da sagleda zalazak sunca nad talasima u neko vrlo prozirno veče. Osećao se na njoj neki dah blagosti; njena strogost, njeno čistunstvo, njena ukrućenost, sve se smeškalo; dok se opraštala sa čovekom u debelim zlatnim čipkama, koji je činio sve od sebe da izgleda važan (neka mu je sa srećom!), iz nje je zračilo neko neizrecivo dostojanstvo; izvanredna srdačnost; kao da celom svetu želi dobro, a sada, budući na samoj ivici i koncu stvari, mora da se oprost. Takav je utisak dobio on o njoj. (Ali nije bio zaljubljen.)

Klarisa je istinski osetila da je predsednik vlade dobar što je došao. I prolazeći s njim kroz sobu u kojoj

su se nalazili Seli, i Piter, i Ričard, veoma zadovoljan, i sav taj svet, možda prilično sklon da joj zavidi, ona je osetila pijanstvo trenutka, kako joj se srce širi, dok nije zadrhtalo, izvilo, popelo; — da, ali, na kraju krajeva, to osećaju i drugi; jer iako voli sve to, i oseća uzbuđenja i blesak toga, ipak su ove pojave, ovi trijumfi (dragi stari Piter, na primer, misli kako ona sad blista) prazni; nadomak ruke su, a ne u srcu; možda je to tako zato što stari, ali oni je ne zadovoljavaju više kao nekada; i najednom, kad je spazila predsednika vlade kako silazi niza stepenice, pozlaćeni ram ser Džošine slike, koja predstavlja devojcicu s mufom, snažno je podseti na Kilmanovu; Kilmanovu, njenog neprijatelja. To je učini zadovoljnom; to je nešto stvarno. Ah, kako je mrzi — onako žestoku, licemernu, pokvarenu; svom snagom je mrzi; zavela je Elizabetu, ta žena koja se uvukla da krade i prlja (Ričard bi na to rekao: kakva besmislica!). Ona je mrzi: ona je ne voli. Neprijatelji su nam potrebni ne prijatelji — ne gospođa Durant i Klara, ser Viljem i ledi Bredšo, gospođica Trulok i Eleonora Gibson (koju je videla kako se penje uza stepenice). Neka oni nju traže ako žele da se vide s njom. Ona je zauzeta svojim prijemom!

Ali evo njenog starog prijatelja ser Herija.

—Dragi ser Heri! — reče ona prilazeći finom, starom gospodinu koji je napravio više rđavih slika ma od koje dvojice ostalih akademika čitave Šume sv. Jovana. Večito je slikao stoku kako u zalazak sunca stoji u bari pijući vodu, ili je, imajući izvesnog osećanja za pokret, podignutom prednjom nogom i isturenim rogovima predstavljao »Približavanje nepoznatog« — sva njegova delatnost, večere, trke, sve je to bilo zasnovano na stoci koja u zalazak sunca pijući vodu stoji u bari.

—Čemu se smejete? — upita ga. Jer su se Vili Titkoum, ser Heri i Herbert Einsti smejali. Ali ne. Ser Heri ne može da ispriča Klarisi Dalovej (iako mu se ona dopada, smatra je savršenim predstavnikom njenog tipa i preti joj da će je slikati) svoje priče iz mjuzik-hola. Zadirkuje je zbog njenog prijema. Nema brendija! Ovakvom društvu, kaže, nije dorastao. Ali on nju voli, poštuje, uprkos toj prokletoj, teškoj otmenosti viših slo-

jeva, koja mu onemogućava da pozove Klarisu Dalovej da mu sedne u krilo. U to pride onaj lutajući divlji oganj, ona bleđa fosforescencija, stara gospođa Hilberi, šireći ruke na plamen njegovog smeha (zbog vojvode i jedne leđi) koji, kad ga ču preko sobe kao da ju je uspokojio u jednoj stvari koja je ponekad muči, kad se probudi rano ujutru i ne želi da zove sobaricu da joj donese solju čaja, a to je izvesnost da moramo umreti.

—Neće da nam ispričaju svoje priče — reče Klarisa.

—Draga Klariso! — uzviknu gospođa Hilberi. — Mnogo ličite večeras na svoju majku kad sam je prvi put videla kako se seta po vrtu u sivom šeširu.

I Klarisine oči zaista se napuniše suzama. Na svoju majku koja se seta po vrtu! Ali, na žalost, ona mora da ode.

Jer evo profesora Brajerlija, koji drži predavanja o Miltonu, u razgovoru sa malim Džimom Hatonom (koji čak ni na ovakvom prijemu nije u stanju da savlada svoju kravatu i prsluk niti da smiri svoju kosu), čak je i sa te razdaljine videla da se svađaju. Jer je profesor Brajerli veoma čudna zverka. Pored svih diploma, počasti, brojnih katedri na kojima predaje, što ga ode-ljuje od raznih škrabala, smesta bi namirisao uvredljivu atmosferu za svoju neobičnu ličnost; svoje ogromno znanje i snebivljivost; svoju leđenu draž bez srdačnosti; svoju naivnost pomešanu sa snobizmom; zadrhtao bi kad bi ga neočešljana kosa kakve dame ili cipele nekog mladića podsetili na podzemni svet, vrlo častan, bez sumnje, na buntovnike, na zanesenu omladinu, na tobožnje genije, pa bi lakim pokretom glave, jednim frk-tanjem — pf! — ukazao na vrednost umerenosti; na izvesno poznavanje klasika da bi se mogao ceniti Milton. Profesor Brajerli (Klarisa je to odmah videla) nije se slagao u pogledu Milтона sa malim Džimom Hatonom (koji je nosio crvene čarape, jer je crne dao na pranje). Ona ih prekide.

Reče da voli Baha. I Haton ga je voleo. To stvori vezu između njih i Haton (veoma loš pesnik) izjavi kako je oduvek osećao da gospođa Dalovej ima najviše razumevanja od svih velikih dama koje se interesuju za umetnost. Čudno je koliko sve bukvalno shvata. U muzici

je potpuno bezlična. Prilična cepidlaka. Ali kako je divno posmatrati je! Njena je kuća tako prijatna, uprkos njenim profesorima. Umalo da ga Klarisa nije zgrabila i posadila za klavir u zadnjoj sobi. Jer je božanstveno svirao.

—Kakva buka! — reče ona. — Buka!

—Znak uspelog prijema. — Učtivo klimnuvši glavom, profesor se delikatno udalji.

—On zna sve na svetu o Miltonu — reče Klarisa.

—Zbilja! — reče Haton. On će imitirati profesora po celom Hemstedu; profesora kako drži predavanje o Miltonu; profesora kako propoveda umerenost; profesora kako se delikatno udaljuje.

Ali ona mora da progovori koju reč s ovim mladim parom, reče Klarisa, lordom Gejtonom i gospođicom Nensi Blou.

Nije se moglo reći da oni приметно uvećavaju buč-nost prijema. Oni nisu razgovarali (primetno) dok su stajali jedno pored drugog kraj žute zavese. Oni će ubrzo otići nekud, zajedno; i nikad ni u kojoj prilici nisu imali mnogo šta da kažu. Posmatrali su; to je sve. To je Jovoljno. Izgledali su tako čisti, tako zdravi, ona sa cvetom šminke kajsijine boje na licu, a on kržljiv, ispran, ptičjih očiju, tako da ni jedna lopta ne može da proleti pored njega, niti jedan udarac da ga iznenadi. Znao je da udari, da skoči, kako treba, kad treba. Usne ponija su podrhtavale pod njegovim uzengijama. Imao je svoj ugled, svoje spomenike predaka, zastave koje vise u crkvi i kod kuće. Imao je svoje dužnosti, svoje najamnike, majku i sestre; ceo dan je proveo na igralištu kod Lordsa, pa Su o tome i govorili — o kriketu, rođacima, bioskopima — kad im je prišla gospođa Dalovej. Ona se užasno dopada lordu Gejtonu. I gospođici Blou. Ima tako ljupko držanje.

— Andeoski je divno je od vas što ste došli! — reče ona. Ona voli Lords; voli mlad svet, a Nensi, koja je bila strahovito skupoceno obučena po nacrtu najvećih pariških umetnika, činila se kao da je njeno telo samo od sebe napravilo jedan zeleni nabor.

— Mislila sam da priredim igranku — reče Klarisa. Jer mladi ne umeju da vode razgovore. A i zašto bi? 155

Vikati, grliti se, ljuljati se, ustajati u zoru; nositi šećer ponijima; ljubiti i milovati njuške obožavanih kineskih pasa, a zatim, sav ustreptao, sav mokar, zagnjuriti se i zaplivati! Ali ogromno bogatstvo engleskog jezika, snaga koju on uopšte ima pri saopštavanju osećanja (u njihovo doba ona i Piter bi raspravljali celo veče), nije za njih. To bi gušilo mlade. Bilo bi bezmerno poželjno za ljude na imanjima, ali samo po sebi možda je prilično dosadno.

— Kakva šteta! — reče ona. — Nadala sam se da će biti igranke.

Neobično je lepo od njih što su došli! Ali ni govora o igranju! Sobe su prepune.

Eno stare tetka-Helene sa svojim šalom. Avaj, mora da ih napusti — lorda Gejtona i Nensi Blou. Eno stare gospođice Peri, njene tetke.

Jer gospođica Helena Peri nije bila mrtva: gospođica Peri je živa. Ima preko osamdeset godina. Sa štapom se lagano pela uza stepenice. Smestiše je u jednu fotelju (Ričard se za to pobrinuo). Ljudi koji su bili u Burmi oko 1870. godine uvek su dolazili da razgovaraju s njom. Kuda li se deo Piter Volš? Bili su tako dobri prijatelji. Jer pri pomenu Indije, ili čak i Cejlona, njene oči (samo je jedno bilo stakleno) lagano su postajale duboke, plave i videle bi, ne ljude — ona nije imala nikakvih nežnih uspomena, nikakvih ponositih iluzija o vicekraljevima, generalima i pobunama — voćnjake bi ona ugledala, planinske klance i nju samu kako je, oko 1860, kuli nose na leđima, preko usamljenih vrhova; ili kako se spušta do uništenih voćnjaka (neobični cvetovi, dotad neviđeni) koje je slikala vodenim bojicama; bila je to nesalomljiva Engleskinja koju je mogao da razdraži, recimo, rat, ako pred sama njena vrata padne bomba i prene je iz njenih razmišljanja o voćnjacima i o samoj njoj kako šezdesetih godina putuje po Indiji — ali evo Pitera.

— Dodite da pričate tetka Heleni o Burmi — reče Klarisa.

A još ni reci nije progovorio s njom čitavo veče!

—Razgovaraćemo kasnije — napomenu Klarisa privodeći ga tetka-Heleni u belom šalu, sa štapom.

—Piter Volš — reče Klarisa.

To nije imalo odjeka.

Klarisa ju je pozvala. Zamorno je, bučno; ali Klarisa ju je pozvala. Zato je došla. Šteta što žive u Londonu

— Ričard i Klarisa. Već i zbog samog Klarisinog zdravlja bilo bi bolje da žive u unutrašnjosti. Ali je Klarisa oduvek volela društvo.

— On je bio u Burmi — reče Klarisa.

Ah. Ne može ona a da se ne seti šta je Čarls Darvin rekao o njenoj knjižici o voćnjacima u Burmi. (Klarisa mora da govori sa ledi Braton.) Bez sumnje je ona sad zaboravljena, ta njena knjižica o voćnjacima u Burmi, ali se pojavila u tri izdanja pre 1870, pričala je Piteru. Sad ga se seća. Bio je u Bortonu (on je nju, sećao se Piter Volš, bez reci napustio u salonu one večeri kad ga je Klarisa pozvala na vožnju čamcem).

— Ričardu je bilo veoma prijatno na vašem ručku — reče Klarisa ledi Braton.

—Ričard je bio od neocenljive koristi — odgovori ledi Braton. — Pomogao mi je da napišem jedno pismo. A kako ste vi?

—O, savršeno dobro! — reče Klarisa. (Ledi Braton je prezirala žene političara kad obolevaju).

—Evo Pitera Volša! — reče ledi Braton (jer nikad nije mogla da se seti šta da kaže Klarisi, iako joj se ona dopadala. Ona ima mnogo lepih osobina; ali njih dve nemaju ničeg zajedničkog — ona i Klarisa. Bilo bi, možda, bolje da se Ričard oženio manje ljupkom ženom koja bi mu više pomagala u radu. Eto, propustio je priliku da uđe u vladu). — Evo Pitera Volša! — reče ona rukujući se s tim dragim grešnikom, s tim veoma sposobnim čovekom koji je trebalo sebi da napravi ime, ali to nije učinio (večito ima nepravilika sa ženama) i, dabome, evo i stare gospođice Peri. Divna je to stara dama!

Ledi Braton stade pored fotelje gospođice Peri, kao neki sablasni grenadir, obučen u crno, koji poziva Pitera Volša na ručak; srdačan grenadir koji ne troši reci uludo i ničeg se živog ne seća o flori i fauni u Indiji. Razume se da je ona bila tamo; posetila je tri vicekralja; smatra neke indijske građane neobično finim ljudima; ali kakva

je to tragedija — to stanje u kojem se nalazi Indija! Baš joj je maločas rekao predsednik vlade... (stara gospodica Peri privi šal oko sebe na mareći za ono što je baš maločas rekao predsednik vlade); ledi Braton bi volela da čuje mišljenje Pitera Volša, jer tek što se vratio odande, pozvaće i ser Sempsona da se vidi s njim, jer zaista ne može da spava noću zbog te ludosti, tog zla, usuđuje se da to kaže kao kći jednog vojnika. Ona je sad stara žena, za malo šta sposobna. Ali njena kuća, njene služe, njena dobra prijateljica Mili Braš — da li se seća nje? — stoje joj na raspolaganju — ako su samo u stanju da joj pomognu, kratko rečeno. Nikad se nije razmetala patriotizmom, ali je ovo ostrvo naseljeno ljudima, ova draga, draga zemlja uvek bila u njenom srcu (iako nije čitala Šekspira), i ako bi ikad žena mogla da ponese šlem i odapne strelu, da povede vojsku u napad, da s nesalomljivom pravdom vlada varvarskim hordama, pa da pod štitom tiho počiva u kakvoj crkvi ili pod humčićom obraslom zelenom travom na nekom prastarom obronku, ta žena bi bila Milisent Braton. Lišena smisla za logiku zbog svog pola i neke sklonosti besposličanju (nemoguće joj je da napiše jedno pismo »Tajmsu«), uvek joj je misao o Imperiji na umu; družeći se s tom boginjom u oklopu, stekla je njeno vojničko držanje, njenu grubost u ponašanju, tako da se ne bi mogla zamisliti, čak i kad ode s ovog sveta, kako luta zemljom nad kojom se, u nekom oduhovljenom obliku, ne vije britanska zastava. Ne biti Engleskinja čak i među mrtvima — ne, ne! Nemoguće!

Da li je to ledi Braton (koju je nekada poznavala?) Je li taj sedi čovek Piter Volš? pitala se ledi Rozeter (nekadanja Seli Seton). To je sigurno gospodica Peri — stara tetka koja je uvek bila toliko ljuta dok je ona boravila u Bortonu. Nikad neće zaboraviti kako je gola trčala kroz hodnik, pa ju je pozvala gospodica Peri! A Klarisa! o, Klarisa! Seli je uhvati za ruku. Klarisa se zaustavi pored njih.

— Ne mogu da ostanem — reče ona. — Doći ću kasnije. Nemojte otići — reče pogledavši Pitera i Seli. Oni moraju da čekaju, mislila je, dok ne ode sav taj svet.

— Vратиću se — reče ona posmatrajući svoje stare prijatelje, Seli i Pitera, koji su se pozdravljali, dok se Seli, bez sumnje sećajući se prošlosti, smejala.

Ali je njen glas izgubio svoju staru, čarobnu zvon-kost; njene se oči nisu blistale kao nekada kad bi pušila cigare, trčala kroz hodnik da uzme sunder, gola golcata, a Elen Etkins se pitala: »Šta bi bilo da je vide gospoda?« Ali su joj svi sve praštali. Ukrala je pile iz ostave, zato što je jedne noći bila gladna; pušila je cigare u svojoj spavaćoj sobi; zaboravila je jednu skupocenu knjigu u čamcu. Ali su je svi obožavali (izuzev tate, možda); zbog njene topline; njene životne snage — čas bi slikala, čas bi pisala. Starice iz sela ni do danas nisu zaboravile da se raspitaju za »prijateljicu u crvenom kaputu koja je bila tako vesela«. Optužila je Hjuu Hvajtbreda, baš njega, Hjuu (evo i tog njenog starog prijatelja u razgovoru sa portugalskim ambasadorom) kako ju je poljubio u salonu za pušenje, da bi je kaznio što je rekla da žene treba da imaju pravo glasa. Vulgarni muškarci ga imaju, rekla je. Klarisa se sećala kako je ubeđivala Seli da ga ne oda na porodičnim molitvama — što je ona bila u stanju da učini sa svojom smelošću, svojom bezobzirnošću, svojom melodramskom naklonošću da bude središte svega i da pravi scene, što se mora, razmišljala je tada Klarisa, završiti nekom strašnom tragedijom; njenom smrću, mučenjem; a umesto toga ona se sasvim neočekivano udala za jednog ćelavog čoveka sa velikim cvetom u rupici na kaputu, koji, priča se, poseduje fabrike pamuka u Mančestru. I ona ima pet sinova!

Ona i Piter Volš sedoš zajedno. Razgovarali su činilo se tako prirodno — što razgovaraju. Govore, vero-vatno, o prošlosti. S njima dvoma (čak više negoli sa Ričardom) ona deli svoju prošlost; vrt, drveće, starog Džozefa Brajtkopfa koji bez imalo glasa peva Bramsa; tapete u salonu, miris asura. Deo toga će uvek biti Seli, uvek biti Piter. Ali ona mora da ih napusti. Tu su Bredšoovi koje ona ne trpi. Mora da priđe ledi Bredšo (u sivom i srebrnom, koja se njiše kao ženka tuljana na ivici svog basena, kevući u žudnji za pozivnicama

i vojvotkinjama, tipična žena čoveka koji je uspeo u životu), mora da joj pride i kaže... Ali je leđi Bredšo preduhitri.

— Užasno smo zakasnili, draga gospodo Dalovej, jedva smo se usudili da uđemo — reče ona.

I ser Viljem, koji je izgledao vrlo otmen sa svojom sedom kosom i plavim očima, reče: »Da«; nisu bili u stanju da se odupru iskušenju. Razgovarao je sa Ričardom verovatno o onom zakonskom predlogu koji je trebalo da prođe kroz Donji dom. Zašto se sva narogušila, kad ga je ugledala kako razgovara sa Ričardom? Izgledao je ono što je i bio, veliki lekar. Čovek koji se bezuslovno nalazi na čelu svoje profesije, veoma moćan, prilično istrošen. Jer, setite se samo kakvi sve slučajevi dolaze do njega — ljudi u krajnjim dubinama bede; ljudi na ivici ludila; muževi i žene. On treba da odluči o strahovito teškim pitanjima. Pa ipak je osećala da niko ne bi želeo da ga ser Viljem vidi nesrećnog. Ne; ne on.

— Kako napreduje vaš sin u Itonu? — upita ona leđi Bredšo.

Nije ušao u ekipu za kriket, reče leđi Bredšo, zato što je imao zauške. Njegov je otac uzeo stvar k srcu čak više negoli sin, misli leđi Bredšo, »jer i on sam«, reče ona, »nije ništa drugo do veliki dečak«.

Klarisa pogleda ser Viljema, koji je razgovarao sa Ričardom. Ne liči na dečaka — ni najmanje ne liči na dečaka. Jednom je otišla s nekim do njega da ga upita za savet. Bio je savršeno u pravu; veoma razborit. Ali, gospode — kako joj je laknulo kad je ponovo izašla na ulicu! Neki nesrećnik, seća se, jecao je u čekaonici. Ali ne zna šta je to na ser Viljemu, šta je to zapravo što se njoj ne sviđa. Jedino se Ričard slaže s njom, »ne dopada mi se njegov izgled, njegovo (držanje«). Ali je zato izvanredno sposoban. Razgovarali su o tom zakonskom predlogu. Spustivši glas, ser Viljem pomenu jedan slučaj. Odnosio se na ono što je govorio o zadoc-nelom dejstvu poremećaja u mozgu usled eksplozije bombe. Mora se to nekako ubaciti u zakonski predlog.

Spustivši glas i povukavši gospodu Dalovej u okrilje zajedničke ženske prisnosti, u zajednički ponos na slavne

muževe i njihove žalosne okolnosti da preteruju u radu, leđi Bredšo (jadna guska — čovek ne može ni da je mrzi) promrmlja kako »baš kad smo kretali, moj je muž bio pozvan na telefon, veoma tužan slučaj. Jedan se mlad čovek ubio (o tome je ser Viljem govorio gospodinu Daloveju) učestvovao je u ratu«. O! pomisli Klarisa, usred mog prijema smrt, pomisli.

I ona ode dalje u malu sobu u kojoj je do maločas bio predsednik vlade sa leđi Braton. Možda tamo ima nekog. Ali nije bilo nikog. Stolicе su još nosile na sebi otisak predsednika vlade i leđi Braton, ona okrenuta sa puno obzira, on sedeći udobno, autoritativno. Razgovarali su o Indiji. Nema nikog. Sjaj prijema kao da pade na pod, toliko se osetila čudno kad je ušla sama, onako elegantna.

Zašto da ti Bredšoovi govore o smrti na njenom prijemu? Jedan se mlad čovek ubio. I oni o tome govore na njenom prijemu — ti Bredšoovi, govore o smrti. Ubio se — ali kako? Kad god bi iznenada čula za neki nesrećan slučaj, uvek bi fizički doživljavala čitavu stvar; njena bi se haljina upalila, telo gorelo. Bacio se sa prozora. Zemlja je poletela uvis; u njega se zabiše oštri, smrtonosni, zarđali šiljci. Ležao je, dok mu je tutnjalo, tutnjalo, tutnjalo u mozgu, a zatim se gušio u pomrčini. Tako to ona vidi. Ali zašto je to učinio? I Bredšoovi o tome govore na njenom prijemu!

Jednom je bacila jedan šiling u jezero, i nikad ništa više. A on je bacio sve. Ostali i dalje žive (moraće da se vrati; sobe su još uvek pune; gosti još dolaze). Oni će (ceo dan je mislila na Borton, Pitera i Seli), oni će ostarjeti. Jedna je stvar važna; njen je život izopačen od časkanja, unakažen, pomračen, dopustila je da svaki njen dan prođe u pokvarenosti, laži i brbljanju. To je on sačuvao. Smrt je prkos. Smrt je pokušaj opštenja ljudi koji osećaju da je nemoguće dospeti do središta koje im tajanstveno izmiče; jer blisko se udaljuje, zanos bleđi, čovek je sam. Zato oni u smrti nalaze zagrljaj. Ali taj mladi čovek koji se ubio — da li se stro-poštao zajedno s nekim svojim blagom? »Ako treba umreti sada, to će biti najveća sreća«, rekla je sebi jednom, silazeći niza stepenice u beloј haljini.

Međutim, postoje pesnici, mislioci. Pretpostavimo da je i on jedan od tih i da je otišao do ser Viljema Bred-šoa, do velikog lekara, pa ipak za nju nekako nejasno rđavog čoveka bez pola i strasti, koji je krajnje učtiv prema ženama, ali u stanju da učini neko neopisivo nasilje — da prisili vašu dušu, da, to je — da je taj mladi čovek otišao k njemu i da mu je ser Viljem na taj način udario pečat svoje moći, zar ne bi on tada rekao (ona to stvarno oseća kao mogućnost): Život je postao nepodnošljiv; ljudi ga čine nepodnošljivim, baš takvi ljudi?

A zatim (osetila je to samog tog jutra), postoji strah; nemoć koja pritiskuje; roditelji su vam dali u ruke ovaj život i njega treba odživeti do kraja, provesti ga vedro; u dubinama njenog srca postojao je užasan strah. Čak i sada, vrlo često, ona oseća da bi morala da propadne, da Ričard ne sedi tu čitajući »Tajms« pa ona može kraj njega da čuči kao ptica i postepeno da se vraća u život i bučno izliva tu bezmernu sreću, tarući jednu stvar o drugu, kao da tare štap o štap. Ali taj se mladi čovek ubio.

Na neki način je to njen poraz — njena sramota. Ona je kažnjena da gleda kako ovde čovek a tamo žena tonu i nestaju u dubokoj tmini, dok je ona prisiljena da stoji tu, u svojoj večernjoj haljini. Kovala je planove; obmanjivala je. Nikad nije bila do kraja besprekorna. Želela je uspeh. Zavidela je ledi Beksboro, i sve ono ostalo. Jednom se šetala po terasi u Bortonu.

Bilo je to zbog Ričarda. Nikad nije bila toliko srećna. Ništa ne može da se odvija dovoljno sporo; ništa da traje suviše dugo. Nijedno zadovoljstvo ne može da se poredi, razmišljala je ona nameštajući fotelje i gurnuvši jednu knjigu na policu, s tim da je kraj trijumfima mladosti, s tim da je izgubila sebe u procesu života, da bi ga uz poplavu radosti našla kad se sunce rađa i kad tone dan. Mnogo je puta u Bortonu izlazila da pogleda nebo, dok su se ostali razgovarali; ili ga je ugledala za ručkom između ramena gostiju; posmatrala ga u Londonu kad nije mogla da spava. Ona pride prozoru.

Ono nosi u sebi (kakva luda misao!) nešto od nje same, to nebo nad poljem, to nebo nad Vestminsterom. Ona razmaknu zavese, i pogleda. O, kakvo iznenađenje! iz sobe preko puta stara žena gleda pravo u nju! Sprema se da ide u postelju. A nebo! Biće svečano to nebo, razmišljala je, biće sumorno to nebo koje okreće svoje, lepo lice. A sad — pepeljasto blede, sa brzim trkom krupnih oblaka koji postaju sve manji. To je nešto novo za nju. Mora da se digao vetar. A starica iz sobe preko puta ide u postelju. Čarobno je posmatrati kako se kreće ta stara dama, ide nauznak, preko sobe, prilazi prozoru. Da li ona vidi nju? Čarobno je, dok se gosti još smeju i galame u salonu, posmatrati tu staricu kako sasvim tiho ide u postelju. Pa povuče zastor, časovnik stade da izbija. Mladi se čovek ubio; ali ga ona ne sažaljeva; dok otkucava časovnik, jedan, dva, tri, dok se sve to odigrava, ona ga ne sažaljeva. Gle! Starica je utrnula svetlost! Čela je kuća sad mračna dok se sve ovo odigrava, ponavljala je ona, pa joj se vratiše reci: Ne boj se više vreline sunca. Mora se vratiti gostima. Ali kakva neobična noć! Nekako se oseća veoma slična njemu — tom mladom čoveku koji se ubio. Milo joj je što je to učinio; što je odbacio sve. Časovnik je izbijao. Olovni krugovi se rastapaju u vazduhu. On joj je pomogao da oseti lepotu; on joj je pomogao da oseti radost. Ali ona mora da se vrati. Mora opet da preuzme svoju ulogu. Mora da nađe Seli i Pitera. Pa izađe iz male sobe.

— Gde je Klarisa? — reče Piter. Sedeo je sa Seli na sofi. (Posle svih onih godina zaista ne može da joj se obraća sa »ledi Rozeter«). — Kuda je otišla ta žena? — pitao je on. — Gde je Klarisa?

Seli je pretpostavljala, a i Piter, uostalom, da ima važnih ličnosti, političara, koje njih dvoje ne znaju, sem možda po slikama iz novina, s kojima Klarisa mora da bude ljubazna, da razgovara. Ona je s njima. A Ričard Dalovej nije ušao u vladu. Nije uspeo, pretpostavljala je Seli. Jer ona jedva da čita novine. Ponekad nailazi na njegovo ime. Ali — šta će, ona vodi veoma usamljen život, u pustinji, kako bi kazala Klarisi, među krupnim trgovcima, među krupnim fabrikantima, ljudima koji, na kraju krajeva, stvaraju. A i ona je nešto uradila!

— Imam pet sinova — reče.

Gospode, gospode, kako se promenila! kakva materinska nežnost; i sebičnost. Poslednji put su se sreli, setio se Piter, na mesečini među karfiolom, sa lišćem »kao gruba bronza«, rekla je ona tada, literarno nastrojena, i uzbrala jednu ružu. Naterala ga da se seta gore-dole, te strašne noći, posle one scene pored vodoskoka; trebalo je da on uhvati ponoćni voz. Nebesa, pa on je plakao!

To je njegov stari trik da otvara svoj perorez, pomisli Seli, da otvara i zatvara svoj nož kad god je uzbuđen. Bili su veoma, veoma prisni, ona i Piter Volš, kad je on bio zaljubljen u Klarisu; kako je ono bila strašna i smešna scena zbog Ričarda Daloveja za vreme ručka. Ona je nazvala Ričarda »Vikem«. Zašto se Ričard ne bi zvao »Vikem«? Kad Klarisa skoči! i zbilja, za poslednjih deset godina nisu se videle, ona i Klarisa, više od pet-šest puta. A Piter Volš je otišao u Indiju, načula je da se nesrećno oženio, nije znala da li ima dece, a nije mogla to da ga pita jer se izmenio. Prilično je oronuo, ali je dobio nečeg blagog u izrazu, osećala je to, i ona ga zaista voli, jer je on vezan za njenu mladost i ona još čuva jednu malu Emili Bronte koju joj je on poklonio; mora biti da se bavio pisanjem tada?

— Jeste li pisali? — upita ga spustivši svoju šaku, svoju čvrstu i lepu šaku na njegovo koleno na poznati način.

— Ni reci! — reče Piter Volš, a ona se nasmeja.

Još je privlačna, još lepo izgleda Seli Seton. Ali ko je taj Rozeter? Nosio je dve kamelije na dan svog venčanja — to je sve što je Piter znao o njemu. »Imaju stotine slugu i milje staklenih bašta«, pisala je Klarisa; ili tako nešto. Seli to potvrdi uz glasan smeh.

— Da, ja imam deset hiljada funti godišnje — da li po odbitku poreze ili ukupno, ne seća se, jer njen muž »morate se upoznati s njim«, reče ona, »zavolećete ga«, reče ona, njen muž sve uređuje umesto nje.

I ta je Seli nekad bila u dronjcima. Da bi došla u Borton, založila je prsten svoje babe koji je Marija An-toaneta poklonila njenom pradedi.

Da, seća se; još ga ima, taj prsten sa rubinom koji je Marija Antoaneta poklonila njenom pradedi. Nije ima-

la ni prebijene pare u to doba i njen odlazak u Borton predstavljao je za nju veliku teškoću. Međutim, odlazak u Borton značio je za nju tako mnogo — sačuvao ju je od ludila, da, ona veruje u to, toliko je bila nesrećna kod kuće. Ali sve je to sada prošlost — sve je prošlo, reče ona. Gospodin Peri je mrtav; gospodica Peri je još živa. Nikad se u životu nije toliko iznenadio! reče Piter. Bio je sasvim siguran da je umrla. Klarisin brak je srećan! pretpostavljala je Seli. Ona veoma lepa, veoma samoume-rena devojka, tamo pored zavesa, u ružičastoj haljini, to je Elizabeta.

(Ona je kao topola, kao reka, kao zumbul, mislio je Vili Titkoum. Koliko bi bilo lepše da je ona negde u prirodi i da radi ono što voli! Bila je sigurna, ona, Elizabeta, da čuje svog jadnog psa kako skici). Ni najmanje nije nalik na Klarisu, reče Piter Volš.

— O! Klarisa! — uzviknu Seli.

Ono što je Seli osećala bilo je jednostavno ovo. Ogromno mnogo je dugovala Klarisi. Bile su prijateljice, ne poznanice, već prijateljice, i još i sada vidi Klarisu kako sva obučena u belo hoda po kući s rukama punim cveća — i dan-danas je struk duvana podseća na Borton. Ali — da li Piter to shvata? — nešto nedostaje Klarisi. Nedostaje joj... ali šta to? Ona ima čari; ima neobično mnogo čari. Ali ako će čovek da bude iskren (i Seli oseća da je Piter njen stari prijatelj, njen iskreni prijatelj — šta mari odsustvovanje? šta mari razdaljina? Često je želela da mu piše, ali bi uvek pocepala pismo, pa, ipak, ona oseća da je on shvata, jer ljudi su u stanju da razumeju stvari i bez reci, što čovek shvata kad ostari, a ona je ostarila, baš je to poslepodne išla da obiđe svoje sinove u Itnu, imaju zauške), ako će čovek da bude sasvim iskren, kako je Klarisa mogla da učini tako nešto?

—da se uda za Ričarda Daloveja? Jednog sportistu koji je mario samo za pse. On je bukvalno mirisao na štale kad bi naišao. Pa zatim sve ovo? I ona odmahnu rukom.

Eno Hjua Hvajtbreda gde prolazi u belom prsluku, namršten, debeo, šlep, kao da u njemu nema ničeg, osim uvažavanja i bezbrižnosti.

—Nas neće poznati — reče Seli, i ona zaista nema hrabrosti — dakle to je Hju! divljenja dostojni Hju!

—Čime se on bavi? — upita ona Pitera.

Cisti kralju cipele ili prebrojava boce u Vindzoru, reče joj Piter. Još je sačuvao svoj oštri jezik! A Seli mora sad da bude iskrena, reče Piter. Sta je bilo s onim Hjuovim poljupcem?

Poljubio ju je u usta, ubeđivala ga je ona, jedne večeri u salonu za pušenje. Sva besna otišla je pravo Klarisi. Hju ne radi takve stvari! rekla je Klarisa, divljenja dostojni Hju! Hjuove čarape su bez izuzetka naj-lepše koje je ikad videla — a njegov frak večeras savršen! Ima li dece?

— Svi u ovoj sobi imaju po šest sinova u Itonu — reče joj Piter, osim njega. On, hvala bogu, nema ni jednog. Ni sinova, ni kćeri, ni žene. Kao da mu je to svejedno, dodade Seli. Izgleda mlađi, pomisli, od sviju njih. U svakom slučaju glupo je, reče Piter, udati se tako, »bila je prava guska«, reče on, pa ipak, reče »bilo nam je lepo«, ali zar je to moguće? pitala se Seli, šta hoće time da kaže? i kako je to čudno poznavati ga, a ne znati ni jednu jedinu stvar iz njegovog života. I da li je to rekao iz ponosa?

Vrlo verovatno, jer, na kraju krajeva, tako nešto mora da ga peče (iako je on izuzetna priroda, neka vrsta vilenjaka, u svakom slučaju nije običan čovek), on mora da se oseća usamljen kad u njegovim godinama nema svog ognjišta, nema kuda da ode.

Ali zato mora da joj dođe u goste i da ostane nedeljama.

Naravno da hoće; on bi mnogo voleo da joj dođe u goste; i na tome je ostalo. Za sve to vreme Dalovejevi nisu ni jednom bili kod nje. U više mahova ih je pozivala. Klarisa (dabome da je za to Klarisa kriva) nije htela da dođe. Jer, reče Seli, Klarisa je u suštini snob — to se mora priznati, ona je snob. Seli je ubeđena da ih to razdvaja. Klarisa misli da se ona, Seli, udala ispod svog dostojanstva, jer je njen muž — ona se time ponosi — sin jednog rudara. Sam je stekao i poslednju paru koju imaju. On je kao dečak (tu joj je glas zadrhta) nosio velike džakove.

(Ona ovako satima može da nastavi, pomisli Piter; te rudarev sin; te svet misli da se udala ispod svog dostojanstva; te njenih pet sinova; i šta ono još bese — cveće, hortenzije, jasmimi, jedan vrlo, vrlo redak ukršteni ljiljan koji nikad ne uspeva severno od Sueckog kanala, pa ipak ona i jedan vrtar iz predgrađa Mančestra imaju leje tog ljiljana, čitave leje! Sve je to Klarisa iz-begla, onako nematerinska kakva joj je priroda.)

Ona je snob? Da, u mnogom pogledu. Ali gde se toliko zadržala? Već je kasno.

— Pa ipak — reče Seli — kad sam čula da Klarisa priređuje prijem, osetila sam da ne mogu a da ne dođem — da moram opet da se vidim s njom (odsela sam u Viktorinoj ulici, u stvari u susednoj kući). Tako sam i došla bez poziva. — Ali — šaputala je — molim vas, recite mi, ko je ovo?

To je bila gospođa Hilberi, spremala se da ode. Jer već je kasno! Dok je noć osvajala i ljudi odlazili ona je mrmljala, čovek tako nađe stare prijatelje; tihe kutove i uglove i najlepše prizore. Da li znaju, pitala se ona, da su okruženi začaranim vrtom? Svetiljkarna i drvećem, divnim blistavim jezerima i nebom. To je samo nekoliko lampiona u zadnjem delu vrta! rekla je Klarisa Dalovej. Ali ona je čarobnica! Pa to je park... Gospođa Hilberi ne zna imena svih tih ljudi, ali zna da su prijatelji, a prijatelji bez imena, kao pesme bez reci, uvek su najbolji. Ali ima toliko vrata, toliko neočekivanih mesta, da ona ne može da nađe put.

—Stara gospođa Hilberi — reče Piter; a ko je ono? Ona dama koja je celo veče ćutke prestajala pored za-vese? Poznato mu je njeno lice; kao da ga je video u Bortonu. Sigurno je to ona krojila rublje na velikom stolu kraj prozora? Devidson, je li se tako zvaše?

—O, pa to je Eli Henderson — reče Seli. Klarisa je zaista surova prema njoj. Ona je njena vrlo siromašna rođaka. Klarisa ume da bude surova prema ljudima.

Zaista je tako, reče Piter. Pa ipak, reče Seli na svoj osećajni način, s bujicom onog oduševljenja zbog kojeg ju je Piter voleo, ali kojeg se sada ipak pomalo plašio, jer je mogla i da se zaboravi — koliko je Klarisa bila

plemenita prema svojim prijateljima! Retka je to osobina, i ponekad noću ili na Božić, kad pominje dobra koja su njoj, Seli, učinjena, ona na prvo mesto stavlja njihovo prijateljstvo. Bile su mlade; u tome je stvar. Klarisa je imala čisto srce; u tome je stvar. Piter možda smatra da je sentimentalna. Ona to i jeste. Jer ona je došla do zaključka da je jedino vredno govoriti — ono što čovek oseća. Pamet je glupa. Čovek treba prosto da izražava ono što oseća.

— Ali ja ne znam — reče Piter Volš — šta osećam.

Jadni Piter, pomisli Seli. Zašto ne dođe Klarisa da govori s njima? To je ono za čim on žudi. Zna ona to. Sve vreme on misli samo na Klarisu i igra se svojim nožem.

Za njega život nije bio jednostavan, reče Piter. Njegovi odnosi sa Klarisom nisu bili jednostavni. To je i upropastilo njegov život, reče. (Oni su toliko prisni — on i Seli Seton, da je besmisleno ne reći joj to.) Čovek nije u stanju dvaput da voli, reče on. Sta da mu kaže na to? Ipak, bolje je voleti... (ali on bi je zbog toga smatrao sentimentalnom — umeo je da bude oštar!). On mora da joj dođe u goste u Mančester. Sve je to tako, reče on. Sve je to tako. On bi zaista mnogo voleo da joj dođe u goste, doći će čim bude obavio svoje poslove u Londonu. A Klarisa ga je volela više negoli što je ikad vo-lela Ričarda. Seli je sigurna u to.

—Ne, ne, ne! — reče Piter (nije trebalo da Seli to kaže — otišla je suviše daleko). Eno tog dobričine — udno sobe, gde nešto dokazuje, večito isti, taj dragi, stari Ričard. S kim on to govori? upita Seli, ko je taj veoma otmeni čovek? Pošto je živela u pustinji, bila je neodoljivo ljubopitljiva da sazna ko je ko. Ali Piter nije znao. Ne dopada mu se kako izgleda, rekao je, vero-vatno kakav ministar. Od sviju njih mu Ričard izgleda najbolji, reče — najnezainteresovaniji.

—A čime se on bavi? — upita Seli. Javnim radom, pretpostavlja. I da li su srećni u braku? pitala je Seli (ona je lično veoma srećna); jer, priznaje, ona ne zna ništa o njima, samo nagađa onako kao što se to obično radi. Jer šta čovek može da zna čak i o ljudima s kojima

živi iz dana u dan? pitala je. Zar mi svi nismo zatvorenici? Čitala je divan pozorišni komad o čoveku koji je urezivao reci u zid svoje ćelije, i ona misli da je život zbilja takav — čovek urezuje reci u zidove. Pošto ne očekuje ništa od prijateljstva (ljudi su zaista teški), ona često odlazi u svoj vrt gde joj cveće pruža mir koji joj ljudi i žene nikad ne daju. Ali ne; on ne voli kupus, više voli ljude, reče Piter. Zbilja je mlad svet lep, reče Seli posmatrajući Elizabetu kako prolazi. Koliko je Klarisa bila drukčija u njenim godinama! Da li bi mogao bilo šta da sazna od nje? Ne, ne bi ni usta otvorila. Ne mnogo, još ne, priznade Piter. Ona je kao kakav ljljan, reče Seli, kao ljljan pored močvari. Ali Piter se ne slaže da mi ne znamo ništa. Mi znamo sve, reče on; bar on zna.

Ko su ovo dvoje, šaputala je Seli, ovo dvoje koji baš nailaze (ona će zbilja morati da ode, ako Klarisa ne dođe ubrzo), ovaj čovek otmenog izgleda koji razgovara sa Ričardom i ta prilično prosta žena — šta bi oni mogli biti?

— Ovejani pozeri — reče Piter, slučajno skrenuvši pogled na njih. Na to se Seli nasmeja.

A ser Viljem Bredšo se zaustavi kod vrata da pogleda jednu sliku. Tražio je u uglu ime gravera. I njegova žena pogleda. Ser Viljem Bredšo se mnogo interesu je za umetnost.

Kad je čovek mlad, reče Piter, on je i suviše zagre= jan da upozna ljude. A sad kad je star, kad mu je pedeset i dve, da bude tačan (Seli ima punih pedeset i pet, reče ona, ali zato ima srce kao kakva dvadesetogodišnja devojkica); sad kad je zreo, reče Piter, može da posmatra, da shvata, a da pri tom ne gubi moć osećanja, reče on. Ne, to je tačno, reče Seli. Ona svake godine oseća sve dublje, sve strasnije. Avaj, osećanja možda i rastu, reče on, ali čovek treba da se raduje tome — bar kod njega rastu. Postoji neko u Indiji. On bi želeo o tome da govori — sa Seli — želeo bi da Seli upozna tu ženu. Udata je, reče. Ima dvoje male dece. Svi moraju doći u Mančester, reče Seli — on joj mora to obećati pre nego što se rastanu.

Elizabeta, na primer, reče on, ne oseća ni pola onoga što mi osećamo, još ne. Ipak, reče Seli, posmatrajući Elizabetu kako prilazi ocu, na njima se može videti da se vole. Ona to oseća po načinu na koji Elizabeta prilazi ocu.

Njen ju je otac posmatrao dok je razgovarao sa Bredšoovima, i mislio u sebi. Ko je ona lepa devojkica? I odjednom je shvatio da je to njegova Elizabeta i da je nije poznao, toliko lepo izgleda u svojoj ružičastoj haljini! Elizabeta je osetila da je on posmatra dok je govorila sa Vili Titkoumom. Stoga mu je i prišla i stoga su ostali zajedno sad kad je prijem već skoro bio završen, da posmatraju svet kako odlazi, dok su sobe bivale sve prazni je i praznije i stvari ležale u neredu. Čak je i Eli Henderson odlazila, gotovo poslednja, iako niko nije razgovarao s njom, ali želela je sve da vidi, pa da posle priča Editi. Ričardu i Elizabeti bilo je prilično milo što se svršilo; Ričard se ponosio svojom ćerkom. Nije mislio da joj to kaže, ali nije mogao da se uzdrži. Posmatrao ju je, rekao je i pitao se: Ko je ta lepa devojkica? a to je bila njegova ćerka! Kako je srećna zbog toga. Ali njen jadni pas skici!

—Ričard se promenio nabolje. Vi ste u pravu — reče Seli. — Hoću da govorim s njim. Da se oprostim. Šta vredi pamet — reče ledi Rozeter ustajući — u poređenju sa srcem?

—Idem i ja — reče Piter, ali je sedeo i dalje. Kakav je ovo strah? Kakav je ovo zanos? pomisli on. Šta me to ispunjava neobičnim uzbuđenjem?

To je Klarisa, reče on.

Jer ona je bila tu.

VIRDŽINIJA VULF

Virdžinija Vulf je ćerka Lesli Stivena, poznatog literate devetnaestog veka. Rođena je 1882. u Londonu, a iz straha od ludila A nagoveštaja velikog stradanja kojim je pretio drugi svetski rat izvršila je samoubistvo 1941. Stekla je obrazovanje u kući u kojoj se sretala sa najvećim piscima onog doba, Hardijem, Stivensonom, Raskinom i Mereditom, pored ostalih. Pisala je romane, kritike i eseje. Njena puna književna karijera počinje posle udaje, 1912. godine, za Leonadra Vulfa, literatu i političara. Njih dvoje su živeli intenzivnim životom intelektualaca. Iz čiste zabave svojeručno su 1917. godine štampali na ručnoj mašini svoje tri priče kao izdanje štamparije Hogart. Uspeh je bio trenutni i ogroman. Posle toga su nastavili da izdaju mlade pisce koji će se listom, proslaviti, Kettrin Mensfeld, T. S. Eliota, Forstera i druge, kao i neke velike ruske pisce. »Hogart pres« je dana® jedna od najvećih engleskih izdavačkih kuća.

Vremenom je njihov dom u Blumsberiju, čuvenom, univerzitetskom kraju Londona, postao stecište umetnika i intelektualaca između dva rata. U njihovu kuću su navraćali Forster, Liton Streči, Ond, Spender i mnogi drugi. Iako su oni bili samo skup prijatelja i sagovornika, njihov uticaj u javnosti bilo je toliko jak da su nazvani blumsberijskom grupom. O tome je Forster napisao sledeće: »Atmosfera njenoga doma bila je puna svega što je najtaraanije i najzrelije u engleskoj kulturi i književnosti — puna čitavog bogatstva trideset generacija, njihovog humora, misli i sjajnog, neusiljenog života.«

Glavni romani Virdžinije Vulf su: *Putovanje na pučinu* (1915), *Gospođa Dalovej* (1925), *Svetionik* (1927), *Talasi* (1931), *Godine* (1937), *Između činova* (1941). Osim ovih romana i još nekih dela napisala je i tri knjige izvrsnih eseja.

Virdžinija Vulf je poodavno prestala da bude naš sa-vremenik i davno je prestala da važi za eksperimentatora, ali su njene novine izborile sebi mesto u literaturi. Počela je da piše negde u prvoj deceniji ovoga veka kada su mnogim budućim i velikim piscima dotrajali okviri postali tesni za prikazivanje novoga vida života. Koristeći se rezultatima koje su postigla Henri Džejms, Frojd i Bergson, veliki istraživači na polju filozofije, psihologije i saznanja o ljudskoj svesti i podsvesti, tri velika romansijera — Džeins Džojls, Prust i Doroti Ričardson, nezavisno jedan od drugog, okrenuli su leđa dotadašnjim normama i počeli da pišu roman bezmalo iz početka. Preokret nije zahvatio samo literaturu, već sve umetnosti. Ovi, tada mladi, romansijeri pošli su od sledećeg: osnovno u životu nisu krupni događaji, osobene ličnosti i uzbudljivo smenjivanje raznih zbivanja. Do prave istine o životu može se doći ako se uhvate najtananije reakcije ljudske svesti i podsvesti, jer čovečji duh nikada ne prestaje da pulsira i stalno je izložen kflši bezbrojnih atomia života. Osluškiivanje ovih tananih reakcija zaglušuju pompezna i veštačka arhitektonska zapleta i u manjoj ili većoj meri tipizirani i predimenzionirani karakteri heroja. Nelogično je i neprimodno da pisac bude prisutni ili zakulisni tvorac koji suvereno vlada događajima i ličnostima u svom delu. Hrono-logija je samo slučajna poredak različitih zbivanja, a ne pravi redosled događaja. Zato su pisci tog razdoblja, a među njima i Virdžinija Vulf, došli do zaključka da sve: zaplet, hrono-logiju, uzbudljiva zbivanja, obrte i karakterologiju u klasičnom smislu treba odbaciti i umesto toga udubiti se u slojeve ljudske psine, u odnose čoveka sa drugim ljudima i svim što ga okružuje. Tako je nastala velika romantika i kalvarija zagledanosti i udubljiivanja u čovečje ja. Logičnim proučavanjem došlo se do zaključka da je vreme vrlo relativan pojam. Jedan sat, kao vremenska jedinica, može trajati tren, a može trajati i večnost, zavisno od čovekovog stanja i raspoloženja. Isto tako, dešava se da nam neki događaji iz prošlosti, možda čak i čitava prošlost, budu prisutniji od sadašnjosti i da se ono što će tek doći već odigralo. Jednom reci, valjalo je otkriti nove zakone vremena a sputavajuću hronologiju zameniti slobodnim kretanjem po prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Jasno je zašto je pojam vremena postao stalna preokupacija modernog pisca.

Zatim, konstatovano je da ljudska svest reaguje u slikama li simbolima i zato je simbol postao za modernog pisca prihvatljivo i srodno sredstvo i oruđe. U njemu je on potražio rešenje, definiciju, poeziju. Drugo njegovo i podjednako važno oruđe je unutrašnji monolog, koji mu je pružio slobodu da zaneseno i beskrajno prebira po ljudskoj svesti i još dublje od nje. Zato se ovaj novi vid romana još zove i roman toka svesti, a njegovi protagonisti — eksperimenta-iisti. I, najzad, za razliku od klasičnog romana u kome je pisac bio svemoćan, on se u modernom romanu najčešće apsolutno izjednačuje sa glavniini likom ili likovima, do stapanja s njima li brisanja svoga ja, ili je po'pumo odsutan.

Osnovne karakteristike ovog novog shvatanja književnosti nalazimo i u *Gospođi Dalovej* Virdžinije Vulf.

Radnja se događa jednog jedinog janskog dana u Londonu. Gospođa Dalovej je dama iz visokog društva, prešla je pedesetu i mada je nedavno болоvala od srca, još je vitka i nenametljivo privlačna. Autentična elegancija i istančanost ponašanja čine je ženom koja privlači tuđe poglede. Uvek je imala sve, ali nikada nije tražila, nije htela ili nije smela da traži više od onoga što dozvoljavaju pravila civilizovanog života. Ne spada u vrstu intelektualaca, ali je izrazito senzibilna i instinktivno inteligentna, ima veoma izraženo osećanje nedovoljnosti i nedovršenosti. Zato, iako spolja mirna, druguje sa jednom prazninom u duši koju stalno popunjava i zatrpava sećanjima. Planovi i budućnost gotovo ne postoje za nju. Klarisa Dalovej je ličnost koja osvaja svojim toplim i tihim šarmom. Njen sabrani i povučeni muž, koji je čak uspeo da ostvari nepretenaJoznu političku karijeru, i sam iz visokog društva, pun je prirodne jednostavnosti i dobrote, osobene za ljude neupadljive inteligencije i unutrašnjeg sklada. On je ćutke i nepokolebljivo, ali bez opsesije, zaljubljen u svoju ženu. Njegova ljubav je još jedna potvrda više Klarise Dalovej za koju mu je ona zahvalna. Imaju ćerku koja tek što se nije razvila u lepu devojiku. Ali Elizabeta je drukčija od svoje majke. Ona neće razoružano i snobovski da prima pravila, već hoće sama nešto da uradi. Ne voli prijeme kao njena mati. Za sada još luta, zanosi se verom, u čemu je podstiče inteligentna, ali neugledna i bespomoćno siromašna nastavnica, koja do mržnje pati od osećanja nepravde koju joj nanose siromaštvo i ružnoća. Jednostrana po

prirodi i iskustvu, gospođa Dalovej ne može da išta shvati o ovoj ženi i zato se njih dve gledaju fascinirajući jedina drugu — gospođica Kilman mržnjom, a Klarisa zgražanjem. I kako to, pita se gospođa Dalovej, da njena rođena ćerka može voleti ovakvo stvorenje?

Jednog junskog prepodneva— odvija se tanka nit priče — Klarisa Dalovej izlazi u grad da kupi cveće za svoj prijem koji će se održati iste večeri. Hoda ona tako ulicama kojima vrvi svet, dok s vremena na vreme i ravnomerno odzvanja Big Ban, simbol i opomena prolaznosti. Odjednom jedan avion počinje da ispisuje slova neke reklame, i sve se glave kao jedna dižu uvis. I tako nastaje jedan od onih trenutaka u kome život individue stukne u pozadinu i slije se u reku života mase. Nešto kasnije nailazimo na sličan detalj sa luksuznim automobilom navučenih zavesa, čije tajanstveno kretanje prate bezbrojna nagađanja o tome ko je u njemu. Ovaj automobil je neka vrsta zabavnog i zagonetnog monstruma koji pleni pažnju prolaznika, a oni se opet poigravaju njime, komentarišu ga svako na svoj način, pletu svoje priče; i tako on naizmenično postaje simbol autoriteta, vlasti, ljudskog snobizma, odanosti i apsurd, pretvara se u veliku žižu ulice i mase.

Između mnogih, ovaj automobil posmatra i jedan mladi bračni par. Septimus Voren Smit je sposoban i inteligentan mali čovek zvučnog imena koji se odlikovao u prošlom ratu, ali koga sve nepovratnije osvaja senka ludila. Njegova ljupka žena, mlada italijanska modiskinja, koja pati iako ne razume, nije potpuno svesna ove njegove tragedije. Pre nego što se sasvim izgubi, on će izvršiti samoubistvo. Klarisa i Septimus se nikada neće sresti, mada ona indirektno na prijemu saznaje od svog gosta, uvaženog londonskog psihijatra, za smrt nekog mladog čoveka, i to je duboko potrese; pa ipak njihove dve reke života teku naporedo i ipak čitalac u Sep-tomusu jasno prepoznaje neku vrstu Klarisinog crnog dvojnika, projekciju onog mutnog u nemirnog dela njene ličnosti, njenog osećanja tragike i patnje. Jer Virdžinija Vulf zapaža i hoće da kaže: ne samo da ljudska bića žive preko svojih granica, u drugim i sa drugim poznatitama licima, već i sa nekim nepoznatim bićima sa kojima ukrste poglede, ili ih godinama posmatraju sa prozora svoje sobe, ili im se, pak koncentrični krugovi života mistično dodiruju.

Klarisa odlazi u cvećarnicu, zatim kući, a uveče je njen uspehi prijem, i to je sve; odnosno, to je tek laki okvir, a suština je u neprestanom vibriranju svesti i podsvesti ove žene, u unutrašnjoj aktivnosti ostalih ličnosti koje su sve uhvaćene u međusobne mreže, sve isprepletene, sve se uzajamno osveti java ju 1 sve u stvari žive u tim uzajamnim i bezbrojnim vezama.

Ali Virdžinija Vulf nije samo psiholog, ona je li oštar i nezavisan posmatrač društva. Nemoguće je ne uočiti njenu resku 'ironiju i prekor upućen isnobovskom i komičnom ustrojstvu visokog engleskog društva, u kome može da deluje i jedna vojnički nastrojena stara ariatokratkinja smešnih pogleda o reformi engleskog društva i jedan prazno glavi kkoš koji sa najvećim pijetetom obavlja nevažne poslove na dvoru. Ironija je upućena i naivnom engleskom shvatanju o moći štampe i njenog uticaja na javnost, a prekor engleskom društvu u kome mogu da cvetaju i stiču bogatstvo beskrupulozni ljudi kakav je psihijatar Bredšo*

Ali ne smamo zaboraviti još neke ličnosti. Piter Volš je darovit i nekonvencionalan, mada čovek koji nije našao sebe. On voli Klarisu još iz mladih dana, iako ta ljubav nema više nikakve veze sa romantikom. Klarisa je odbila njegovu bračnu ponudu zato što je znala da on nikada neće dozreti i da će ostati večni litalica; nije izneverila svoja uska shvatanja o pristojnosti i sklonosti ka udobnom životu, udala se za dobroćudnog i nespretnog mladića koga je manje volela. i niko tu nikome nije imao šta da prebaci, pa ipak je oellog života ostalo jedno osećanje izneverenosti. Piter Volš je maštovit, ženski impulsdvan, detinjast i drag, večno se poigrava svojim perorezom, tim simbolom svoje nemirne prirode, stalnog očekivanja napada i spremnosti za odbranu. Piter Volš je jedna od onih nekonvencionalnih i slobodnih priroda koja drugima koji joj nisu dorasli stalno nameće osećanje krivice, s jedne strane, ali koja, s druge, zbog svoje promašenosti i društvene bespomoćnosti, izaziva u njima sažaljivu obavezu da tom čoveku širokogrudno i štedro priskaču u pomoć. Piter Volš je večito živa i u sadašnjosti prisutna prošlost Klarise Dalovej, kao što je i ona njegova. Sa Seli Seton, Klarisinom siromašnom rođakom i prijateljicom iz mladosti, koju je ona nekada obožavala, stvar stoji obrnuto. Nekada smela i buntovna, privlačna i neobuzdana Seli prezirala je društvene

konvencije da ih kasnije udajom za bogatog trgovca i fabri-kanta prihvati bez kompleksa. Zato, kada se posle mnogo godina ponovo sretnu, njih dve jedva da imaju šta da kažu jedna drugoj, sem da saopšte neke činjenice.

Jedno je zajedničko za sve ličnosti ovog romana i ujedno karakteristično za prozu Virdzinije Vulf: pisac gradi svoje likove iznutra i prikazuje ih u samom procesu njihovog življenja, u nekoj vrsti elementarne fature reagovanja. Neo-setno, bez događaja i sukoba izrasle su prostudirane i bliske ličnosti, kao stari poznanici koje s leđa i bez reci hvatamo pod ruku i nastavljamo s njima put niz ulicu.

Kada moderan roman dostigne pravu umetničku vrednost, deluje kao ispovedaonica, kao psihološko-terapeutsko rasterećenje i ventil, kao vizija i studija sjaja i bede ljudske duše i uma, kao tanano rasplitanje ljudske svesti i podsvesti, kao doživljaj sebe i sveta oko sebe, kao poema o ljudskom ja. Ako se to shvati, shvatiće se i vrednost i poezija romana *Gospođa Dalovej*.

MILICA MIHAJLOVIC